

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Pedagogická fakulta

Katedra psychologie a patopsychologie

Marie Lišková

PROBLEMATIKA ROZVEDENÝCH RODIN OČIMA DĚTÍ PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Lucie Křeménková, Ph.D.

Olomouc 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jsem jen uvedené prameny a literaturu.

V Olomouci dne 9. 4. 2016

.....

Poděkování

Chtěla bych touto cestou poděkovat Mgr. Lucii Křeménkové, Ph. D. za odborné vedení mé diplomové práce, za ochotu a vstřícnost, za poskytování cenných rad a materiálních podkladů k práci. Dále bych chtěla poděkovat mateřské škole, za to že mi s důvěrou umožnili realizovat výzkumnou práci. Zvláštní poděkování patří taky mé rodině a přátelům za jejich trpělivost a podporu.

Obsah

ÚVOD.....	7
I. TEORETICKÁ ČÁST	8
1. Rodina.....	9
1.1. Definice rodiny	9
1.2. Předpoklady pro fungování rodiny	10
1.3. Rodina a dítě	11
1.3.1. Co znamená dítě pro rodiče	11
1.3.2. Co znamená rodina pro dítě.....	12
1.4. Rodinné konstelace	13
1.4.1. Nejstarší dítě	15
1.4.2. Jedináčci	16
1.4.3. Prostřední dítě.....	17
1.4.4. Sourozenský boj	18
1.4.5. Nejmladší dítě.....	18
1.5. Role otce	19
1.6. Česká rodina v současnosti	21
2. Rozvod.....	24
2.1. Způsoby vnímání rozvodu z pohledu historie.....	25
2.2. Příčiny rozvodu.....	25
2.3. Rozvod a statistiky.....	27
2.4. Vliv rozvodu na dítě	27
2.5. Právní úprava poměrů k nezletilým dětem po rozvodu	30
2.6. Přístup rodičů po rozvodu k dětem	32
3. Dětská kresba.....	34
3.1. Dětská kresba	34
3.2. Vývoj dětské kresby.....	35

a)	Stadium črtací experimentace	36
b)	Stadium prvotního obrazu	36
c)	Stadium lineárního náčrtu	36
d)	Stadium realistické kresby	36
e)	Stadium naturalistické kresby	37
a)	Období „skvrn“	37
b)	Období „čmáranic“	37
c)	Období čárání	37
d)	Období „hlavonožců“, univerzálních postav	38
3.3.	Vývoj kresby lidské postavy	38
3.4.	Zvláštnosti dětské kresby	39
3.5.	Kresba jako diagnostická metoda	41
3.5.1.	Test stromu	42
3.5.2.	Kresba začarované rodiny	45
II.	PRAKTICKÁ ČÁST	48
4.	VÝZKUMNÉ CÍLE	49
5.	VÝZKUMNÝ SOUBOR.....	51
5.1.	Průběh shromažďování dat	54
6.	VÝZKUMNÉ METODY	55
6.1.	Pozorování	55
6.2.	Rozhovor.....	55
6.3.	Kresba začarované rodiny	56
6.3.1.	Administrace metody.....	56
6.4.	Test stromu	56
6.4.1.	Administrace testu	57
7.	PREZENTACE VÝSLEDKŮ VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ.....	58

7.1. Shodné znaky v kresbě začarované rodiny u dětí předškolního věku z nerozvedených rodin	58
7.2. Shodné znaky v kresbě stromu u dětí předškolního věku z nerozvedených rodin	63
7.3. Shodné znaky v kresbě začarované rodiny u dětí předškolního věku z rozvedených rodin	68
7.4. Shodné znaky v kresbě stromu u dětí předškolního věku z rozvedených rodin	73
7.5. Rozdíly v kresbě začarované rodiny mezi dětmi předškolního věku z nerozvedených a rozvedených rodin.....	79
7.6. Rozdíly v kresbě stromu mezi dětmi předškolního věku z nerozvedených a rozvedených rodin.....	80
8. DISKUSE	82
8.1. Interpretace kresby začarované rodiny	83
8.2. Interpretace testu stromu.....	85
ZÁVĚR.....	87
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ A LITERATURY.....	89
Příloha č. 1	94
ANOTACE	97

ÚVOD

Rodina je stále považována za nenahraditelnou instituci pro zdravý vývoj člověka. Autoři se shodují, že dosud nebyla nalezena žádná lepší instituce, ve které by dítě nějakým způsobem citově nestrádalo. To vše platí o rodině harmonické, ale otázkou zůstává, jak se situace má u rodin rozvedených. Je všeobecně známo, že rozvod má negativní dopad jak na rozvádějící se manžele, tak i na jejich děti. Cílem této diplomové práce je snaha pokusit se poznat, zda a jak problematika rozvodu ovlivňuje děti předškolního věku.

Práce je rozdělena na dvě části. V první, teoretické části, se budu věnovat popisu rodiny. Budu se snažit ji definovat, vymezit některé z předpokladů pro její fungování a zaměřím se i na vztah *rodina a dítě*. A to jednak z pohledu, co znamená dítě pro rodiče, avšak i ze strany druhé: co rodina přináší dítěti. Zaměřím se i na rodinné konstelace, které vymezují, jak pořadí narození a pohlaví dítěte může ovlivnit to, jakou roli dítě v rodině má a jak se v ní cítí. Popíšu tedy specifika nejstarších, prostředních a nejmladších dětí a jejich vzájemné vztahy. Nabídnou shrnutí významnosti role otce a popíšu českou rodinu v současnosti. V další kapitole se budu zabývat rozvodem, tím jak se na něj měnil pohled v historii, jeho příčinami, vlivem, který má na dítě, právní úpravou poměrů k nezletilým dětem po rozvodu i tím, jak by měli rodiče po rozvodu ke svým dětem přistupovat. V poslední kapitole se budu zabývat dětskou kresbou, jejím vývojem a neobvyklostmi.

Na začátku praktické části své práce vymezím výzkumné cíle, popíšu výzkumný soubor i průběh shromažďování dat. Dále přiblížím výzkumné metody, které budou využity pro výzkumnou část práce. Jedná se o pozorování, rozhovor, kresbu začarované rodiny a test stromu. V další části se budu snažit prezentovat výsledky výzkumného šetření. To znamená, že v této části se budou nacházet odpovědi na výzkumné otázky. V následné diskusi se pokusím interpretovat výsledky, které z analýzy kreseb budou vyplývat.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. Rodina

O rodině se mluví jako o základu státu. V této souvislosti Satirová (2006, s. 13) poznamenává, že „změnit svět znamená změnit rodinu“. I přes mnohé pokusy nebyla dosud „vymyšlena“ žádná lepší instituce, která by dokázala rodinu nahradit. Nelze opomenout ani to, že je rodina stále považována za nenahraditelnou instituci pro zdravý vývoj dítěte. Definovat rodinu však není vůbec jednoduché; existuje celá řada definic, přičemž každá se na rodinu dívá z trochu jiného pohledu. Situaci stěžuje také to, že se jednotlivé rodiny od sebe navzájem liší a že rodina v průběhu svého vývoje prošla velikými změnami. Jinak se můžeme dívat na rodinu tradiční, moderní či postmoderní. Je nutné brát v potaz také na skutečnost, že se objevují velké rozdíly mezi jednotlivými společnostmi a kulturami, které na rodinu kladou rozdílné požadavky podle svých potřeb a tradic.

1.1. Definice rodiny

Jak už bylo řečeno výše, existuje celá řada definic. Někteří autoři se zaměřují především na její biologicko-reprodukční funkci, tedy na udržování života a obnovu společnosti. Matoušek (2003, s. 9) vystihuje rodinu následovně: *„Rodina odedávna a především existuje proto, aby lidé mohli náležitě pečovat o své děti. Kromě toho, že je rodina biologicky významná pro udržení lidstva, je také základní jednotkou každé lidské společnosti“*.

Někteří autoři naopak zdůrazňují spíše funkci emocionální. To znamená, že rodina má být oporou jejím členům, má zde být umožněna vysoká míra sdílení a otevřenosti, členové by zde měli prožívat bezpečné zázemí (Šeredová, 2012). Takto rodinu chápe například i Plaňava (in Kraus, 2008, s. 80), který tvrdí, že: *„... rodina je strukturovaným celkem (systémem), jehož smyslem, účelem a náplní je utvářet relativně bezpečný, stabilní prostor a prostředí pro sdílení, reprodukci a produkci života lidí“*. S tímto pojetím následně souhlasí i Svetlíková (2008, s. 76-77): *„... rodina je spojena citem lásky a starostmi způsobenými společnými problémy... velkou roli zde hraje vzájemné vcítění a poskytování si citové opory... je zdrojem štěstí a duševního zdraví dítěte“*. Naopak Prekopová (2009) tvrdí, že rodina je místem, kde se projevovali citů odnaučuje. Podle ní tomu pomáhají věty stylu: *„no tak se vzchop“*, *„nestůj tady jako trdlo“*, *„nech mě na pokoji“*, *„drž pusu“*, *„nebreč mi tu“* apod. (Prekopová (2009, s. 146).

Novák (2007) při popisování rodiny hovoří hlavně o její socializační funkci. Rodinu pokládá za základní „sociální inkubátor“, kde se dítě má připravovat na okolnosti a věci příští. Dostává zde základní citovou výbavu. A to vše je v první řadě povinností a záležitostí rodičů.

1.2. Předpoklady pro fungování rodiny

Za stále silný atribut pro vytvoření rodiny, je považováno manželství. Sekera (2010, s. 13) vysvětluje, že: „*Svazek manželský je považován za závaznou instituci, která předpokládá dodržování určitých pravidel*“. Na druhou stranu je to možná také ten důvod, který lidi před vstupem do manželství znejišťuje. Nicméně odborníci se shodují na tom, že manželský svazek rodičů dává dětem větší jistotu. Je sice jedno, jestli děti získávají jistotu v sezdaném nebo nesezdaném soužití, ale Matějček (2004) se domnívá, že větší váhu má jistota, která je garantována svědky, příbuzenstvem, společenským řádem či zákonem. Zákon o rodině¹ říká, že: „*Manželství je trvalé společenství muže a ženy založené zákonem stanovený způsobem. Hlavním účelem manželství je založení rodiny a řádná výchova dětí*“. Koneckonců Hiyoshi, Fall, Netuveli a Montgomery (2015) dokonce poznamenávají, že manželství snižuje pravděpodobnost vzniku deprese u rodičů, což se zajisté může promítnout do celkového fungování rodiny.

Matoušek (2003) tvrdí, že podmínkou dobrého fungování rodiny je biologická rozdílnost mužů a žen. Poukazuje na to, že civilizační trendy, které udávají, že všechny rozdíly mezi muži a ženami jsou jen výsledkem učení, mohou potlačovat biologickou podstatu. Takový přístup se může prosazovat v dysfunkcích rodiny i v poruchách zdraví jednotlivců. Předpokládá, že společnost může díky svým vlivům dosáhnout rozsáhlých změn sociálního chování, avšak neměla by překračovat určitou mez. Rodičovský pár tedy může vznikat jen v důsledku doplňkových způsobů chování mužů a žen, přičemž pro ženy je typický postoj podvolování se a pro muže je typický postoj získávání, dobývání. Když se dítě narodí, je velmi nezralé; a období dospívání je velmi dlouhé, proto člověk patří mezi biologické druhy, které mají vysokou otcovskou investici do výchovy. Proto děti, o které pečují oba rodiče, bývají ve výhodě oproti dětem, kterým je poskytována jen mateřská péče. Tománek (2012) s tímto názorem souhlasí a přidává, že pro rodinu je charakteristické společné soužití v domácnosti, pomoc a kooperace mezi jednotlivými členy. Rodinnou atmosféru vytvářejí vztahy, které panují mezi rodiči a ostatními členy.

¹ Zákon o rodině 94/1963 Sb., ve znění 315/2004 Zákon o rodině

Model rodiny, jež je tvořená rodiči, dětmi, případně i prarodiči vykazuje neobyčejnou stabilitu. V podstatě ve světě neexistuje společnost, která by nepovažovala rodinu za svůj základní článek (Tománek, 2012).

Výrazným znakem rodiny je společné bydlení. Stabilita domova a jistá skrytost před zraky veřejnosti jsou důležitými předpoklady pro vytváření intimních vztahů a pro výchovu dětí. Tato skutečnost se na první pohled možná nejeví být tolik podstatnou, je však třeba si uvědomit, že v současné době je člověk neustále na očích druhých lidí; i proto je jeho vystupování a udržování image tak důležité. Tudiž je pro člověka zásadní, že doma může „sundat všechny masky“ a může být sám sebou. Další nezbytnou podmínkou je i bezpečí domova jako chráněného a stabilního prostředí. Obě tyto podmínky může nezastupitelně zajistit jen rodina. Na druhou stranu faktem zůstává, že v posledních letech v civilizovaných zemích se prostor, který rodiče mají pro výchovu dětí, neustále zužuje. Úlohu zajišťovatele výchovy přebírá stát a to nejpozději od doby, kdy dítě začíná s povinnou školní docházkou. Proto je rodina považována za nenahraditelné podpůrné a výchovné prostředí pouze do konce předškolního věku. V historii proběhlo mnoho pokusů o přesunutí rodinné péče na jiné osob či státní instituce, tyto pokusy se však nikdy v širším měřítku neujaly (Matoušek, 2003).

1.3. Rodina a dítě

Jak bylo řečeno výše, rodina nevzniká uzavřením manželství, ani společným soužitím muže a ženy, ale teprve v momentě, kdy do tohoto vztahu přicházejí děti. To, jaký význam má dítě pro rodiče a naopak jaký význam má rodina pro dítě, se může lišit případ o případu.

1.3.1. Co znamená dítě pro rodiče

Často se můžeme setkat s lidmi, kteří by udělali cokoli pro to, aby mohli mít děti. Dřív se to týkalo převážně starších párů. V dnešní době, pro kterou je neplodnost takřka charakteristická, se však můžeme s tímto fenoménem setkat bez ohledu na věk (Sekera, 2010). Na druhou stranu přibývá lidí, kteří se pro bezdětnost rozhodují svobodně. Možný (2008) uvádí, že přibližně třetina žen s vysokoškolskou kvalifikací se takto rozhoduje.

Rodina je však nepostradatelnou institucí pro většinu dospělých. Je tomu tak proto, že mezi přední hodnoty většiny lidí patří potřeba mít stálého partnera a mít děti. O to dospělý člověk opírá pocit smysluplnosti své existence, pocit vlastní hodnoty, závisí na tom i jeho psychická pohoda a zdraví. Dobrá rodina dává každému svému členu pocit bezpečného zázemí a bezpodmínečného přijetí (Matoušek, 2003). Matějček (in Gjuričová, 2003) tvrdí, že dítě je pro většinu dospělých důkazem jejich vlastní normálnosti a to v jedné z nejdůležitějších složek seberealizace. Simon (2008) dodává, že dítě je pro rodiče zdrojem

radosti a smyslem pomáhající jim překonávat nejrůznější překážky. Přínos rodičovství vidí Sobotková (2007) v osobním naplnění, pokračování rodu či jako známku dospělosti.

Rodičovství však vyžaduje určité oběti, mezi které se řadí zpomalení kariéry matky, omezení osobní svobody, finanční znevýhodnění, dopady na manželský vztah, nevratnost rozhodnutí stát se rodičem či obavy ze selhání v této roli (Sobotková, 2007). Děti mohou narušit stabilitu rodinného systému, taky proto že jejich narození způsobuje dramatické změny v přidělování peněz a času (Bellido, Molina, Solaz, Stancanelli 2016). Rodina je i v mnoha ohledech zdrojem stresu. Rodiče by měli být neustále k dispozici svým dětem a to bez ohledu na to, zda jsou unavení, odpočinutí či nemocní. Dospělí se musí neustále přizpůsobovat jeden druhému, velké množství svých plánů mohou realizovat jen se souhlasem partnera a v některých situacích se jedinec musí dokonce svých přání i zříct a podřídit se zájmům rodiny (Matoušek, 2003). Navíc stát spíše poskytuje podporu lidem svobodným, bezdětným a starým, než rodinám s dětmi, což nepůsobí jako motivace pro mladé lidi, kteří by si rodinu, chtěli založit. Musí mít tedy silnější motivaci, která tento strach překoná (Možný, 2008).

1.3.2. Co znamená rodina pro dítě

Rodinu lze považovat za kolébkou osobnosti, díky interakcím s rodiči a sourozenci se rozvíjí základní psychické funkce dítěte a formuje se tak struktura jeho osobnosti (Ziemska, 1979). Motaitanu (2015) tvrdí, že rodina by měla být prvním prostředím, kde by měla být uspokojována touha dítěte po lásce a přijetí. Matoušek (2003) dodává, že rodina umožňuje člověku vrůst do kultury a společnosti. Je tedy zřejmé, že rodina je významným modelem společnosti, se kterým se dítě setkává. Určitým způsobem tak předurčuje jeho osobní vývoj či vztahy k jiným lidem. Tím, že je dítě orientováno na určité hodnoty či je vystavováno různým konfliktům, jsou dítěti předávány sociální dovednosti. Rodina tedy naplňuje socializační funkci. Každá rodina je svým způsobem originální, má svou „vůni“, každá v odlišné míře respektuje obecně platná pravidla fungování společnosti (Matoušek, 2003).

V rodině si dítě vytváří představu o tom, jaký svět kolem nich je a jaký by měl a mohl být. Dítě si tak nasazuje jakoby vlastní „brýle“. Přes ně se na svět dívá a svým způsobem si jej interpretuje. Vzniká tak jeho vlastní životní styl a vlastní náhled na nejrůznější situace a zkušenosti. Dítě si tak vytváří například svou představu o rodině. Vyplývá z toho i jeho volba partnera, péče o děti, míra obětování se dětem, starým či nemohoucím osobám v rodině. Tato představa je výrazně ovlivněna jeho vlastním dětstvím, tím co viděl a neviděl u rodičů či jiných blízkých osob. Jiný pohled tedy mají osoby, které jsou převážně objektem péče a

ochranního zájmu než osoby, které jsou zvyklé starat se o druhé a rozhodovat za ně (Novák, 2007).

Identifikace se sexuálními rolemi dětí probíhá samozřejmě také v rodině. Rozhodujícím obdobím je předškolní věk, přičemž podmínkou úspěchu je přítomnost dobře přijímaného rodičovského vzoru. Předpokladem pro to, aby se dívka stala vyrovnanou, společensky kompetentní ženou, je vzor matky v dětství. Stejně tak i chlapec se těžkou bude orientovat v tom, co je správné mužské chování, jestliže nebude v přímém vlivu otce či jiného muže. Samozřejmě je pro budování sexuální role podstatný kontakt s rodičem druhého pohlaví. Za nepostradatelnou podmínku zdravého tělesného a duševního vývoje dítěte je dnes považována přítomnost vysoce citově angažovaných rodičů (Matoušek, 2003).

Díky rodině dítě též získává jakési předobrazy svých budoucích rolí a vztahů, osvojuje si vzory chování, získává první návyky. Mezi návyky může patřit to, že si vyčistí zuby ráno i večer, ale i to, že se rozdělí o sladkosti, které dostalo. Základy osobnosti jsou vytvářeny již ve velmi raném dětství a za běžných okolností se to nejčastěji odehrává právě v rodině. To jakým způsobem děti vnímají vztahy v rodině je pro ně jakýmsi vzorem do budoucna. Jedná se o naprosto konkrétní projevy a způsoby chování mezi blízkými lidmi. Tyto obrazy si pak odnášejí do svých vlastních budoucích vztahů, zejména partnerských. Buďto mohou tyto způsoby přijmout a řídit se jimi nebo je mohou odmítnout s přesvědčením, že takto to nikdy dělat nechtějí. V praxi nastává ještě třetí varianta, kdy osoby odmítají sledované způsoby chování, ale občas i třeba nechtěně a nevědomě reagují stejným způsobem (Novák, 2007). Model rodiny, ve které dítě vyrůstá, v hlavních rysech ovlivní model rodiny, který dítě samo v budoucnu vytvoří (Šípková, in Kratochvíl, 2009).

Rodina však nemá na socializaci svých dětí monopol, postupně ji významně ovlivňují i hromadné sdělovací prostředky, vzdělávací instituce a vrstevnická skupina (Možný, 2008).

1.4. Rodinné konstelace

Na to, jak rodina funguje, jak se v ní jednotliví členové cítí a jaké mají mezi sebou vztahy, mají do velké míry vliv rodinné konstelace. Každý člověk je spojen skrz celé generace s rodem, ze kterého pochází a do kterého patří. To formuje jeho citění, myšlení, jednání i vidění světa. Práce s rodinným systémem vychází z metod německého terapeuta Hellinger, který zjistil, že těžké osudy jeho klientů nějakým způsobem souvisí s jejich rodinnou historií (Černý, Hajduk, 2011).

V dřívějších dobách byla sourozenecká rovnost dosti problematická. Pohlaví a pořadí ovlivňovalo v podstatě už od narození postavení v rodině, vzdělání, dědictví, profesní

možnosti, v neposlední řadě i sňatky a možnost mít děti. V některých dobách byla pro Evropu dokonce typická varianta, že první dítě se stalo dědicem, druhé šlo do kláštera a jestliže byl třetím dítětem chlapec, nezřídka se stával vojákem (Novák, 2007).

Rodinná konstelace určuje společenské chování člověka, má zásadní vliv na to, jak osoba reaguje na druhé lidi, do jaké míry je schopna se s druhými přátelit, jakým způsobem vyhledává blízké lidi a obecně jak navazuje vztahy, dokonce i výrazně ovlivňuje výběr životního partnera. Pořadí, ve kterém se člověk narodí, má vliv nejen na postavení v rámci rodiny, ale ovlivňuje to, jak člověk prožívá celý život (Leman, 2008).

To v jakém pořadí se dítě narodí, nemá definitivní vliv na rysy jeho osobnosti. Může se stát, že se člověk narodí jako pátý v pořadí a přitom má rysy osobnosti prvorozeného. Rozhodující vliv totiž nemá jen to, v jakém pořadí děti vyšly z mateřského lůna, ale působí zde i fenomén funkčního postavení dítěte. Zde hraje roli řada faktorů. Významnou roli hraje velikost rodiny. To znamená, že čím je rodina větší, tím vzniká větší pravděpodobnost dělení na podskupiny. Každá podskupina pak může mít členy, kteří jeví znaky prvorozeného či nejmladšího. Vliv má i rozdílnost pohlaví. Jestliže například jsou čtyři starší bratři a jako poslední se narodí dívka, tak i když je věkově nejmladší je prvorozenou dívkou a může tak projevovat rysy prvorozeného. Dalším faktorem je věkový rozdíl (Leman, 2008). Novák (2007) tvrdí, že pomyslné generační hodiny jdou velmi rychle, tudíž jestliže mezi sourozenci existuje věkový rozdíl pěti let, může docházet k situaci, kdy dva sourozenci v podstatě mohou vyrůstat jako dva jedináčci. Mezi další faktory Leman (2008) řadí fyzické a mentální rozdíly. Pod tímto označením se skrývá to, že jestliže je například mladší dítě pohledné a sportovní typ a naopak starší dítě má menší postavu, mohou k nim lidé přistupovat opačně. Tedy mladšího budou brát za prvorozeného. To platí i v případech, pokud se narodí dítě s handicapem. To zaujímá v rodině roli mladšího dítěte (Nicoll, 2007). V konečném důsledku lze říci, že hlavní roli v rozhodování o tom, zda někdo je či není prvorozený, hraje vztah mezi dítětem a dospělým (Leman, 2008). V neposlední řadě se do vztahů promítá i to kolikrát v pořadí se narodili rodiče. Typická je tendence rodičů ztotožňovat se s dítětem, které se narodilo na stejné příčce sourozenecké konstelace jako on (Leman, 2006).

Je omylem se domnívat, že jestli děti vyrůstají v téže rodině, vyrůstají v tomtéž prostředí. Rodiče i prostředí jsou sice stejné, avšak vztahy v rámci rodiny jsou zcela odlišné. Při příchodu prvního dítěte do rodiny se všichni rodiče učí. Narodí-li se druhé dítě, rodiče už se ledačco naučili a navíc mohou být už i trochu unaveni. Při příchodu nejmladšího dítěte už jsou rodiče skoro „profesionálové“ a taky spoustu věcí už neřeší. (Leman, 2008). Nicoll

(2007) také dodává, že účinky pořadí, ve kterém se dítě narodí, jsou tím výraznější, čím více je v rodině soutěživosti.

1.4.1. Nejstarší dítě

Prvorození jdou většinou poznat již podle svého zevnějšku. Mají každý vlas na svém místě a od hlavy až k patě ladí v elegantních barvách (Leman, 2008). Na nejstarší dítě bývají kladeny vyšší úkoly, jak v péči o sourozence, tak v práci pro rodinu. Na druhou stranu rodiče při prvním dítěti ještě nemívají dostatek rodičovských zkušeností. Mohou se tedy dopouštět nejrůznějších chyb, kterých se už u dalších dětí mohou vystříhat. Tyto děti taky zažívají velký rozruch při příchodu mladšího sourozence na svět. Cítí od něho ohrožení a myslí si, že je rodiče mají raději. Proto může vznikat konkurenční boj, kdy se starší jedinec snaží ubránit svou převahu, nebo alespoň zabránit převaze druhého dítěte (Novák, 2007).

Prvorozené lze rozdělit do dvou skupin. Do první skupiny spadají lidé, kteří se řídí heslem „pokoj za každou cenu“. Jsou to lidé, kteří by pro druhé udělali vše, ale zapomínají na sebe. Jejich hlavním cílem je uspokojit všechny. Domnívají se, že díky tomu budou v životě něco znamenat. Druhou skupinu tvoří lidé panovačného typu, jejichž heslem je „nebude-li po mém, nehraju“. Tito lidé si myslím, že ví, co je nejlepší a v podstatě je nápady druhých nezajímají, považují se za chytřejší než ostatní. Prvorození však mohou být úspěšní právě tehdy, pokud zvládnou dodat ostatním pocit důležitosti (Leman, 2008).

Prvorozeným je od přírody dáno, že uvádějí věci do pohybu, jsou to vůdcové. Nechybí jim totiž sebedůvěra a dovedou okamžitě sestavit plán. Kromě sestavování plánů je pro ně také typická tvorba seznamů. Díky tomu neztrácejí nad zmatenými situacemi kontrolu, protože na případné problémy zaútočí svou důsledností a praktičností. Přitahuje je přesnost, bývají analytičtí, logičtí, skeptičtí, svědomití, konzervativní, odpovědní, pořádní, odvážní, ochotni riskovat, bývají více orientováni na úspěch a na výkon než ti co se narodili jako další v pořadí. Bývají velmi nároční, přehnaně perfekcionista, kritičtí, ale zároveň přehnaně citliví zvláště na kritiku jich samotných, mají zvýšený pocit spravedlnosti, a tudíž jsou přesvědčení, že vše by se mělo dělat správně. Tyto osoby bývají také více všímavé, mají všímavější zrak a to i v emocionální oblasti. Při pohledu na určitou situaci ji dokážou zcela rozebrat. Vlivem toho, že si chtějí dělat všechno po svém, mohou přicházet o vztahy. Taky mají tendenci si toho na sebe brát moc, často více, než na co stačí. Proto mívají problém s rozvrhem, se stresem a s prioritami. Taky by se dalo o prvorozených říci, že jsou návykovými stvořeními, protože mají rádi věci uspořádané a neholdují překvapením. Co se týče vztahů, tak obzvláště prvorození muži o ně nejeví přílišný zájem. Mají tendenci hledat

partnera mezi těmi, kdo nejsou prvorozenými, avšak přátelé vesměs prvorozené mívají (Leman, 2008).

1.4.2. Jedináčci

Leman (2008) tvrdí, že rysy jedináčků a prvorozených jsou velmi podobné, ne-li stejné. Říká, že pro typického jedináčka existují stejné vlastnosti jako pro prvorozeného, jen je nutno ještě před každou vlastnost přidat slovo „super“.

Novák (2007) hájí tvrzení, že na to jací jedináčci jsou, existují tři různé pohledy. První z nich je **tradiční přístup**, ten poukazuje na to, že se jedná o rozmazlené, sebestředné, sobecké, přemoudřelé a nespolečenské egoisty, kteří jsou obklopeni protektorským zájmem dospělých. Tito dospělí je na jednu stranu sice chrání před drsnou realitou, na druhé straně je však přehnaně vážou na sebe a neumožňují jim prožívat společné chvíle s vrstevníky. Tito jedinci v momentě, kdy dospějí, mají problémy s osamostatněním, protože jim je doma dobře (Novák, 2007). Tento přístup je typický převážně pro rodiče, kteří mohli mít jen jedno dítě, a proto mu věnují veškerou energii a pozornost (Leman, 2006).

Moderní přístup připouští, že jedináčci jsou ochuzeni o výhody vyplývající ze společného života s dalšími dětmi, nicméně oceňuje dobrou péči rodičů, jelikož mají na své dítě více času. Může se to projevovat v investicích jak finančních, tak i v časových a zájmových, které přináší zajímavé nabídky rozvíjející zážitkovou i intelektuální sféru osobnosti. Těmto dětem se může dostat lepšího vzdělání. Zájem z okolí podněcuje i větší ctižádost. Tento přístup podporuje vznik vlastností, mezi které patří např. odpovědnost, svědomitost, zaměření na co nejvyšší výkon, vyšší sebevědomí, asertivita, dominance či tendenci zastávat řád a pořádek. Jedináčci, kterým je věnována tato větší péče, dříve chodí a mluví (Novák, 2007). Tento přístup je pak typický převážně pro rodiče, kteří záměrně plánovali mít jen jedno dítě. To vede k tomu, že se z nich stávají vyrovnaní dospělí, přizpůsobiví, rozvážní a klidní, ale skutečností je, že v nich vře vnitřní vzpoura. Ta je způsobena tím, že jejich život bývá dokonale naplánován a vyměřen (Leman, 2006).

Třetí přístup poukazuje na **handicap jedináčků**. Ten spočívá v tom, že rodiče se snaží ve výchově předcházet egoismu. Učí tedy dítě vycházet s vrstevníky za každou cenu, učí jej přehnané skromnosti a v podstatě vytváří životní styl, kterým jakoby se měli omlouvat společnosti za to, že nemají sourozence. Tyto děti tedy nebývají dostatečně asertivní, nedokážou rázně hájit svá práva a mohou se snažit „kupovat si“ přízeň vrstevníků (Novák, 2007).

Při charakterizování jedináčků lze říct, že často jsou jejich nejlepšími přáteli knihy, bývají zralejší, než odpovídá jejich věku a umí pracovat samostatně (Leman, 2008). Jedináčci však jsou často osamělí. Zejména se to projevuje, jestliže vyrůstali v prostředí, kde bylo kolem málo dětí. Byli omezováni na vztahy s rodiči, dostávalo se jim sice dostatek pozornosti ze strany dospělých, ale často měli problémy navázat vztahy s vrstevníky, což může přetrvávat i do dospělosti. Je všeobecně známo, že typický jedináček dokáže daleko lépe vycházet s lidmi, kteří jsou od něho mnohem starší nebo mnohem mladší. Z vnějšího pohledu mohou působit, že jsou zcela nad věcí, pohotoví, vyspělí a dokonale vyrovnaní, ale právě naopak kromě vnitřní vzpoury často pocítují jakousi méněcennost, jakoby nebyli ve své kůži, protože už malička museli mířit příliš vysoko, měli normy nadsazené, a proto nikdy nemohli být dost dobří, pořád museli něco dokazovat. Jedináčci chtějí, aby všechno v životě bylo podle jejich představ, když tomu tak není, bývají netrpěliví a netolerantní k lidem, kteří nesplňují jejich normy (Leman, 2006).

Avšak skutečnost, že je člověk jedináčkem, není ještě určující. Z velké části záleží na míře závislosti jedináčka na jeho sociálním okolí, na podnětech, které přijímá zvenčí. Často totiž jedináček bývá nechtěné dítě, kvůli kterému se jeho rodiče „museli“ vzít. V opačném případě se může jednat o „vymodlené“ dítě, o které jeho rodiče přehnaně pečují. Dalším důvodem toho, proč si rodiče „pořídí“ jen jedno dítě je to, že při prvním dítěti si uvědomí, že je to pro ně příliš energicky náročné a že to nelze plně skloubit s dvěma kariérami. Dítě by totiž alespoň jednomu z nich způsobilo omezení či odložení pracovních úspěchů (Novák, 2007).

1.4.3. Prostřední dítě

Rozpoznat a smysluplně definovat prostřední dítě bývá nejobtížnější (Wilson a Edington, 1981). Prostřední děti totiž nemusí mít úplně jednoduchou pozici. Nemají konzervativní zajištění a suverenitu starších sourozenců a zároveň jim chybí rozmazlující a ochranný přístup, který rodiče zaujímají k nejmladším (Novák, 2007). Slovo, které nejlépe vystihuje prostřední dítě je: „rozporuplnost“. Na prostřední dítě působí mnoho tlaků z různých stran, díky čemuž se může cítit „sevržené“. Mohou mít pocit, že o ně v dětství nikdo nestál. Nemají totiž své významné místo v rodině jako je tomu u prvorozených či benjamínků. To bývá často důvodem k tomu, že se daleko více upínají k partě vrstevníků a mají mnoho přátel. Díky neúplnému pocitu přijetí jako první opouští rodinu a to v takovém smyslu, že se dobrovolně například přihlásí na internát. Aby si nahradili pocit nezakořeněnosti, můžou

odmítat hodnotový systém rodiny a snáze přijmout hodnoty jiné skupiny, a to takové, do které jim připadá, že patří (Leman, 2006).

Tyto děti bývají soutěživé, loajální a přátelské. Rodiče od nich neočekávají tak velké výkony jako od prvorozených tudíž nemusí úplně rozvinout svůj potenciál, ale může jim občas projít určitá lenost či lhostejnost. Bývají často vyjednávačem, který se snaží udržet mír. Proto z nich často vyrůstají vyrovnaní dospělí (Leman, 2008). Často dovedou využít situace a přizpůsobovat se. Většinou mohou umět požádat o laskavost či navrhnout kompromis. Spíše než asertivitu pak vyznávají manipulaci, obvykle však nepřekračují určité meze (Novák, 2007). Bývají též charakterizovány jako osoby, které mají nejméně fotek v rodinném albu, vyhýbají se konfliktům a bývají nezávislí (Leman, 2006).

1.4.4. Sourozenecký boj

Starší dítě bývá většinou konzervativní, může přejímat rodinné tradice či povolání. Zatímco druhorozené musí zvolit zájem odlišný. Bývá proto kooperativnější, přátelštější a tvořivější. Díky tomu může dosáhnout nečekaných úspěchů. Na soutěživost sourozenců má vliv nejen pořadí sourozenců, ale také jejich pohlaví (Novák, 2007). Často se stává, že je-li prvorozený a druhorozený stejného pohlaví, jdou opačným směrem při hledání svého místa v životě. Duhorozený se většinou neangažuje v oblastech, kde jeho sourozenec vyniká, ale naopak se snaží vyniknout ve sférách, kde jeho sourozenec neuspěl. Velmi úspěšné děti mohou být pro své sourozence buďto zdrojem stresu nebo výzvou (Nicoll, 2007). Leman (2008) o prvorozených a druhorozených tvrdí, že se liší od sebe jako den a noc. Vydá-li se jeden na východ, druhý zaručeně půjde na západ.

Z psychologických poznatků vyplývá, že pro prvorozené je typická identifikace s rodiči, jejich hodnotami a s konvenčním společenským úspěchem. Mladší děti mívají tendenci věnovat se nějaké nové oblasti, která bývá z hlediska rodiny netradiční, a to proto, že nechtějí být srovnávání se sourozenci. A tak se stává, že starší děti mají tendenci „řídít svět“ a mladší, zejména benjamínci, „dělají revoluci“. Díky odlišnému zaměření se snižuje napětí vyvolávající soupeření. Tendence vzájemně si konkurovat je ovlivněna i věkovým rozdílem. Klesá s každým měsícem nad pět let rozdílu. Z hlediska konstelací bývá také uváděno, že první a třetí dítě spolu vytvářejí aliance proti dítěti druhému (Novák, 2007).

1.4.5. Nejmladší dítě

Nejmladší děti, takzvaní „benjamínci“, přicházejí do rodiny většinou v době, kdy rodiče mají už kus své kariéry za sebou, mají tedy naplněny své kariérní a materiální cíle a může u nich nastat jakési prázdno. Benjamínci proto bývají často bráni jako „dítě pro

potěšení“. Rodiče k nim často zaujímají ochranný přístup; tyto děti bývají často extrovertní baviči, přičemž se může jednat o extroverzi naučenou (Novák, 2007). Dokážou manipulovat svým okolím, jejich nadšený přístup k životu dokáže u druhých lidí vyvolat úsměv, smích a kroucení hlavou, velmi rádi upoutávají pozornost. Mezi další typické rysy patří bezstarostnost, srdečnost a veselí. Nicméně jsou často také vzpurní, kritičtí, temperamentní, rozmazlení, netrpěliví a prudcí (Leman, 2006).

Tyto osoby bývají velmi přátelské, vstřícné a ve společnosti oblíbené. Bývají pro každou legraci, jsou nekomplikovaní, spontánní, vtipní a dobře vycházejí s lidmi. Život je pro ně zábavou. Téměř všechno jim prochází a nejčastěji unikají trestu. Starší sourozenci si na ně můžou zasednout, ale na druhou stranu nikomu jinému nedovolí, aby nejmladšímu jakkoliv ubližovali (Leman, 2008).

Nejmladší se mohou skvěle uplatnit například v oblasti prodeje a to díky jejich okouzující povaze. Jsou totiž výborní vypravěči, společensky zdatní a velmi přesvědčiví (Leman, 2008). Ze studií vyplývá, že právě benjamínci jsou nejvíce přitahováni k profesím, jež jsou zaměřené na lidi (Leman, 2006).

Nejmladší zažívají i určité nevýhody. Jednou z nich může být, že jsou často porovnáváni se staršími sourozenci, tudíž k nim okolí přistupuje již s určitými předsudky, očekávají od nich určité chování. Tato skutečnost stěžuje dítěti snahu dokázat, že je samo sebou. Taky si z nejmladších všichni neustále utahují a nazývají je nelichotivým přízviskem (Leman, 2008). Dalším problémem, se kterým se nejmladší setkávají, je to, že je nikdo nebere vážně. Proto mají touhu udělat něco důležitého, aby si jich druzí všimli (Wilson, Edington, 1989). Z toho důvodu mívají daleko větší touhu po chvále a povzbuzení (Leman, 2006). V neposlední řadě je pro ně typická rozpolcenost. Ta se projevuje v mnoha směrech. Jeden den je člověk plný energie a druhý den propadá naprostému zoufalství, v jednu chvíli umí být okouzující a roztomilý a vzápětí vzdorovitý a nepříjemný (Wilson, Edington, 1989). Charakteristickým znakem je i impulsivnost, která se projevuje v tom, že člověk nejprve něco učiní a teprve potom přemýšlí o důsledcích svého jednání (Leman, 2006).

1.5.Role otce

Vzhledem k tomu, že vlivem vzrůstajícího počtu rozvodů přibývá dětí žijících většinou jen s matkou, připadá mi žádoucí zde zařadit i podkapitolu věnující se tomu, jak významnou roli má otec v rodině a jaký dopad na děti má jeho nepřítomnost.

Dítě je sice od narození závislé na matce, avšak postupem času se tato závislost rozšiřuje i na otce. Proto, aby duševní vývoj dítě bylo zdravý, je důležité, aby se otec též

z narození dítěte radoval a podporoval jej i matku. Kast (2004) upozorňuje na to, že přítomnost otce umožňuje dítěti v dětství vzdorovat úplně závislosti na matce. Zároveň otec má reprezentovat sílu a ochranu, což má pro dítě hluboký význam (Biddulph, 2007).

Otec má být pro dítě představitelem mužské role. Jeho absence bývá spojována s výchovnými problémy dětí, obzvláště chlapců. Z výzkumů vychází, že otec během výchovy používá více autority a tak se snaží vést děti k poslušnosti ke své sobě. Ve výchově více zdůrazňuje přísnost (Svetlíková, 2008). Absence otce může vést k poruchám chování. Není dokázána přímá souvislost mezi touto absencí otce a negativními jevy ve vývoji dítěte, nicméně autorka tvrdí, že chlapci, kteří snadno podléhají tlaku skupiny vrstevníků, vždy mívají slabé otce, kteří s nimi tráví málo času, nebo jim chybí (alespoň) jiné podobné mužské vzory, které by se jim věnovaly (Sobotková (2007).

Z výzkumů rovněž vyplývá, že dívky vyrůstající bez otce mají v dospělosti tendenci projevovat extrémnější postoje vůči mužům. Buď muže naprosto odmítají, nebo je nekriticky obdivují (Matoušek, 2003). Naopak dcery vyrůstající se svými otci se samy sebe více váží, mají lepší studijní výsledky, získávají vyšší kvalifikaci a snadněji získávají i práci. Porušují zákon jen zřídka, s menší pravděpodobností se stanou oběťmi sexuálního násilí a méně často otěhotní v průběhu dospívání (Biddulph, 2007).

Na veřejné úrovni nedochází k velké podpoře otcovství. Důkazem může být i postup soudů během rozvodového řízení, kdy bývají děti zpravidla přiřknuty matce. Na druhou stranu legislativa umožňuje mužům, aby se o své dítě starali na plný úvazek, tím že je muž na rodičovské dovolené (Sekera, 2010), v souvislosti s tím, tvrdí Sobotková (2007), že není pravdou, že by byl muž méně schopný se o dítě starat, jen to dělá jiným způsobem. Tudiž i děti, které jsou v péči otce, se mohou cítit stejně spokojeně jako ty, jež jsou v péči matky.

Výzkumy rovněž přináší myšlenku, že i otcové si mohou vytvořit k dítěti silný citový vztah již od jejich narození a že tento cit se od vztahu matka – dítě nemusí lišit. Matky bývají tradičně zaměřené spíše na péči a bezpečí dítěte a někdy tímto způsobem mohou poznávání dítěte brzdit. Kdežto otcové dítěti zprostředkovávají důležité doplňkové zkušenosti, nepřichází za ním tolik s pečovatelskými záměry a hrají si s dítětem originálnější způsobem. Ve hře bývá dítě spíše vedeno tak, aby se k něčemu odvážilo, použilo své fyzické síly a rozvinulo tvořivost. Dítě se tak od otce učí jiným způsobům chování a mimo jiné otec dává dítěti příklad jedné, hlavně pak jiné poloviny lidstva (Novák, Nováková, Bakalář, 1996).

1.6. Česká rodina v současnosti

Česká rodina za poslední desetiletí prošla velkými změnami. Možný (2008, s. 14) tvrdí, že po dlouhou dobu byla rodina sociology definována jako: „... *sociální zařízení, jehož základním účelem je vytvářet soukromý prostor pro reprodukci společnosti, stíněný proti vířícímu a nepřehlednému světu veřejnému. Chrání své členy, nemění svůj tvar, vnitřní uspořádání ani habitus a změny ve svém okolí vyrovnává. Vývoj či pokrok tím rodina ovšem nebrzdí. Naopak: svou stabilitou dynamiku umožňuje a v jistém smyslu i podporuje, protože brání společenský systém před chaosem a zhroutením.* Tuto definici však už mnoho odborníků nebere jako zcela platnou.

V devatenáctém a počátkem dvacátého století v sociologii vládlo přesvědčení, že evropská rodina je charakteristická znamenitou funkčností, že odkazuje na něco, co tu vždycky bylo a také tu navždy zůstane. Pravdou však je, že instituce, která byla pokládána za nejstabilnější „výtvor“ naší civilizace, se od první světové války velmi změnila a nadále mění (Možný, 2008). Matoušek, Kroftová (1998) uvádí, že velký mezník v rodinném chování u nás nastal po roce 1989.

Podle Možného (2008) ke změně rodiny přispěly zejména následující změny ve společnosti:

- a) padl monopol na legitimní sex, který měla po staletí v křesťanském kulturním okruhu rodina. Předmanželský sex se stal tedy všeobecně legitimním.;
- b) poměrně dlouho přetrvával alespoň monopol na legitimizaci reprodukčního aktu. Vzhledem k technologickému rozvoji (zejména hormonální antikoncepce či nitroděložního tělíška) však byla postavena hráz mezi sex a početí a dnes kdy prudce stoupá počet nemanželských dětí, se už ani o tomto monopolu nedá mluvit;
- c) na přispívání ke stabilitě společnosti mělo vliv v tradiční rodině i to, že volba manželského partnera nebyla v rukou těch, kdo rodinu zakládali, ale v rukou jejich rodičů. Rodiče tedy vybírali partnery s ohledem na společenské postavení rodiny a její majetek. Tato skutečnost je dnes v době individualistického klimatu a svobodné volby na úkor odpovědnosti již nemyslitelná;
- d) díky tomu, že klesl vliv náboženských norem, jež z rodiny činily posvátnou a nedotknutelnou instituci, došlo i k pádu ideje manželství jakožto nezrušitelné instituce. (Matoušek, 2003). Ta byla nahrazena pojetím občanské smlouvy, která je vypověditelná z kterékoliv strany (Možný, 2008);

- e) nevratně rodinu prohloubila i dělba práce, došlo k odluce bydliště a pracoviště, což vedlo k tomu, že od rodiny se vzdálil námezdně pracující muž;
- f) rodině byly odebrány i její tradiční funkce. A to tak, že vzdělávací funkci převzala škola; masmédiu zrušila rodině monopol na vedení k respektování hodnot a ke správnému životnímu stylu; péči o nemocné, staré a postižené si vzali na starost lékaři, nemocnice a sociální zařízení. Rodině zůstala jen zábava, konzum a citové bezpečí. Matoušek (2003) upřesňuje, že základní funkcí rodiny je tedy funkce emocionální. Avšak emoce, které jsou vázané na intimní lidské vztahy, jsou velmi vratkým základem rodiny;
- g) tím, že se změnila povaha práce tak, že se manipuluje spíše se symboly, než s věcmi, není žena tolik handicapována, protože je sice fyzicky slabší než muž, ale nemá nižší intelekt. Tudíž ženy opustily domácnost a profesionální kariéra se pro ně stává stejně důležitou jako pro muže. Proto už ani nezbyvá tolik času, který by ženy mohly věnovat mateřství. Matoušek (2003) poznamenává, že současná rodina je rodinou zaměstnané ženy. Díky tomu, že ženy nastoupily do práce, bývají často přetíženy požadavky práce i rodiny. Z toho důvodu bývá žena v rodině častěji nespokojená a podává podnět k rozvodu. Ženy a muži, co se týče pohledu na rodinu, mívají často odlišné očekávání. Žena oceňuje pomoc v domácnosti, citový souzvuk a vztahové porozumění. Muži, kteří bývají více angažováni v práci, naopak očekávají, že ženy budou chápat jejich zapálení do práce, a budou je podporovat, už jen proto, že je to hlavní zdroj příjmů.

Vlivem těchto a dalších změn dochází ke krizi rodiny. Mezi příznaky se řadí pokles sňatečnosti (Novák, Nováková, Bakalář, 1996). U párů, které se přece jen berou, se zvyšuje věk vstupu do prvního manželství (Matoušek, Kroftová 1998). Také klesá počet manželství teenagerů a vstoupá naopak počet faktických manželství, tzn. soužití párů, které nemají právně uzavřené manželství (Novák, Nováková, Bakalář, 1996).

Příčinou tohoto fenoménu může být to, že problematika rozvodu je dosti medializována. Lidé, kteří o sňatku uvažují, mohou mít obavy, že existuje příliš vysoká pravděpodobnost možnosti rozvodu. To je pak faktor, který způsobuje, že se lidé rozhodují spíše pro společné soužití. Mimo jiné nepříjemností je totiž rozvod i finančně nákladný. Což je další příčinou, proč se mu raději lidé vyhnou (Balestrino, Ciardi, Mammini, 2013). Novák, Nováková a Bakalář (1996) konstatují, že se zvyšuje počet mladých párů, které volí dobrovolně relativně pohodlný život jakožto svobodní jedinci. Navazují sice krátkodobé i

časově dlouhodobější vztahy nicméně bez směřování k manželství a rodičovství, bez možného rizika traumata z rozvodu a to autoři považují za skutečnou známku krize manželské rodiny.

Doba, kdy lidé vstupují do manželství a rodí děti, se odkládá na pozdější dobu, ideálně až mladí dokončí vzdělání a započnou pracovní dráhu. Mizí ochota mít děti a přebírat odpovědnost za jejich výchovu a jejich osud (Matoušek, 2003). Pro tradiční rodinu bylo typické mít hodně dětí, jejichž počet se sice vlivem vysoké úmrtnosti snižoval, ale i přesto byla výchova hlavním smyslem rodiny. Od poloviny dvacátého století však prudce klesá porodnost, zvyšuje se počet rodin s jedním dítětem a stále častěji se objevují rodiny bez dětí, které se pro to svobodně rozhodly (Možný, 2008). Klesá celkový počet narozených dětí, přičemž však vstoupá počet dětí narozených mimo manželství (Novák, Nováková, Bakalář, 1996). Celkově se tedy zmenšuje velikost rodin a zároveň stoupá množství domácností obývaných jen jedním člověkem i množství domácností, kde o dítě pečuje jen jeden rodič (Matoušek, Kroftová, 1998).

Mění se i přístup k dětem. Na jedné straně je dítě bráno jako něco, co rodičům brzdí jejich vlastní individuální rozvoj. Rodiče se kvůli němu musí do určité míry omezovat a navíc se jedná o vztah, který na rozdíl od manželství nejde zrušit. Když už se tedy dítě do rodiny narodí, je velmi vzácné, jelikož je velmi nákladné. A tedy, čím jsou děti nákladnější, tím méně rodin si je může dovolit (Možný, 2008). Matoušek (2003) tvrdí, že rodinná výchova dětí je stále převážně autoritářská, nejčastěji se za odměny využívají dárky, peníze a pochvaly, za trest se používá hubování či tělesné tresty. Jolivet, Kendra, Randall (2011) naopak poukazují na to, že přibývá rodičů, kteří mají tendenci mít se svým dítětem spíše přátelský vztah. To způsobuje, že nedokážou být tolik autoritou, což v dítěti vzbuzuje vnitřní chaos a nejistotu. Podle Matouška (2003) faktem zůstává, že se zmenšuje prostor, který mají rodiče pro výchovu svých dětí, protože výchovnou funkci z velké části nejpozději od doby povinné školní docházky přebírá stát.

I přesto, jakými změnami rodina prošla a jak se změnil pohled na ni, aspirace po založení párového vztahu a touha mít děti, které mají naplnit vlastní osud, zůstává mezi základními prioritami většiny lidí (Možný, 2008).

2. Rozvod

Přestože česká rodina v posledních letech prodělala velké změny, tak i nadále zůstává základním kamenem společnosti a základním modelem pro výchovu dětí. Stále má poskytovat člověku bezpečí; jestliže člověk žije bez ní, tak je mu těžko. Rodina je to to první, s čím se dítě setkává a její zánik znamená pro dítě velmi bolestnou ztrátu (Novák, Nováková, Bakalář, 1996).

Rozpad rodiny představuje jedno z nejnáročnějších životních období, má své dopady v oblasti sociální, etické, právní, emoční a samozřejmě i v psychologické. Jedná se o životní etapu naplněnou stresem a frustrací důležitých lidských potřeb. Důsledky rozvodu mohou ovlivňovat jeho účastníky po etapu celého života. Rozvod je ve společnosti akceptován z důvodu toho, že je považován za určité sankční opatření, které má zamezit nesouladu či těžkým konfliktům mezi manželi, má ukončit problematické soužití a umožnit další životní perspektivy. Tyto obecné předpoklady však nebývají vždy naplňovány a pozitivní změny se nemusí vždy objevit, ba dokonce často dochází k frustraci, stresu a konfliktům i po rozvodu. Ukončení manželství totiž nelze chápat jako pouhé přerušení a zmizení vztahu. Jde spíše o postupné vyhasínání. V praxi však často pokračuje atmosféra napětí a stresu projevující se v soudních řízeních o určení styku s dítětem, o výživném, o majetku apod. (Matějček, Dytrych, 2002). Ve skutečnosti každé manželství prochází řadou krizí a je ohrožováno vnitřními i vnějšími vlivy. Množství rozvrácených a nešťastných manželství se podle odborníků dlouhodobě nemění. To co se mění, je způsob, jakým se tyto problémy řeší (Hrušáková 2003).

Matějček, Dytrych (2002) popisují, že samostatnému rozvodu by teoreticky měly předcházet ještě dvě fáze. Jako první se objevuje **manželský nesoulad**. V této etapě se objevují více či méně podstatné rozpory, ve kterých se projevuje snížená schopnost manželů rozpory řešit a najít vhodné kompromisy. Tento nesoulad je velmi běžný, nebývá nikým diagnostikován a v menší části případů přechází v manželský rozvrat. Ve fázi **manželského rozvratu** dochází k podstatnějším postižením některé ze základních funkcí rodiny (výchovné, emoční, ekonomické). Rozvrat může být jak akutní, tak dlouhodobý a může přejít v rozvod.

Po těchto dvou fázích nastupuje **rozvod** samotný, jakožto formálně právní ukončení manželského vztahu dvou jedinců. Je to krajní řešení v procesu rozvratu manželství. Rozvod probíhá tak, že je podán návrh na rozvod, proběhne rozvodové řízení a do celého děje, který byl doposud soukromou záležitostí rodinného života, následně vstupují úřední instituce.

Jen výjimečně by se mohlo stát, že by v procesu rodinného nesouladu, rozvratu či rozvodu alespoň jeden z manželů citově či jinak nestrádal. (Matějček, Dytrych, 2002).

2.1.Způsoby vnímání rozvodu z pohledu historie

Pohled na rozvod se v průběhu dějin značně změnil, zejména od druhé poloviny dvacátého století. Tehdy se mění náhled na manželství a spolu s tím i na jeho rozvod. Dlouho bylo manželství bráno jako instituce majetková a pro ženy zaopatřovací. Toto pojetí vycházelo z postavení žen ve společnosti. Zatímco úkolem muže bylo finančně zajistit rodinu, posláním ženy bylo zůstat v domácnosti, starat se o ni a pečovat o děti. Ženy byly tedy závislé na finančních příjmech svého manžela. V této době se však do popředí dostává otázka vzájemného osobního vztahu mezi manželi, na čemž měl významný podíl i rozvoj kinematografie, jež často zobrazuje romantické příběhy, kde vystupují dokonalí muži, kteří jsou ochotni za svou lásku bez váhání položit život. Za zásadní vliv lze rovněž považovat i obě světové války, které vedly k nástupu žen do zaměstnání. Vzhledem k tomu, že muži vykonávali vojenskou službu, musely ženy vstoupit do výroby, díky tomu se ženy začaly stávat na manželovi ekonomicky nezávislé, což jim i umožnilo agresivnější rozvodové chování. To se projevuje tak, že samy v daleko větší míře začaly být iniciátorkami rozvodu. Dopad na pojetí rodiny mělo i oslabení vlivu římskokatolické církve v Evropě, pro kterou byla rodina nerozlučitelnou institucí. K tomu všemu napomohla i liberálnější právní úprava rozvodů. Původně bylo totiž možné zrušit manželství pouze u nekatolíků a Židů. Později bylo povoleno rozvést se bez ohledu na vyznání manželů a byl stanoven širší okruh příčin umožňujících ukončení manželství (Hrušáková, 2003).

2.2.Příčiny rozvodu

Zákon o rodině² stanovuje, že: „*Soud může manželství na návrh některého z manželů rozvést, jestliže manželství je trvale a hluboce rozvráceno, že nelze očekávat obnovení manželského soužití; bere přitom v úvahu příčiny rozvratu manželství*“. Z daného zákona tedy vyplývá, že je nutno před soudem prokázat příčiny tohoto stavu. Přičemž za příčinu je považováno porušování manželských povinností, které jsou v zákoně o rodině vymezeny jako povinnost manželů spolu žít, být si věrni, pomáhat si, společně pečovat o děti, respektovat

² Zákon č. 315/2004 Sb., kterým se mění zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 94/1963 Sb., o rodině ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 359/1999 Sb., o sociálněprávní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

svoji důstojnost a vytvářet zdravé rodinné prostředí při zachování stejných povinností a práv pro oba manžele (Francová, Dvořáková Závodská, 2008).

Důvodů k rozvodu manželství je celá řada, nicméně autoři se neshodují v tom, který z nich je tím nejčastěji se opakujícím. Dle statistik je tím nejčastějším fakt, že si partneři nerozumí (Sekera, 2010). Biddulph (2007) považuje za hlavní příčinu rozvodů „dlouhou temnou noc“. Jde o to, že zpočátku jsou manželé zamilováni a předpokládají, že tento stav se nezmění. Po čase však zamilovanost vyprchá a díky tomu, že láska není dostatečně živena, nastává problém.

Satirová (2006) vidí jako jednu z nejdůležitějších příčin rozpadu manželství nudu. Za lepší než nudu považuje jakékoliv vzrušení a to třeba i hádky, u kterých mohou mít partneři alespoň pocit, že se něco děje. Podle Hrušákové (2003) tato nuda souvisí i s tzv. „syndromem prázdného hnízda“, kdy děti jsou zletilé a odchází z domova, v ten okamžik může mezi partnery, kteří byli doposud zaměřeni na své děti, zavládnout nuda a chlad.

Dalším z důvodů rozpadu manželství je nevěra. Existují lidé citlivější na nevěru fyzickou a lidé citlivější na nevěru duševní (Sekera, 2010). Zjistit počty nevěrníků lze jen těžko. Jellouschek (2003) se domnívá, že se nevěry alespoň jednorázově dopouští asi 50% manželů. I přestože se v dnešní společnosti můžeme setkat s nevěrami všeho druhu velmi často, tak jsou reakce některých manželů při zjištění nevěry jejich partnera tak silné, že se podobají reakcím na závažná a těžko překonatelná psychická traumata. U těchto lidí totiž dochází ke zradě důvěry a ohrožení pocitu sounáležitosti (Kratochvíl, 2009). Simon (2008) tvrdí, že hlavním problémem ve vztazích poznamenaných nevěrou je nerovnováha mezi manželi. Ta je způsobena tím, že jeden z manželů se nevěry dopustil a ten druhý nikoli. Šmolka (2003) přisuzuje příčinu nevěry promiskuitě jakožto osobnostní charakteristice, osobnostní a emoční nezralosti, poruše sebevědomí a pochybám o vlastní hodnotě, narcistické poruše, emočním zraněním, zneužívání a zanedbání, psychopatologii, hypersexualitě či potřebě obdivu.

Hrušáková (2003) dodává, že ze soudních statistik vyplývají další příčiny rozvodu; často je uváděna rozdílnost povah a zájmů. Je to příčina dosti obecná a nic neříkající, jelikož dva lidé mají povahy téměř vždy v něčem rozdílné. Mezi dalšími příčinami se objevuje alkoholismus, sexuální neshody či nezáměr o rodinu. Novák, Nováková a Bakalář (1996) vysvětlují, že na nezáměr o rodinu má do značné míry vliv vysoká zaměstnanost žen, změny ekonomicko-společenských podmínek či prodlužování pracovní doby, díky němuž hodně rodičů pracuje až do pozdního večera a čas pro rodinu je jen vzácností.

2.3. Rozvod a statistiky

Rozvod je považován za jeden z nejvýznamnějších demografických procesů, který se analyzuje a hledají se pravidelnosti a důležité charakteristiky jeho vývoje. V poslední době tato problematika přitahuje velkou pozornost.

Je dokázáno, že délka manželství ukončeného rozvodem bývá nejčastěji mezi třemi až šesti lety. Je to vysvětlováno tím, že po této době ještě partneři vidí další alternativy své otevřené budoucnosti (Možný, 2008). Naopak manželství trávající více jak dvacet let mají u nás v porovnání s jinými evropskými zeměmi nízké procento rozvodovosti a to zřejmě z toho důvodu, že manželé nečekají na osamostatnění dětí a rozvádějí se hned. Rozvody v České republice se tedy nejčastěji týkají mladých manželů, což bývá zapříčiněno časností sňatků, které bývají uzavírány z důvodu těhotenství partnerky, což nicméně dokazuje vysoké procento dětí narozených dříve než do devíti měsíců po uzavření manželství (Novák, Nováková, Bakalář, 1996).

Míra rozvodovosti závisí i na regionech; místa s nejnižší rozvodovostí jsou převážně zemědělské oblasti a naopak velkoměsta s velkou migrací obyvatel bývají spojována s vysokou rozvodovostí (Hrušáková, 2003).

Ze statistik dále vyplývá, že u mužů riziko rozvodu klesá se stoupajícím vzděláním. Vysokoškolsky vzdělaní muži se tedy rozvádějí nejméně často, naopak muži se základním vzděláním se rozvádí nejčastěji. U žen je tomu jinak. Nejméně se rozvádějí ženy se základním vzděláním, potom ženy s vysokoškolským vzděláním, nejvíce pak ty, které mají maturitu. Lze tedy usoudit, že za nejstabilnější manželství jsou považována ta, kde muž má vyšší vzdělání než žena. Manželství, kde je žena vzdělanější než muž se rozvádějí nejčastěji (Možný, 2008).

Dvě třetiny rozvodů u nás navrhuji ženy, přičemž ve třech čtvrtinách rozvodů jsou přítomny nezletilé děti (Gjuričová, Kocourková, Kohoutek, 2000). Důvodem větší iniciativy ze strany ženy je to, že se změnilo její postavení ve společnosti, že manželství přestalo plnit svou ekonomickou funkci a že muž rozvodem většinou ztrácí daleko víc. Jednak proto, že ztrácí péči ženy o stravování, oblečení, údržbu domácnosti, ale taky proto, že jeho děti bývají zpravidla svěřeny do péče matce (Novák, Nováková, Bakalář, 1996).

2.4. Vliv rozvodu na dítě

Z právního a ekonomického hlediska rozvod nikdy nebyl tak snadnou záležitostí, jako je tomu v dnešní době; bohužel se to týká jen dospělých. A to proto, že děti vždy prožívají velkou bolest z odloučení svých rodičů (Prekopová, 2001). Rozvod rodičů může též způsobovat u dětí smutek a oslabení schopnosti v budoucnu vytvářet vztahy (Motataianu,

2015). Ze zkušeností dětských psychologů vyplývá, že se rozvod dotýká dítěte vždy, samozřejmě jinak je tomu u malého a u velkého dítěte. Je totiž těžko představitelné, že by dítě nevnímalo rodinný rozvrat, napětí a odchod jednoho z rodičů. To, že tuto skutečnost někteří rodiče nepozorují, bývá způsobeno tím, že jsou zaujati svými problémy a tudíž jsou k potřebám a prožívání dětí většinou méně vnímaví. Skutečnost, že se lidé, které má dítě rádo, nemají rádi navzájem, hádají se a ubližují si, v dětech vzbuzuje nejistotu, napětí a úzkost. Díky tomu se často stahují do sebe, do svého fantazijního světa. Navenek tak působí, že jsou velice hodné. Některé děti se naopak stávají neklidnými, dráždivými, agresivními (Matějček, Dytrych, 1992). Neexistuje však věk, ve kterém by dítě netrpělo rodinným rozvratem, pouze reakce dítěte se liší v závislosti na věku, osobnosti, pohlaví, druhu rozvodu či na základě toho, jaké vztahy v rodině jsou (Matějček, Dytrych, 2002).

Prekopová (2001) dále tvrdí, že rodiče dětem slibují, že rozvodem se pro ně nic nezmění, což je velkou lží. Rufo (2009) doplňuje, že naopak dochází k velkým a konkrétním změnám, mezi které například patří stěhování, nepřítomnost jednoho z rodičů v domácnosti, nový partner rodiče. Matějček, Dytrych (2002) poznamenávají, že příchod nového partnera může dítě značně stresovat, protože bývá nuceno i proti své vůli se s ním důvěrně seznamovat, vyžaduje se na něm mazlení a láska, kterou dítě zpočátku nemusí cítit. To vede dítě k chaotickému chápání lidských vztahů, hodnot, světa. Dítě neví, kdo je dobrý, špatný, spravedlivý, nespravedlivý, kdo jej mám opravdu rád. Tato atmosféra může vyústit v nedostatek sebevědomí a nedůvěru k lidem obecně. Důležitou roli pro dítě hrají i vztahy k širší rodině, tzn. dědečkům, babičkám, strýcům, tetám či k dalším členům rodiny. Rozvodem často dochází k přerušení těchto vnitrorodinných vztahů, které dítě potřebuje pro svou identifikaci s dospělými, ruší se zázemí, které má dítě nejraději a kde cítí jistotu a bezpečí. Někdy se stává to, že prarodiče se díky rozvodu svých dětí začnou navzájem nenávidět a v důsledku toho přestanou akceptovat i dítě. Naopak někdy mohou dítě milovat i nadále, chtějí pro něj něco dělat a jeden z rodičů jim v tom brání.

Jestliže konflikt mezi rodiči rozvodem nekončí, vládne-li napětí a oba rodiče postupně popouzejí dítě proti druhému rodiči, podplácí ho, vzniká riziko větší nepřiměřené zátěže pro nervový systém dítěte. Následky se pak promítají do dalšího vývoje osobnosti dítěte a to například v podobě neurotických obtíží či poruch chování. Nemusí se však projevit okamžitě, ale například až v období, kdy bude dítě hledat vlastního životního partnera, až se zamiluje, až bude zakládat rodinu či vychovávat vlastní děti. Tímto nepřátelstvím mezi rodiči je dítě přímo zraňováno (Matějček, Dytrych, 1992).

Čáp a Mareš (2001) konstatují, že doplněná³ či neúplná⁴ rodina nabízí dítěti stíženější podmínky pro jeho vývoj, pro stabilitu osobnosti a sebehodnocení. Matějček a Dytrych (1992) namítají, že upokojujání základních psychických potřeb je možné i v těchto rodinách, nicméně je to náročnější a problematičtější. Novák, Nováková, Bakalář (1996) tvrdí, že děti z těchto rodin prokazují větší kriminalitu, mají větší sklony k drogové závislosti a bývají náchylnější ke svému vlastnímu rozvodu. Rozvod má vliv i na adaptační schopnosti dítěte. Děti z těchto rodin jsou méně adaptovatelné. Ukazuje se, že nejlepším „lékem“ pro dítě v tomto ohledu je silná citová vazba s některým členem rodiny (Kratochvíl, 2009). Gjuričová (2003) poznamenává, že rozvodová situace má na děti dopad i v oblasti školního prospěchu a chování. Podle autorky dochází ke značnému zhoršení až u poloviny chlapců, u dívek je výše zmíněné procento o něco nižší. Havermans, Botterman a Matthijs (2014) doplňují, že na školní úspěšnost dítěte v době po rozvodu mají hlavní vliv tři faktory: vztah mezi rodiči a dítětem, charakter rodičovského konfliktu a finanční problémy domácnosti.

Matějček, Dytrych (2002) dodávají, že je to dáno tím, že v důsledku trvalého stresu se objevuje u dítěte více napětí a úzkosti, což vede ke zhoršení koncentrace a tedy ke špatnému výkonu. Díky tomu pak dítě může ztrácet zájem o školu, protože se mu stává zdrojem utrpení, což jeho výkon opět dále zhoršuje. U chlapců se častěji vlivem dlouhodobé frustrace objevuje agresivní chování, které učitelé také „odměňují“ horšením klasifikace. Bakalář, Novák a Nováková (1996) dodávají, že, chlapci, kteří vyrůstají bez mužského prvku, mají větší sklony k dravosti, přeceňování násilí a sexu. Dívky díky tomu mívají problém se vztahem k mužské autoritě, potíže s hledáním vhodného partnera v dospělosti a poruchy sebehodnocení. Dětské sebevědomí může rozvodem značně poznamenáno. To jestli se vyvíjí správně a jestli se z dítěte stane zralá osobnost je z velké části ovlivněno původem dítěte. Dítě potřebuje mít jistotu, že jeho rodiče jsou řádní lidé. V porozvodové situaci však dítě často slyší komentáře, které jej přesvědčují o opaku. Například že jeho otec je sobecký, prolhaný podvodník a matka je falešná hysterka (Matějček, Dytrych 2002).

Odchod jednoho z rodičů má na dítě dopad i v tom, že nejstarší děti musí převzít alespoň část jeho role, tím se tyto děti od svých sourozenců oddalují a rozdíly mezi nimi se vyhracují. Výrazněji se to projevuje u rodin z nižších společenských vrstev, kde nemusí být zajištěno základní materiální zabezpečení. To, co by běžně měl mít pod kontrolou rodič, by

³ „Doplněnou rodinou rozumíme společenství, v němž jeden z manželského páru je vlastním biologickým rodičem dítěte a druhý je tzv. nevlastní.“ (Matějček, Dytrych, 1994)

⁴ Za neúplnou je označována rodina pouze s jedním rodičem. Většinou se jedná o domácnost ženy a dětí po rozvodu manželství (Gjuričová, Kubička, 2003).

najednou mělo z části zajišťovat nejstarší dítě. Proti tomu však mladší sourozenci mají tendenci protestovat (Novák, 2007).

2.5. Právní úprava poměrů k nezletilým dětem po rozvodu

Jedním z největších problémů, který sebou rozvod přináší je to, jak bude probíhat péče o děti v době po rozvodu.

Zákon o rodině mimo jiné vymezuje povinnosti rodičů vůči dětem po rozvodu: „*Před rozhodnutím, kterým se rozvádí manželství rodičů nezletilého dítěte, upraví soud jejich práva a povinnosti k dítěti pro dobu po rozvodu, zejména určí, komu bude dítě svěřeno do výchovy a jak má každý z rodičů přispívat na jeho výživu*“.⁵

Rozvodové řízení probíhá odděleně od rozhodování o svěření dítěte do péče, přičemž je vedeno tzn. opatrovnickým soudcem, který má bohaté zkušenosti. Soudní rozsudek může mít dvojí podobu. Buď jednomu z rodičů svěří dítě do výchovy a druhému stanoví vyživovací povinnost, nebo schválí dohodu rodičů ohledně výchovy a výživného (Hrušáková, 2003).

U první možnosti, tedy **svěření dítěte do péče jednomu z rodičů**, to bývá většinou tak, že je dítě přiřčeno matce. Vychází se z úvahy, že matka je schopna se o dítě postarat vždy, není-li prokázán opak. Kdežto otec soudu musí dokázat, že je schopen se o dítě postarat. V praxi pak bývají přizváni k případu psychologové. U starších dětí je situace snadnější v tom, že dítě má právo vyjádřit své stanovisko. Problém může nastat v situacích, kdy oba rodiče mají zájem o výchovu svých dětí. Mohou se dopouštět hrozných věcí, přičemž jsou vedeni přesvědčením, že se snaží svému dítěti co nejvíce prospět, ochránit jej před druhým, špatným rodičem. V těchto situacích často očerňují druhého rodiče, komplikují mu styk s dítětem, kupují dítěti nákladné dárky atd. (Hrušáková, 2003).

Druhou variantou je **společná a střídavá výchova**. Zákon o rodině ji definuje následovně: „*Jsou-li oba rodiče způsobilí dítě vychovávat a mají-li o výchovu zájem, může soud svěřit dítě do společné, popřípadě střídavé výchovy obou rodičů, je-li to v zájmu dítěte a budou-li tak lépe zajištěny jeho potřeby*.“⁶ To znamená, že soud nebude rozhodovat o výchově, ale schválí dohodu rodičů. Nejdůležitějším předpokladem pro tuto formu je souhlas obou rodičů. Pozitivem tohoto řešení je, že nikdo z rodičů se nemůže cítit ukřivděn a dítě má hojný kontakt s oběma rodiči. Nicméně situace je složitější; praxe pak ne vždy reflektuje

⁵ Zákon č. 315/2004 Sb., kterým se mění zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 94/1963 Sb., o rodině ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 359/1999 Sb., o sociálněprávní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.

⁶ Zákon č. 315/2004 Sb., kterým se mění zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 94/1963 Sb., o rodině ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 359/1999 Sb., o sociálněprávní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.

původní domluvu (Hrušáková, 2003). Tato forma nastává v situacích, kdy sice manželství končí, ale zároveň si oba rodiče uvědomují, že jejich rodičovství pokračuje a že je potřeba rodičovské vztahy k dítěti nadále udržovat (Matějček, Dytrych 2002). Nemá zde jít o ústupek soudu vzájemné rivalitě rodičů. Hlavním motivem tohoto řešení má být vyjádření pozitivního a kvalitního vztahu rodičů k dítěti, tolerance, vyspělost, dobrá vůle zúčastněných, schopnost spolupracovat a komunikovat (Francová, Dvořáková Závodská, 2008).

Společná péče v podstatě znamená, že poměry dítěte nejsou pro dobu po rozvodu upraveny; pohlížíme na situaci ze strany dítěte, vypadá to, jako by k rozvodu rodičů nedošlo. Rodiče totiž zůstávají v jednom bytě a měli by být schopni se na všem dohodnout. To ovšem většinou neodpovídá realitě, protože kdyby se byli rodiče schopni na všem dohodnout, nemuseli by se rozvádět (Hrušáková, 2003). Tento způsob se často volí v situacích, kdy nezletilé dítě brzy nabyde zletilosti, rodiče doposud bydlí ve společném bytě a přijde jim zbytečné se o výživné a péči na tak krátkou dobu soudit (Francová, Dvořáková Závodská, 2008).

Při **střídavé výchově** je dítě svěřeno po určitý časový úsek do výchovy matky a stejný časový úsek do výchovy otce. Psychologové se k této formě staví různě. Někteří berou jako pozitivum, že se dítě učí přizpůsobovat různým společenským situacím, způsobům života. Jiní namítají, že není naplňována potřeba dítěte na stabilní výchovné prostředí, a že dítě neví, kam patří (Hrušáková, 2003). Již od dvou let si totiž dítě vytváří pojem „domova“ ke kterému kromě stabilních lidí patří i stabilita místa a prostředí. Kvůli střídavé rodičovské péči je pak toto vědomí domova a zároveň i psychické jistoty s ním spojené oslabováno (Matějček, Dytrych 2002). Tato forma nemusí být obzvlášť vhodná pro zvýšeně úzkostlivé, neurotické děti, kde by takováto výchova mohla zanechat velké škody na psychice dítěte. Problémem se může stát i změna školy či přerušování zájmových aktivit. (Hrušáková, 2003).

Matějček a Dytrych (1992) poukazují na to, že existují 3 formy styku dítěte s rodičem, se kterým nebydlí. Optimální je volné pokračování rodinného vztahu, to vyplývá z dohody obou rodičů na časovém rozsahu a formě dle okolností, které se rozumně zváží. Druhou a psychologicky výhodnou formou je delší časový úsek. Tato forma spočívá v tom, že se rodič vzdá pravidelných návštěv, např. jednou za měsíc, a místo toho má péči např. týden o Vánocích, týden o pololetí či měsíc o prázdninách. Díky tomu odpadají časté návštěvy přinášející napětí, popouzení a podplácení. Dítě si tak taky lépe oddělí dva světy svých rodičů a proto mu nezpůsobuje tolik vnitřních konfliktů. Až na třetím místě je forma, kdy se dítě setkává s druhým rodičem podle přesně stanovených pravidel a časového rozvrhu.

Existuje více možností, jak řešit porozvodovou péči o děti, některé způsoby mohou být pro dítě lepší než jiné. Důležité je však brát na vědomí, že: „*dítě přijme dva různé světy, dvě různá prostředí (a zvykne si v nich žít celkem bez větších problémů), ale jen pokud se mu nepřátelsky nemíchají* (Matějček, Dytrych, 2002, s. 54).

2.6. Přístup rodičů po rozvodu k dětem

Je nezpochybnitelným faktem, že rozvod má na dítě negativní vliv. Nicméně míra, toho, jak moc je dítě poznamenáno, záleží na mnoha faktorech, především na vyzrálosti osobností obou rodičů a na jejich přístupu k celé situaci. Tomu, aby dítě nebylo zraněno, se předejít nedá, ale existují určitá pravidla, která by mohla dopad rozvodu na osobu dítěte zmírňovat.

V první řadě je tedy důležité, aby si oba rodiče zachovali vědomí svého rodičovství, tedy toho, že i po rozvodu jsou k dítěti vázáni určitými právy a povinnostmi. Měli by se tedy k této odpovědnosti hlásit, ale musí mít i podmínky k tomu, aby je mohli naplňovat, musí tedy mít zachovanou možnost kontaktu s dítětem (Matějček, Dytrych, 2002). Sobotková (2007) uvádí, že pro to, aby se dítě dokázalo adaptovat na nepřítomnost jednoho ze dvou rodičů, potřebuje dva až tři roky. Velmi podstatné v tomto období je, aby se dítě stýkalo s oběma rozvedenými rodiči, a tak by si mělo uvědomovat, že, i když druhý rodič s nimi nebydlí, nepřestává být jeho rodičem. Skutečnost však tomu často neodpovídá (Jellouschek, 2003).

Jedním z velkých rizik je to, že rodiče mohou mít pocit, že je všichni opustili a tudíž se jim dítě stává vším. Obzvláště pro toho rodiče, který má dítě svěřené do péče. To však pro dítě není výhodou, protože ho to příliš svazuje a zbavuje možnosti hledat si podněty, které by odpovídaly jeho opravdovým vývojovým potřebám (Matějček, Dytrych, 1992). Jestliže někdo z rodičů předpokládá, že dokáže nahradit oba dva rodiče, pravděpodobně potřebuje dítě k tomu, aby zaplnilo jeho vlastní prázdnotu, aby se měl o koho starat, ale určitě to není láska (Novák, Nováková, Bakalář, 1996).

Pro vývoj dítěte není ani tolik žádoucí to, že mnozí rodiče zaměňují citové potřeby dítěte za potřeby materiální a zahrnují proto potomka drahými dary. Týká se to většinou rodičů, kteří nemají dítě svěřené do péče, kteří tím chtějí třeba i nahradit svou nepřítomnost. Vycházejí z přesvědčení, že dítě má více rádo toho, kdo mu působí více radosti. Tyto dárky jsou pro děti příjemné a milé, ale brzy se stávají samozřejmostí a mohou se stát prostředkem k vydírání rodiče. Citový vztah dítěte se spíše zakládá na pocitu bezpečí a jistoty, kterou může zažívat v přítomnosti tohoto dospělého. Imponuje mu tedy více vychovatel, na kterého je

spolehnutí, který opravdu něco dovede, osoba, mezi jehož slovy a jednáním není rozpor (Matějček, Dytrych, 1992).

Dítě je nepřátelstvím mezi rodiči nezpochybnitelně zraňováno. Jestliže tedy rodiče prohlašují, že při rozvodu jim jde především o dítě, mají jedinečnou možnost to dokázat tím, že se alespoň budou snažit uvést svůj vzájemný bouřlivý vztah do neutrální polohy. Rodiče to však často narušují tím, že popouzejí dítě proti bývalému partnerovi. To však není správně. Měli by se snažit vést dítě tak, aby o druhém rodiči mělo dobré mínění. Nestačí tedy, aby o druhém nemluvili špatně, ale je třeba, aby o něm mluvili dobře. Protože zdravé sebevědomí dítěte podporuje to, když může oba své rodiče pokládat za hodnotné lidi. Je to z toho důvodu, že naše vlastní já je silně ovlivněno obrazem, který máme o svých rodičích (Matějček, Dytrych, 1992).

V neposlední řadě by si měli rodiče dávat pozor, koho si zvolí za nového partnera. Zásadou zde je dopřát dětem čas a nespěchat na ně, protože se u nich nejedná o přirozené budování citových vztahů, ale o jejich přestavbu. Z výzkumu vyplynulo, že děti ještě za šest let po rozvodu projevují více pozitivních vztahů k vlastnímu otci, který z rodiny odešel, než novému otci, který se do rodiny přizemil. Výzkum také říká, že lépe nového partnera přijímají mladší děti, nejhůře pak děti ve věku devět až dvanáct let. Je to totiž čas, kdy si dítě přisvojuje mužskou či ženskou životní roli a kdy si tvoří model životního partnera podle příslušníka opačného pohlaví, někoho, kdo žije v jejich blízkosti (Matějček, Dytrych, 1992).

3. Dětská kresba

Pro zpracování praktické části jsem zvolila kresebné metody, proto považuji za vhodné, aby byla do práce zařazena i teoretická kapitola pojednávající o dětské kresbě. Nejprve je potřeba se zaměřit na to, co kresba vlastně je, co může znamenat, jak se u dětí vyvíjí, jaké jsou zvláštnosti dětské kresby a nakonec jak se dá kresba využít jako diagnostická metoda. Podle Oguze (2010) je dětská kresba ovlivněna vnějšími a vnitřními faktory. Vnitřní faktory zahrnují například věk, inteligenci, motivaci, fyzický stav či předchozí zkušenosti. Mezi vnější faktory lze následně zahrnout rodinu, školu, učitele, vrstevnické skupiny, sociálně ekonomický a kulturní status.

3.1. Dětská kresba

S kresbou se setkáváme nejčastěji ve výtvarné tvorbě, kde se projevuje jako zachycení něčeho, co upoutalo naši pozornost, co nás zaujalo nebo jde o zobrazení reality či fantazie. Kresba se liší od malby, která používá barvy a pokrývá celé plochy tím, že pracuje s liniemi a body a používá k tomu tužku, pero, uhel, pastelky či další suché kreslířské potřeby. Kresba nemusí sloužit jen jako umělecké dílo, ale může být vyjádřením pocitů, nebo dokonce může sloužit k vědeckým účelům, jako například zkoumání vývoje dětské kresby (Kopecká, 2011).

Na dětskou kresbu se dá zajisté pohlížet jako na výtvarnou činnost, kterou lze charakterizovat z uměleckého hlediska. Pro účely této práce však bude důležitější pohled psychologický. Cognet (2013, s. 11) uvádí, že: „*Kresba je komunikační prostředek často využívaný malými dětmi, jejich rodiči a vychovateli. Je to svobodná tvorba, kterou dítě často věnuje dospělému jako část sebe samého.*“ Cognet dále doplňuje, že si dítě na nevědomé úrovni uvědomuje, že do kresby promítá sebe, své touhy, úzkosti, obavy i svůj vývoj. Vágnerová (2012, s. 187) dětskou kresbu definuje jako neverbální symbolickou funkci, ve které se u dětí projevuje tendence zobrazit realitu tak, jak ji dítě chápe. Dle Davida (2001) v sobě dětská kresba ukrývá tři důležité prvky, jimiž jsou hra, snění a realita. Hra proto, že dítě kresba baví a tudíž do ní nemusí být nuceno. Snění z toho důvodu, že se na papíře objevují vědomá i nevědomá přání, a realita díky tomu, že je dítě motivováno při kresbě tím, co jej trápí nebo zajímá.

Mnozí autoři se ale rozcházejí v tom, z jakého důvodu dítě kreslí. Cognet (2013) zastává názor, že kresba není nezbytnou tělesnou potřebou, proto dítě ke kresbě potřebuje pozorovatele, povzbuzení a interpretaci. S tímto tvrzením však nesouhlasí Uždil (1984), který tvrdí, že příčinou toho, že dítě kreslí, není jen reakce na výzvu dospělých, či touha dítěte napodobit činnost druhých. Vychází to hlavně z vnitřní potřeby dítěte něco vytvořit, zanechat

po sobě stopu. I Petrová a Plevová (in Šimíčková-Čížková, 2008) se přiklání k tomu, že vedle pohybového projevu výtvarný projev patří k základním aktivitám dítěte. Výtvarný proces dítěti zprostředkovává symbolickou řeč, pomocí níž může vyjádřit své pocity, obavy, přání a představy, jež jsou jeho prožívání vlastní. Novák (2004) ujišťuje, že charakter kresby je ovlivněn zkušenostmi, zážitky a představami autora, tudíž není jen záležitostí nějaké náhody.

Je zřejmé, že nejpoužívanějším prostředkem sloužícím k dorozumívání je řeč, nemusí se však jednat o způsob, který je vždy nejjednodušší. Často i dospělý člověk má problém s vyjádřením svých pocitů, dojmů a trápení. A co teprve dítě, které ještě nemá dostatečnou slovní zásobu. Nemusí si mnohdy vědět rady, jak vyjádřit své pocity, jak je pojmenovat. Navíc dítě může pocházet z rodiny, ve které se mu nedostává dostatek podnětů, tudíž slovník dítěte je značně chudý. Proto může být právě kresba nejlepší možností, jak dítě blíže poznat, jak se o něm dozvědět více informací, jestliže to nejde slovy. O dítěti vypovídá už jen samotná čára. Samozřejmě i kresba má své úskalí. To spočívá zejména v tom, že jí nemůžeme plně důvěřovat. Velmi záleží na osobě, která kresbu vyhodnocuje, od které se vyžadují odborné znalosti (Davido, 2001).

3.2. Vývoj dětské kresby

Každý člověk prochází vývojovými změnami, během nichž získává nové vlastnosti, schopnosti, dovednosti a stává se více autonomním. Tato jednotlivá stádia vývoje jsou pevně zakotvena a projde si jimi každý. Dítě tedy nemůže dosáhnout pokročilejšího stádia, jestliže neprošlo stádiem předešlým (Čačka, 1997). Už od početí se dítě neustále vyvíjí a velmi rychle roste, dochází k velkým změnám ve vytváření osobnosti a psychickém vývoji. V batolecím období se dítě stává samostatnější osobností a aktivním subjektem. Rozvíjí své poznávací schopnosti, motorické dovednosti, komunikaci a řeč. A právě do tohoto období sahají i počátky vývoje dětské kresby. Dítě už přichází do styku s kreslicími prostředky, umí udržet tužku a zanechat stopu na papíře. Od tohoto věku se již dá kresba dále dělit do několika stádií, jimiž projde každé dítě v rámci normálního vývoje. Tato stádia souvisí s psychickým vývojem a též s prostředím, v němž se dítě nachází a které jej výrazně ovlivňuje (Vágnerová, 2000). Je prokázáno, že děti na celém světě kreslí přibližně stejným způsobem, což znamená, že se v kresbě vyskytují určité typické znaky, jež jsou závislé na chronologickém věku. Svědčí o tom analýza dětských kresebných projevů. Z tohoto poznatku pak vychází předpoklad stadiálnosti vývoje dětské kresby (Petrová, Plevová in Šimíčková-Čížková, 2008).

Vývoj dětské kresby se v mnohém podobá vývoji řeči, jedná se o příbuzné výrazové formy, proto není překvapením, že se obě osvojují analogickým postupem. Na rozdíl od řeči

je však kresba primárnější, bezprostřednější a je širším nositelem sdělení než slovo (Čačka, 1997).

Příhoda (in Mlčák 1996) rozdělil stádia vývoje kresby následovně:

a) Stadium črtací experimentace

Počátky dětské kresby se datují ještě před druhým rokem věku dítěte. Jedná se zejména o nekoordinovanou, bezobsažnou, bezplánovitou aktivitu, při níž dítě vykonává pohyb vycházející nejdříve z ramenního kloubu, později ze zápěstního kloubu. Dítě tak nejčastěji čará na papír obloukové a kyvadlové čáry. Tyto čáry bývají ve směru šikmo k sobě či vodorovně. V pozdější době vznikají tahy elipsovité, spirálovité i kruhovitě. Uždil (1984) přirovnává počátky výtvarné „řeči“ k počátkům řeči mluvené. Tak jako přicházejí neohrazené zvuky dříve, než se spojí s věcným významem, tak přicházejí i jednotlivé čáry. Pro začátky kresby je též typická radost z právě vznikající stopy, která vyvolává větším zájem než zájem o konečný výtvor.

b) Stadium prvotního obrazu

Toto stadium nastupuje kolem třetího roku dítěte. Významným mezníkem je to, že dítě dokáže své dílo pojmenovat, spojit jej s určitým významem, to že sleduje určitou podobnost mezi právě vznikajícími čarami a pozorovanou realitou. Zpočátku dítě pojmenovává kresbu v průběhu črtání, následně už určení významu kresbu předchází. Kresba však ještě není všeobecně srozumitelná.

c) Stadium lineárního náčrtu

Stadium lineárního náčrtu se objevuje kolem čtvrtého roku, kdy si dítě vytváří určitou hrubou představu o objektu, který si zvolí. Zaměří se na hlavní znaky, které schematicky naznačí. Tato kresba je již uvědomělá, zaměřená tematicky a to nejčastěji na člověka. Dítě v tomto věku ještě vnímá svět komplexní, což znamená, že nedokáže zcela rozlišovat mezi realitou a fantazií. Subjektivní názor a pocity dítěte zcela rozhodují o tom, co dítě nakreslí a kterou část zvýrazní. Dítě kreslí podle své představy, kreslí to, co o skutečnosti ví, ne to co vidí. I díky tomu, že v tomto věku ještě nezvládá proporce a prostor, kreslí i to, co vidět nemůže. To, co se dítěti líbí a k čemu má kladný vztah, většinou kreslí velké a barevné.

d) Stadium realistické kresby

V dalším stadiu kresby, které probíhá mezi pátým a šestým rokem, dítě rozlišuje svůj vlastní zážitek a realitu. Stále však ještě nekreslí podle předlohy, nýbrž podle svých představ.

Začíná ale už rozlišovat objektivní znaky předmětů a doplňuje je o typické detaily. Kresba se pomalu mění ve dvojdimenzionální.

e) Stadium naturalistické kresby

Stadiem naturalistické kresby je vývoj dětské kresby ukončen, dítě se do tohoto stadia dostává po desátém roce. Dítě přestává kreslit to, co o předmětu ví, ale to, jak se předmět ve skutečnosti jeví. Kresba se stává perspektivní, stínovanou, jsou zlepšovány proporce i prostorové zobrazení. Dítě se snaží o zachycení pohybu.

Mezi desátým a jedenáctým rokem nastupuje u většiny dětí „krize výtvarného projevu“. V tomto věku totiž u dětí vzrůstá kritické myšlení, děti si tak začínají uvědomovat rozdílnost mezi jejich nakresleným dílem a realitou, a proto začínají kresebný projev potlačovat. Vývoj kresby často pokračuje u dětí s výtvarným talentem, a jak dodává Vágnerová (in Svoboda, Krejčířová, Vágnerová, 2009) další vývoj probíhá též u dětí, které jsou specificky stimulované.

U Davida (2001) se můžeme setkat s rozdílným dělením vývoje dětské kresby.

a) Období „skvrn“

Toto první období se dá vysledovat u dětí do jednoho roku. Je to období, kdy má dítě zálibu tvořit skvrny a to čímkoliv na čemkoliv. Většina rodičů však svým potomkům nedovolí si své pudy libovolně vybíjet.

b) Období „čmáranic“

Období „čmáranic“ nastupuje kolem jednoho roku. Dítě v tomto věku používá tužku jako svou prodlouženou ruku, a tak čmárá všemi směry, aniž by pozvedlo tužku. Již v tomto věku se dá z kresby rozpoznávat znaky osobnosti dítěte. U kreseb se silnými čarami, které zabírají hodně místa, se může mluvit o dětech šťastných a spokojených. A naopak děti nevyrovnané tužku brzy zahodí.

c) Období čarání

Tato fáze, která probíhá zhruba do tří let, již je více spojena s rozvojem intelektu, kdy se dítě záměrně snaží napodobovat písmo dospělých, tudíž se dá sledovat určitý záměr. Dítě také při kresbě neudrží pozornost dlouho, což vede k tomu, že během kresby několikrát změní svůj původní nápad a proto co chvíli mění pojmenování obrázku podle toho, co jej zrovna napadne nebo co mu kresba připomíná.

d) Období „hlavonožců“, univerzálních postav

Ve věku mezi třemi a pěti lety dítě realizuje kresbu hlavonožce, o které se budu více zmiňovat v následující kapitole. Po zvládnutí základní konstrukce, tedy hlavy i trupu a přiléhajících čar symbolizujících nohy a ruce, na postavě s věkem přibývá dalších detailů. Objevují se oči, ústa a břicho. Mezi 5. a 6. rokem se začíná vyskytovat trup ztvárněný dalším kolečkem. Postava bývá vždy vyobrazena zepředu. Teprve kolem šestého roku je tělo úplné se všemi končetinami. Dalším vývojem kresby se autor již nezabývá.

3.3. Vývoj kresby lidské postavy

Jelikož je dítě antropocentrické, není velkým překvapením, že ve středu jeho zájmu je nejprve člověk a všechno, co s ním souvisí. Člověk je nejoblíbenějším a nejčastějším námětem dětských kreseb. (Petrová, Plevová in Šimíčková-Čížková, 2008).

Ricci (in Davido, 2001, s. 13) pronesl, že „... zatímco člověk je pro Stvořitele vrcholem a korunou stvoření (byl povolán k životu až po veškeré neživé a živé přírodě), pro dítě v jeho kresebném vývoji je člověk prvním a provždy klíčovým tématem.“

Při kresbě lidské postavy dítě vychází z poznatků, které má se svým tělem, ale také z pozorování druhých. Dítě kreslí to, co o předmětu ví, co se mu na něm zdá důležité, což je důvodem toho, že dítě zpočátku kreslí hlavonožce bez trupu, nebo i to, že se již od raného věku zaměřuje na diferenciaci lidského obličeje, jelikož lidská tvář je důležitá pro navazování sociálního kontaktu. Dále se při kresbě diferencují končetiny, jež jsou symbolem jakékoliv aktivity (Svoboda, Krejčířová, Vágnerová, 2009). Uždil (1984) poznamenává, že první obrazy člověka dostaly jméno „paňák“, a to proto, že se podobají více hadrové loutce nežli živému člověku.

Mezi třetím a čtvrtým rokem se poprvé setkáváme s námětem člověka. Někdy dokonce i dříve, ač velmi záleží na podmínkách každého dítěte. Vývoj kresby lidské postavy probíhá tím rychleji, čím více je dítě vystaveno pozitivním výchovným podnětům a čím více kreslí (Uždil, 1984). Významnou roli hraje například, jak často kreslí, jaké má nadání, jestli je ke kresbě vedeno, povzbuzováno atd. Prvním typem vyobrazení člověka je „hlavonožec“. Hlavonožec bývá tvořen oválem, který dítě nevnímá jako opravdový obrys hlavy, ale spíše jako útvar, ve kterém jsou uzavřeny všechny důležité lidské znaky. Přímě k hlavě bývají připojeny dvě vertikální čáry nebo několik paprskových čar. Postupem vývoje dochází k další diferenciaci, kdy na postavě přibývají oči, nos, ústa a někdy dokonce i náznak vlasů. Dále bývají vyobrazeny ruce, které jsou připojeny přímo k hlavě. Trup pro dítě nemá významnou roli, tudíž bývá vyznačen docela pozdě (Petrová, Plevová in Šimíčková-Čížková, 2008). Trup

bývá zpočátku menší než hlava a to z toho důvodu, že souvisí s tím, jak dítě vnímá význam obou těchto částí (Uždil, 1984). K rozvoji kresby trupu dochází až v důsledku získávání zkušeností a rozvoje poznávacích schopností (Svoboda, Krejčířová, Vágnerová, 2009). Druhou figurou postavy je „kříž“. Uždil (1984) vysvětluje, že v kresbě kříže se u dítěte projevuje schopnost vědomé změny směru čar. **Kolem pátého roku** dítě začíná kreslit plošně, dvojdimenzionálně, opouští tak lineární znázornění. Trup bývá ještě stále menší než hlava a napojení končetin a jejich délka stále nejsou úplně v souladu. Nohy bývají daleko od sebe, tudíž postava budí nestabilní dojem Novák (2004). **V období kolem šesti let** dítě zdokonaluje proporce jednotlivých částí těla, lidskou postavu již zcela zřetelně člení. Jednotlivé části jsou připojovány mechanicky, paže jsou nasazeny k trupu a hlava je pokryta vlasy, které však jsou většinou jen po obvodu. Přibývají detaily jako uši či oděv (Uždil, 1984). Díky přibývajícím detailům, jakými jsou délka vlasů či oblečení, se dá rozlišovat, zda se jedná o kresbu muže či ženy (Novák, 2004). **V sedmi letech** bývají paže většinou správně umístěny ve výši ramen a poprvé se objevuje krk, který je zpočátku znázorněn pouze jako mezičlánek, který nenavazuje na linii hlavy či trupu. Dochází k zdokonalování oděvu a účesu. **S osmým rokem** dětská kresba přechází do profilu, který však ještě není dokonalý. Velmi často je možné setkat se se smíšeným profilem, ve kterém se zdokonaluje vyznačení nohou, které se sbíhají v rozkroku. Většinou je též tvarována jedna linie, což znamená, že kreslí současně krk, rameno i paži. **Ve věku devíti let** se děti snaží o zachycení postavy v pohybu. Obličej již má většinu podstatných rysů a oblečení je doplněno o detaily jako je například výstřih, rukáv či pásek. **Mezi desátým a jedenáctým rokem** se objevují pokusy o stínování, tvarování a perspektivní zachycení. Vývoj kresby zde končí a v dalších letech už jen probíhá zdokonalování (Petrová, Plevová in Šimíčková-Čížková, 2008).

S růstem mentální inteligence přibývá detailů na kresbě postavy. Z kresby postavy lze hodnotit nejen inteligenci dítěte, ale zároveň i to, jak vnímá své vlastní tělo a jak se samo cítí, protože do kresby promítá samo sebe (Davido, 2001).

3.4. Zvláštnosti dětské kresby

Dítě se se světem vyrovnává rozdílným způsobem než dospělý. Má odlišné myšlení, vnímání i citění. Taky se liší určitými psychickými zvláštnostmi. Právě některé z těchto zvláštností vtiskují kresbě specifické znaky kresby. Především se jedná o synkretismus, fyziognomismus a antropomorfismus. **Sykretismus** znamená, že u dětí existuje jednota mezi prožíváním a jednáním, kdy duševní pochody se vzájemně prolínají. **Fyziognomismus** se projevuje v tom, že dítě dává neživým předmětům tvářnost, výraz obličeje.

Antropomorfismus je pak polidšťování neboli přenášení lidských vlastností na neživé objekty (Hartl, Hartlová, 2010). Zvláštnosti dětské kresby se projevují také v oblasti prostoru a objemu. Tyto charakteristické znaky však postupem času z kresby mizí a kresba se stává více realistická.

Uždil (1984) mezi tyto znaky řadí následující:

- **kouzlo pravého úhlu**, kterému se jinak říká i **R-princip**. Znamená to, že věci stojí k základní čáře kolmo. Jde o princip, který pak dítě zachová i tehdy, když to odporuje skutečnosti, například i k šikmé střeše stojí komín kolmo.
- **grafoidismus** způsobuje, že kresba je nakláněna ve směru písma, s tím souvisí i zakulacování ostrých a pravých úhlů.
- **-automatismus** se projevuje tak, že dítě má tendenci opakovat jednoduché a už naučené tvary, používá je jako základní prvek zdobení. Může se jednat o čáry znázorňující trávu, vlasy na hlavě, knoflíky na košili apod.
- **nepravý ornament** se objevuje na výtvorech, které jsou obsahově chudé, nevynalézavé. Výzdoba má za úkol zakrýt tyto nedostatky v představivosti. Ale je možné se s tím setkat i tam, kde dítě nedovedlo sledovat složitý tvar nebo nepochopilo funkci například u krytiny na střeše.
- **rytmus, opakování a symetrie** jsou principy, které neustí vždy v ornamenty, jsou většinou základem kompozičních schopností a formální jednoty celého výtvoru.
- k **plošnému uspořádání objemu** dochází tak, že jednotlivé pohledy na předmět jsou spojeny v jeden celek, například nadhled a podhled. Obraz tedy neodpovídá pohledu z žádného konkrétního místa.
- další zvláštností je **zobrazení vnitřního objemu**. V dětské kresbě bývá tato zvláštnost nazývána také jako transparentnost či rentgenové vidění. Dítě kreslí věci, o kterých ví a které je zajímaví, nezáleží jim na tom, zda jsou vidět. Například nakreslí babičku v břiše vlka, vejce v těle slepice, obyvatele v domě apod.
- **prostor obklopující předměty** značí, že prostor je položen. Dítě začne považovat spodní okraj papíru za jakousi zem, kterou zvýrazní spodní čarou. Občas vodorovnou čarou vymezí i nebe.
- **sklápění** se dá vypořádat u věcí, které stojí kolmo k základně, jsou jakoby sklopeny do půdorysu podél osy, například stromy podél silnice, nebo symetricky seřazeny kolem rybníka.

- **obrácená perspektiva** způsobuje, že věci, které jsou blíže spodnímu okraji papíru, jsou menší.
- je možné se u dětí setkat i s tím, že vyznačí **prázdný prostor**, jako něco co opravdu existuje. Prostor vytečkují, vyčárají, zakreslí serpentinovou linkou či barevnou šmouhou.

Červenka (1986) dále doplňuje **funkční stylizaci**. To znamená, že dítě upřednostňuje ty části kresby, které jsou pro něj nějakým způsobem významné. **Transpozice** je přenášení známých znaků předmětů na ty méně známé. Věci, které jsou pro dítě důležité, jsou zobrazovány ve skutečných barvách, zatímco ostatní věci nikoli. Tomuto znaku se říká **dětský kolorit**. Posledním zmíněným znakem je **názorná stylizace**. Dítě zobrazuje jednotlivé části kresleného námětu tak, že se navzájem nepřekrývají (např. loď, která plave po špičkách vln).

3.5.Kresba jako diagnostická metoda

Praktická část této práce je realizována pomocí kresby začarované rodiny a testu stromu, proto je dobré si tyto metody alespoň trochu přiblížit. Jedná se o metody, při nichž se využívá kresba, přičemž dětská kresba je velmi oblíbeným diagnostickým prostředkem. Davido (2001, s. 13) je přesvědčen o tom, že: „*Mezi psychology a pedagogy se dávno ví, že zkoumání kresby představuje „královskou cestu“ do dětské duše.*“

První příčinou její oblíbenosti je ochota dětí kreslit. Kresba je pro děti radostnou a spontánní činností, hrou, proto, jestliže dítě kreslí, necítí se vyšetřováno (Davido, 2001). Dalším pozitivem je snadnost administrace, možnost využít kresbu k navázání kontaktu či ke snížení napětí či nedůvěry, časová nenáročnost a v neposlední řadě i proto, že je možné z kresby o dítěti zjistit velké množství často podstatných informací. Pro diagnostikování rozumových schopností je ideální předškolní a ranní školní věk a to z důvodu toho, že po desátém roce se vývoj kresby ukončuje. Proto, aby se z úrovně dětské kresby daly vyvozovat závěry, co se týče rozumového vývoje, je potřeba, aby byly splněny základní předpoklady (Svoboda, Krejčířová, Vágnerová, 2009). Dětská kresba je prostředek, který je nejčastěji nabízen dítěti k vyjádření vlastních citů, vlastního vidění světa a blízkých lidských vztahů (Langmeier, Balcar, Špitz, 1989). V diagnostice se tedy používají různé projektivní metody, přičemž Altman (1998, s. 9) charakterizuje projekci jako: „... *psychický proces, který přenáší subjektivní obsahy na objekt a aktivizuje nevědomí*“. Kresba tedy slouží jak k diagnostice, odreagování, tak také ke komunikaci tam, kde slova nestačí (Langmeier, Balcar, Špitz, 1989). Svoboda, Krejčířová, Vágnerová (2009) doplňují, že z kresby je možno vysledovat velké množství poznatků o dítěti, jako například úroveň jemné motoriky, senzomotorickou

koordinaci, temperament, emoční prožívání či postoj k určitým skutečnostem. S tím souhlasí Cognet (2013) který tvrdí, že kresba slouží i jako prostředek k poznávání zrání dítěte a to jak fyziologického tak i psychického. Může se z ní vyčíst stav neurologických dispozic i stav základní motoriky. Kresba je tak významným svědkem duševního světa dítěte, avšak její interpretace je velmi obtížná.

Z psychologického pohledu není v kresbě za nejdůležitější pokládán výsledný produkt, ale celkový proces kresby. To jaký způsobem dítě sedí, jak kreslí, jak dlouho mu to trvá, jak drží tužku, jestli používá gumu apod. Nepostradatelná je i výpověď dítěte, ta může mnohé objasnit (Petrová, Plevová in Šimíčková-Čížková, 2008).

3.5.1. Test stromu

Už od pradávna existovala mezi lidmi a stromy určitá blízkost či podobnost. Stromy stejně tak jako lidé se vyznačují obrovskou různorodostí. Zajímavostí je, že stromům se připisují charakteristické rysy na základě toho, jak vypadají. Například se dá o stromu říci, že je důstojný, hrdý, pokorný či dominantní (Cognet, 2013). Altman (1998) dodává, že strom má vysokou symbolickou hodnotu i proto, že vyvolává množství asociací s hlubokým niterným významem pro člověka. Například to, že strom roste, vyvíjí se, plodí, stárne. Strom také symbolizuje mateřství – poskytuje ochranu, ovoce, dřevo; vyvolává představu trvalosti svou pevností, zakořeněností na jednom místě a v neposlední řadě tvoří neoddělitelnou součást naší přírody, ve které dominuje.

3.5.1.1. Interpretace testu

Koch pokládá za základní předpoklad tohoto testu myšlenku, že kresba stromu je symbolickým ztvárněním sebe sama. V kresbě jedinec projevuje svou vědomou či nevědomou představu o sobě a jakýsi svůj postoj k vnějšímu světu (Svoboda, Krejčířová, Vágnerová, 2009).

Při vyhodnocování kresby se postupuje od celkového hodnocení, jímž je velikost, umístění kresby, způsob provedení, celkový dojem, k hledání významu dominantních rysů. Jsou to takové rysy, jež osoba provedla neobvyklým způsobem, opakovaně je obtáhla, vystínovala, nakreslila zesíleným tlakem či roztřesenou čarou. Dle výraznosti provedení určitého znaku se mění jeho význam. To znamená, že když je nějaký znak naznačen mírně, nenápadně, interpretuje se jako tendence, sklon k dané vlastnosti. Pokud je znak jednoznačně zobrazen, pak vypovídá o dané vlastnosti. To, že je znak ztvárněn až přehnaně, svědčí spíše o kompenzačním charakteru vlastnosti, tj. že člověk tuto vlastnost moc nemá, ale chtěl by ji (Altman, 1998).

Altman (1998) uvádí, že při vyhodnocování, lze ke kresbě přistupovat z více hledisek, vybrat si z více způsobů interpretace.

a) Posouzení kresby jako celku

Na kresbu lze pohlížet jako na záznam chování posuzovaného či výsledek jeho činnosti. Je dobré brát ohled na výkonnostní hledisko, což vypovídá o tom, jak se kreslíř vyrovnal s úkolem, jestli se snažil aktivně překonávat obtíže, zda byl jeho postup koordinovaný či zmatený. Při celkovém hodnocení kresby se má hodnotit, zda má svůj řád, jestli je precizní a harmonická, což svědčí o jasném myšlení a harmonické struktuře osobnosti. Jestli je kresba pružná, uvolněná, nasvědčuje to schopnosti vyrovnat se s rozmanitostí. Precizní a přehledná kresba je známkou zdůraznění racionální složky osobnosti. Jestliže se vyskytuje velké množství oprav, překreslování a mazání, jedná se nejspíš o projev nejistoty. Kresba zjednodušená jen na znak stromu může naznačovat snahu schovat se za masku nebo povrchní osobnost. Odbytá kresba poukazuje na obranu, nezáměr či špatnou spolupráci. Zatímco zdánlivě bohatá kresba, při níž dochází k zaplnění plochy mechanickým způsobem, svědčí o zakrývání rozpaků, přiměřeně bohatá kresba je známkou dobré spolupráce a pečlivosti. Pomůckou při vyhodnocování je fakt, jak se kreslíř vyrovnal se srdcem stromu, tedy místem, kde se větve napojují nebo vyrůstají z kmene, což symbolizuje střed osobnosti, určitou vyzrálou osobnost. Za zvládnutí srdce stromu lze považovat kresby, kde je koruna jako celek nasazena na kmen (Altman, 1998).

b) Umístění a velikost kresby

Charles Koch při interpretaci vychází z Pulverovy teorie zón, která spojuje každou část prostoru s určitou symbolikou. Vrchní část by měla odpovídat světu intelektu a souviset s transcendencí. Střed ztělesňuje vlastní já, vědomí, život, city. Dolní část pak má představovat hmotu, nevědomí, sexualitu a utajované pudy. Zatímco pravá část upozorňuje na extraverci, obraz otce, družnost, odvahu a vztahy k druhým, levá část zobrazuje introverzi, minulost, obraz matky a vztah k sobě samému. Kmen svědčí o rovnováze mezi jednou a druhou stranou a kořeny symbolizují zvědavost vůči všemu zakázanému, k pudovému životu (Cognet, 2013). Zvýraznění směru nahoru odráží aspirace, sebevědomí, směřování do budoucna, intelektuální zájmy; zvýraznění směru dolů představuje averzi ke světu, zaměření na minulost, pudovost či primitivitu. To, že se kresba zmenšuje a vzdaluje od středu do jednoho z rohů, souvisí s určitým významem. Jestliže je kresba stažena do levého horního rohu, jde o projev obrany. Směřování do pravého horního rohu symbolizuje přehnanou aktivitu, potřebu prosadit. Jakmile se kresba nachází v levém spodním rohu, jedná se o projev

regrese, tendenci vyhýbat se. Pravý spodní roh ukazuje na zvýšenou závislost na instinktech, nevyzrálост či primitivní snahu o prosazení. Za normální zobrazení se považuje přiměřeně velká kresba zabírající zhruba 2/3 listu na výšku, která bývá umístěna přibližně uprostřed stránky.

Za normální velikost se považuje kresba větší než 1/2 a zároveň menší než 4/5 výšky listu papíru. Přičemž velká kresba bývá znakem osobního sebevědomí, snahy zdůraznit se. Kresba, jež zaplňuje celý prostor, bývá projevem přehnané expanzivity, často kompenzace pocitů nedostatečnosti. Strom, který přesahuje okraje papíru, poukazuje na neadekvátní aspirace, horší respektování reality, nepřijímání pravidel či omezení. Naopak u malé kresby se může mluvit o projevu nejistoty, nízkého sebevědomí. Je možné se setkat i s přehnaně malou kresbou, tj. menší než 4 cm, kdy se pravděpodobně jedná o projev vážných psychických potíží (Altman, 1998).

c) Celkový dojem

Za posouzení stojí i subjektivní dojem, jakým kresba působí. Může se sledovat stabilita, odolnost a to podle toho, zda je kmen stromu dostatečně pevný, zda by unesl váhu koruny, zda by odolal vichřici. Lze se zaměřit i na tendence a sílu k dalšímu růstu, na celkový stav stromu, jeho poranění (Altman, 1998). Svoboda, Krejčířová, Vágnerová (2009) dodávají, že jestliže testovaný kreslí nadměrné množství propracovaných detailů, poukazuje tím na úzkostné prožívání. Jestliže kreslí nadměrně dlouho a pořád není spokojený s výsledkem a má tendenci stále něco vylepšovat, je to pravděpodobně projev jeho nejistoty, ctižádosti či potřeby ocenění.

d) Tah, tlak, způsob vedení čár

Zatímco silný tlak hovoří o energičnosti, rozhodnosti či odolnosti vůči zátěži, slabý tlak spíše poukazuje na citlivost, jemnost, schopnost přizpůsobení až plachost. Dynamický tah symbolizuje spontánnost a temperament, pomalý tah naopak nerozhodnost a neprůbojnost. Uvolněné vlnovité čáry svědčí o sociálních dovednostech, kdežto křečovitě, ostré čáry o úzkosti. Čáry, jež přesahují přes okraje listu, demonstrují až bezohlednost, přehnaně zvýšené sebevědomí či problémy s regulací chování (Altman, 1998).

e) Symbolický výklad

Jednotlivé části stromů lze na symbolické úrovni interpretovat podle jejich významu v přírodě. Například kořeny odrážejí určité zakotvení, původ, vztah k rodičům, orientaci na tradice či minulost. Základna a pata stromu směřují ke stabilitě, kmen k odolnosti, pocitu

životní síly. Koruna naznačuje postavení ve světě, přítomnost, větve vnitřní uspořádání osobnosti, listy a plody poukazují na prožívání či povrchnost (Altman, 1998).

f) Napojování, prostupnost a zakončení kmene a větví

Jako pomůcku můžeme využít přirovnání kresby ke schématu rozvodu energie, emocím nebo životní síly. Jestliže jsou kmen a větve mohutné, umožňují volné proudění životní síly. Neukončené větve upozorňují na neregulování energie, neochotu přizpůsobovat se a zároveň je vnitřek stromu otevřen všem vlivům z vnějšku. Oboustranně otevřené větve umístěné volně v koruně stromu upozorňují na scházející vnitřní řád, povrchnost či neochotu na sobě pracovat. Kmen prostupující bez přerušení celou korunou značí nevyzrálост až snížený intelekt. Uzavřené jakoby ořezané nebo osekane větve symbolizují pocit vlastní nedostatečnosti, sníženou schopnost prosadit se, ztrátu víry ve vlastní úspěšnost, deficit radosti z prožívání. Různá poranění kmene a nápadně polámané větve se vykládají jako prožitá zranění (Altman, 1998).

Interpretací je však hodně a mnohdy si protirečí. Není to vždy tak, že každému nakreslenému prvku odpovídá určité schéma interpretace, které je možno aplikovat na každého člověka (Cognet, 2013).

3.5.2. Kresba začarované rodiny

Kresba začarované rodiny

V této metodě jde o zpracování prožitků a postojů k vlastní rodině. Tím, že jsou členové rodiny symbolizováni zvířaty, dítě sděluje určité informace, které si ani neuvědomuje, které by neumělo, nebo dokonce nechtělo vyjádřit jinak (Svoboda, Krejčířová, Vágnerová, 2009). Technika je určena primárně pro dětskou populaci, pro kterou je svět zvířat relativně blízký (Šípek, 2000).

Zobrazení zvířat

Děti mají ke zvířatům velmi blízký vztah, většinou k nim zaujímají citově zabarvený postoj, což znamená, že je mu zvíře buďto sympatické nebo nesympatické. U zvířat podobně jako u stromů platí, že lidé do nich promítají specificky lidské vlastnosti. Například páv je pyšný, opice chytrá, osel hloupý. Kresba zvířat se tedy používá také proto, že upozorňuje na dominantní rysy charakteru (Davido, 2008).

Děti nejčastěji kreslí domácí zvířata; to může ukazovat na láskyplné rodinné ovzduší. Je ale nutné vždy sledovat nakreslené zvíře blíže. Například pes může být brát jako nejlepší

přítel člověka, na druhé straně však může být uvázán na vodítku a může se s ním špatně zacházet. Je velmi důležité, co zvíře znamená pro konkrétní dítě. Divoké a krvelačné šelmy, mezi které například patří vlk, krokodýl či tygr, často vyjadřují postavu, které se dítě bojí, která je agresivní. Další skupinou jsou ptáci. Jestliže jsou znázorněni v letu, svědčí to o mysticismu, jestliže jsou v hnízdě, zdůrazňuje se spíše potřeba domova. Ryby bývají známkou štěstí a pohody. Výjimkou jsou případy, kdy je ryba znázorněna jako oběť na rybářské udici či v tlamě žraloka (Davido. 2008).

Nejčastějším zvířetem znázorňující matky jsou kočky, poté včely, ptáci, motýli. Pro otce jsou vybírána silnější zvířata, jako jsou psi, koně, lvi, medvědi, sloni, orli či jeleni. Babička bývá často zastoupena kočkou, včelou, ptákem či psem. Chlapci nejčastěji kreslí psy, koně, kočky, lvy, ptáky, medvědy, ryby, zajíce, slony, opice, žirafy, hady, lišky a myši. Děvčata pak často volí kočky, psy, slepice, medvědy, zajíce, myši, ryby, veverky, slony, lišky či labutě. To jsou však specificky české výsledky. Celkově děti dávají přednost spíše běžným zvířatům před zvířaty exotickými. Avšak málo bývá zastoupena kráva (Novák, 2004).

Hodnocení a interpretace

Představa dospělého o konkrétním zvířeti se může značně lišit od představy autora kresby. Existuje určitý návod k hodnocení, který je však pouze rámcový (Novák, 2004). Výběr zvířete pro jednotlivé členy může probíhat na základě tří hledisek. Prvním je pohled na psychické vlastnosti a projevy chování. Např. sestra je hádavá a pitomá, a proto bude znázorněna jako husa. Z pohledu vnějších viditelných znaků může být např. maminka vyobrazena jako motýl, protože je hezká. Z hlediska vztahu tohoto člověka k dítěti je např. babička, která se o všechny stará, nakreslena jako včelka (Svoboda, Krejčířová, Vágnerová, 2009).

Je potřeba brát ohled i na vliv aktuálního sociokulturního významu a na vliv médií. Proto je potřeba věnovat pozornost vysvětlení dítěte, proč zobrazilo člena rodiny právě tímto způsobem (Svoboda, Krejčířová, Vágnerová, 2009).

Dítě, jež se identifikuje s určitým členem rodiny, může použít pro kresbu sebe i dotyčné osoby stejné zvíře. Někdy se stává, že všichni členové rodiny jsou znázorněni jako stejný druh zvířete. To poukazuje na potřebu harmonické rodiny, ztvrzení příslušnosti k jedné rodině. Jestliže jsou všichni členové ztvárněni jako stejný druh zvířete a jeden člen je znázorněn jiným druhem, může jít o potřebu izolovat či vyloučit jej (Svoboda, Krejčířová, Vágnerová, 2009).

Standardizace testu

Jedná se o metodu, která není standardizována, její hodnocení je pouze kvalitativní, protože do značné míry je závislé na subjektivním přístupu. K dispozici však jsou normativní údaje o četnosti použitých symbolů vzhledem k závislosti na věku a pohlaví (Svoboda, Krejčířová, Vágnerová, 2009).

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4. VÝZKUMNÉ CÍLE

Pro tuto diplomovou práci je stěžejním tématem rodina. Z nejrůznějších statistik i z teoretické části práce je zřejmé, že rodina v současné době prochází velkými změnami. Jedná se o změny v nejrůznějších oblastech. Pro nás je však nejdůležitější změna stability rodiny, kdy rodina přestává být trvalou institucí a její trvání je dosti vratké. Proto je v dnešní době častým jevem, že stále stoupá množství rozvodů.

To, že má rozvod negativní dopad na všechny členy rodiny je nezpochybnitelný fakt. Je více než pravděpodobné, že se problematika rozvodu dotýká i dětí předškolního věku, jejichž rodiče jsou rozvedeni nebo se zrovna rozvádí. Otázkou je do jaké míry jsou tím děti poznamenány a zda lze nějaké konkrétní známky vlivu rozvodů na děti předškolního věku očekávat, či nalézt i v kresbě začarované rodiny.

Hlavním cílem této práce tedy je pokusit se zjistit, zda a jak problematika rozvodu ovlivňuje děti předškolního věku.

Z hlavního cíle vyplývají následující **dílčí cíle**:

1. Analýza kreseb dětí předškolního věku z nerozvedených rodin.
2. Analýza kreseb dětí předškolního věku z rozvedených rodin.
3. Hledání rozdílných anebo shodných znaků kreseb dětí předškolního věku z nerozvedených a rozvedených rodin.

Ke každému dílčímu cíli jsou stanoveny **výzkumné otázky**:

1. Jsou nějaké shodné znaky v kresbě začarované rodiny u dětí předškolního věku z nerozvedených rodin?
2. Jsou nějaké shodné znaky v kresbě stromu u dětí předškolního věku z nerozvedených rodin?
3. Jsou nějaké shodné znaky v kresbě začarované rodiny u dětí předškolního věku z rozvedených rodin?
4. Jsou nějaké shodné znaky v kresbě stromu u dětí předškolního věku z rozvedených rodin?

5. Jaké rozdíly se objevují v kresbě začarované rodiny mezi dětmi předškolního věku z nerozvedených a rozvedených rodin?
6. Jaké rozdíly se objevují v kresbě stromu mezi dětmi předškolního věku z nerozvedených a rozvedených rodin?

5. VÝZKUMNÝ SOUBOR

Pro realizaci výzkumného šetření bylo vybráno celkem dvacet dětí, přičemž deset bylo z rodin nerozvedených a deset z rodin rozvedených. Všechny tyto děti navštěvují stejnou mateřskou školu,⁷ která se nachází ve Zlínském kraji. Jednotlivé děti pro výzkum byly zvoleny třídní učitelkou na základě znalosti jednotlivých dětí a jejich rodinných poměrů. Jednalo se o děti ve věku pět až sedm let, které se připravují na vstup na základní školu. Vedení mateřské školy i dotyčné učitelky byly seznámeny s cíli i postupy výzkumného šetření. Výzkumné šetření se mohlo uskutečnit na základě informovaného souhlasu⁸ zákonného zástupce žáka s evidencí osobních údajů.

Tabulka 1: Charakteristika dětí z nerozvedených rodin

Jméno ⁹	Pohlaví	Věk	Sourozenci
Dorota	dívka	5 let	1 sestra
Elena	dívka	5 let	1 sestra
Ester	dívka	6 let	žádný sourozenec
Apolena	dívka	5 let	1 bratr
Klára	dívka	6 let	1 bratr, 1 sestra
Monika	dívka	7 let	žádný sourozenec
Kateřina	dívka	6 let	1 sestra
Andrea	dívka	5 let	1 bratr
Dušan	chlapec	5 let	1 sestra
Hynek	chlapec	6 let	1 sestra

⁷ Z důvodů ochrany osobních údajů a zajištění anonymity není uveden název konkrétní mateřské školy.

⁸ Viz příloha č. 1

⁹ Z důvodu ochrany osobních údajů jsou jména dětí pozměněna

Tabulka 2: Charakteristika dětí z rozvedených rodin

Jméno	Pohlaví	Věk	Sourozenci
Darina	dívka	6 let	žádný sourozenec
Simona	dívka	5 let	žádný sourozenec
Tamara	dívka	6 let	1 sestra
Nikola	dívka	5 let	žádný sourozenec
Klaudie	dívka	6 let	1 bratr
Diana	dívka	6 let	1 bratr
Oldřich	chlapec	6 let	1 sestra
Denis	chlapec	6 let	žádný sourozenec
Jindřich	chlapec	6 let	1 bratr
Kryštof	chlapec	5 let	1 bratr

Tabulka 3: Charakteristika dětí z nerozvedených rodin dle pohlaví

Pohlaví	Četnost	Relativní četnost
dívky	8	80%
chlapci	2	20%

Tabulka 4: Charakteristika dětí z rozvedených rodin dle pohlaví

Pohlaví	Četnost	Relativní četnost
dívky	6	60%
chlapci	4	40%

Tabulka 5: Charakteristika dětí z nerozvedených rodin dle věku

Věk	Četnost	Relativní četnost
5 let	5	50%
6 let	4	40%
7 let	1	10%

Tabulka 6: Charakteristika dětí z rozvedených rodin dle věku

Věk	Četnost	Relativní četnost
5 let	3	30%
6 let	7	70%

*Tabulka 7: Charakteristika dětí z nerozvedených
rodin dle počtu sourozenců*

Počet sourozenců	Četnost	Relativní četnost
žádný	2	20%
jeden	7	70%
dva	1	10%

*Tabulka 8: Charakteristika dětí z rozvedených
rodin dle počtu sourozenců*

Počet sourozenců	Četnost	Relativní četnost
žádný	4	40%
jeden	6	60%

5.1. Průběh shromažďování dat

Sběr dat se uskutečnil v časovém rozmezí od 21. 1. do 28. 1. 2016 v příslušné mateřské škole, kterou děti navštěvují. Probíhalo tak, že jsem přišla ráno kolem sedmé hodiny do příslušné třídy v mateřské škole. V tomto čase děti běžně teprve postupně přicházejí a mají prostor pro spontánní hru. Takže v době, kdy jsem třídu navštívila, bylo přítomno jen několik málo dětí. Učitelka mne dětem představila a oznámila jim, že tento den s nimi budu v mateřské škole, že jsem budoucí paní učitelka a že bych od jednotlivých dětí potřebovala nakreslit obrázky. Pak mi postupně vybírala děti, se kterými jsem odešla do vedlejší pracovny, kde jsme nebyli nikým rušeni a měli jsme na práci klid. Jednotlivým dětem jsem pak individuálně vysvětlovala kresebné metody. Postupně jsem pracovala s dětmi až do doby, kdy se šly připravovat a oblékat na vycházku.

6. VÝZKUMNÉ METODY

Pro výzkumnou část byly použity kvalitativní metody a to pozorování, rozhovor, kresba začarované rodiny a test stromu. Zjištěné údaje jsou shrnuty v kapitole Presentace výsledků výzkumného šetření.

6.1. Pozorování

Pozorování je považováno za jednu z nejstarších a nejrozšířenějších metod sloužící k získávání dat (Chráska, 2007). Může být charakterizováno jako: „*sledování vnímatelných jevů, zejména pak chování osob, průběhu dějů aj.*“ (Průcha, Walterová, Mareš, 2003, s.). Svoboda (1999, s. 25) je charakterizuje následovně: „*Metoda pozorování spočívá v záměrném a plánovitém vnímání, které je cílevědomě zaměřeno k dosažení určitého cíle.*“ K tomu, aby se mohlo pozorování zařadit mezi vědecké metody, je nutné, aby splňovalo určité zásady. Mezi tyto zásady patří plánovitost, systematickosti, přesnost a objektivita (Svoboda, 1999). Zajistit objektivitu je velmi náročné, protože pozorovatel může uplatňovat subjektivní faktory, které při pozorování působí. Patří mezi ně například haló efekt, logická chyba, předsudky, stereotypizace či jeho aktuální psychický stav (Chráska, 2007). Pozorování může být děleno na několik druhů. Při naší výzkumné práci bylo použito pozorování záměrné a krátkodobé. A bylo použito jako doprovodná metoda k metodám následujícím:

6.2. Rozhovor

Rozhovor se též řadí mezi základní metody. Slouží k získávání takových informací, které se nedají získat pouhým pozorováním, protože se nemusí projevovat navenek. Zkoumaný člověk se v něm má prostor vyjadřovat vlastním stylem pomocí individuálně typických výrazových prostředků (Vágnerová, Klégrová, 2008). Užívá se tam, kde se upřednostňují bezprostřední, osobní a mnohdy i důvěrné výpovědi. Na rozdíl od pozorování má za úkol poskytnout hlubší analýzu a hledat příčinu chování; díky němu se můžeme dostat do nitra problémů (Zelinková, 2001).

Samozřejmě i u rozhovoru existuje široká škála dělení. V našem případě byl použit částečně standardizovaný rozhovor. Ten spočívá v tom, že je pevně dán cíl i záměr, ale není přesně stanovena taktika. Je žádoucí dostat se ke všem stanoveným oblastem, ale nemusí se přesně dodržovat pořadí a formulace otázek (Vágnerová, Klégrová, 2008).

6.3. Kresba začarované rodiny

Při práci s dětmi jsou velmi oblíbené metody, které využívají kresbu a to z několika důvodů. Děti mají kreslení přirozeně rády, a proto jim ani nepřijde, že jsou nějakým způsobem zkoumány. Navíc děti do kresby projektují svá přání, co je zajímavé i to čím se trápí (Davido, 2008). Dle Mlčáka (1996) je kresba projevem celé osobnosti, tudíž může vydávat výpověď o psychickém světě dítěte a může se stát cestou k jeho hlubšímu poznání.

Kresba začarované rodiny, jež se řadí mezi projektivní metody, má sloužit k objasnění rodinné situace a vztahů mezi jednotlivými členy. V této metodě zdaleka nejde o posouzení kreslířských dovedností či školní zralosti. Snahou je získat volné sdělení dítěte, které může do díla projektovat to, co samo chce (Mlčák, 1996).

6.3.1. Administrace metody

Dítě má za úkol kreslit tužkou na formát papíru A4. Zadání kresby začarované rodiny podle Matějčka (in Novák, 2004, s. 17) zní: „*Nakresli celou svou rodinu, ale začarovanou do zvířat. Jako kdyby přešel kouzelník a každého z vás začaroval do nějakého zvířete, které mu tak nejlépe odpovídá a nejlépe vyjadřuje jeho povahu*“. Je vhodné děti během kresby pozorovat a všimnout si, kterou postavou začalo, jak pokračovalo apod. Také je velmi důležité po dokončení kresby vést s dítětem rozhovor o jeho díle. Zeptat se na jednotlivá zvířata a nechat dítě o nich mluvit.

6.4. Test stromu

Test stromu patří do skupiny projektivních kresebných metod. Snahu využít kresbu stromu pro psychodiagnostické účely mělo více autorů, avšak nejznámější z nich je Karl Koch se svým **Der Baumtestem**, který poprvé vyšel v roce 1949 (Svoboda, Krejčířová, Vágnerová, 2009). Pro Kocha byl právě ovocný strom symbolem života (Šípek, 2000). Jde o jednoduchou časově nenáročnou diagnostickou metodu, která poskytuje celkový pohled na osobnost v její složitosti a dynamice. Subjektu je zadán mnohoznačný neurčitý podnět (nakreslit strom), díky němuž se otevírá prostor pro tendence ukryté v lidském nevědomí (Altman, 1998).

Výhodou testu je, že může být určen pro všechny věkové kategorie, je možné jej použít jak pro děti, tak i pro dospělé (Cognet, 2013). Dalším pozitivem je to, že posuzovaný subjekt může v kresbě nalézt výraz i pro to, co nechce či nemůže jinak projevit. I to, že posuzovaný neví, co kresbou o sobě vypovídá, umožňuje minimalizaci přetvářky a sebestylizace. V neposlední řadě je výhodou i jednoduchá administrace a možnost opakování. Výhodou a zároveň nedostatkem je značná míra subjektivní volnosti při výkladu. Tato volnost

podporuje otevřený přístup, respektování individuality, nicméně může docházet k subjektivnímu zkreslování. Z toho důvodu je problémem otázka platnosti výsledků testu. Proto se nemůže přistupovat k výsledkům jako k jednoznačným faktům, ale spíše jako k určitým hypotézám. Test stromu se tedy nedoporučuje používat jako samostatnou metodu, ale spíše jako součást testové baterie (Altman, 1998).

6.4.1. Administrace testu

Dítě má za úkol kreslit tužkou na čistý list papíru ve formátu A4, který je položen na výšku. Instrukce, jak uvádí Vágnerová (in Svoboda, Krejčířová, Vágnerová, 2009, s 295) zní: „*Nakresli strom, jaký chceš, jak nejlépe umíš, ale neměl by to být jehličnatý strom nebo palma.*“ Též je pro dítě dobré, když je ujistěno, že se nebudou hodnotit jeho kreslířské schopnosti a že nebude za výtvar známkováno (Altman 1998). Čas na kresbu není nijak omezen, avšak většinou kresba zabere pět až deset minut. Důležitým zdrojem informací je i to, jak se osoba chová během kresby – jak svou kresbu započala, co působilo největší potíže, čemu byl věnován nejdelší časový úsek apod. Po dokončení díla by mělo dítě, tvůrce, dotázáno na svou kresbu, na to, o jaký strom se jedná, proč byl právě znázorněný strom, o kterých částech si myslí, že se mu podařily, kde roste či proč má určité znaky, jimiž mohou být ořezané větve, zranění, pařezy či žebříky (Svoboda, Krejčířová, Vágnerová, 2009).

7. PREZENTACE VÝSLEDKŮ VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

Následující kapitola odpovídá na položené výzkumné otázky. Hlavním úkolem je tedy najít shodné znaky v jednotlivých kresbách a odhalit případné odlišnosti a navzájem tyto rozdíly porovnat. Nemá za úkol jednotlivé odlišnosti vysvětlovat, ale pouze je postihnout.

7.1. Shodné znaky v kresbě začarované rodiny u dětí předškolního věku z nerozvedených rodin

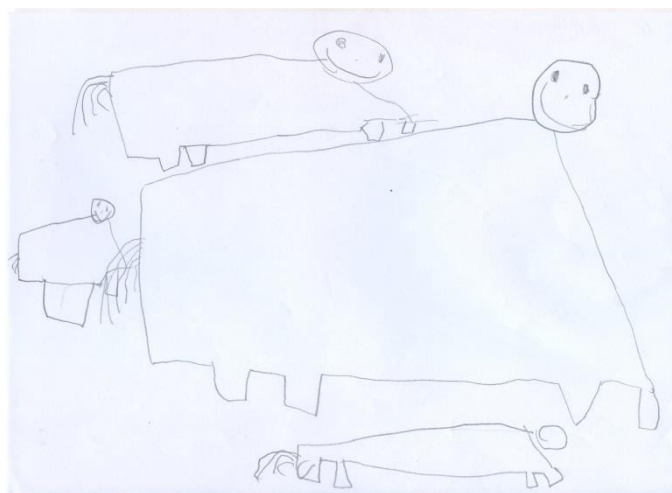
Při posuzování kreseb začarované rodiny existuje mnoho aspektů, které mohou být sledovány. V této práci se zaměřím jen na některé z nich, obzvláště na ty, které jsou shodné u všech či většiny kreseb dětí z nerozvedených rodin.

První čeho si lze všimnout je tlak a způsob vedení čar. U všech vyhodnocovaných kreseb lze pozorovat poměrně silný tlak a dynamické vedení čar. Tlak, který děti při kresbě vynakládaly, nebyl tak silný, že by byly čáry „vryty“, ale na druhou stranu na kresbách nejde vidět roztřesené či velmi slabé čáry.

Dalším společným znakem je podobné rozložení zvířat do prostoru a to v tom smyslu, že devět z deseti kreseb má jednotlivá zvířata více méně rovnoměrně rozloženy. To znamená, že buď jsou všechna zvířata rozmístěna vedle sebe na spodním okraji papíru od jednoho kraje po druhý (viz obrázek č. 1, 5, 9), nebo jestliže jsou zvířata umístěna volně v prostoru, tak je zabírají téměř celý (viz obrázek č. 2, 4, 6, 7, 8, 10). Nejsou situována všechna například jen na jednu stranu nebo není jedno zvíře od ostatních odděleno větší vzdáleností. Jen u jedné kresby jsou všechna zvířata zobrazena na pravé části spodního okraje (viz obrázek č. 3).

Obrázek 1

Obrázek 2

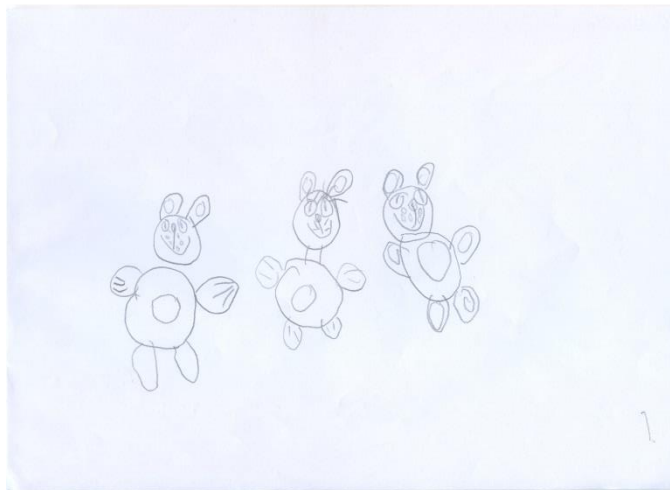
Obrázek 3

Co se zastoupení jednotlivých zvířat týká, tak je škála opravdu rozmanitá. Dohromady se ve všech deseti kresbách objevilo šestnáct druhů zvířat zastupujících čtyřicet jedna osob. Sedm druhů se vyskytlo jen jednou a zbytek byl zastoupen vícekrát. Nejčastěji vyskytujícím se zvířetem byl kůň (devětkrát), dále kočka (pětkrát), kravička¹⁰ (pětkrát), medvěd, králík a pes (všichni třikrát). Zvíře, které nejčastěji zastupovalo matku, byl kůň (třikrát) a kočka (dvakrát). Otec byl dvakrát zobrazen jako kravička, a pak jednotlivě jako například kůň, medvěd, tygr, pes, motýl. Samy sebe děti pokládaly za koně (dvakrát), želvy (dvakrát), další zvířata už byly vyobrazeny vždy jen jednou například beruška, kočka, gepard atd. Pro sestru byla nejčastěji vybrána kravička (dvakrát) a pro bratry kůň, beran, kočka (vždy jednou). Jen na jednom obrázku se vyskytovaly osoby nepatřící do nukleární rodiny¹¹ – teta a strýc.

¹⁰ Některá zvířata jsou uvedena ve zdobném tvaru, jelikož tak byla interpretována autory kresby.

¹¹ Nukleární rodinu tvoří otec, matka a jejich děti.

Na dvou obrázcích se stalo, že všichni členové rodiny jsou znázorněni jako stejný druh zvířete (viz obrázek č. 4, 2). Na jedné kresbě je celá rodina znázorněna jako jeden druh až na matku, která je zástupkyní jiného druhu.

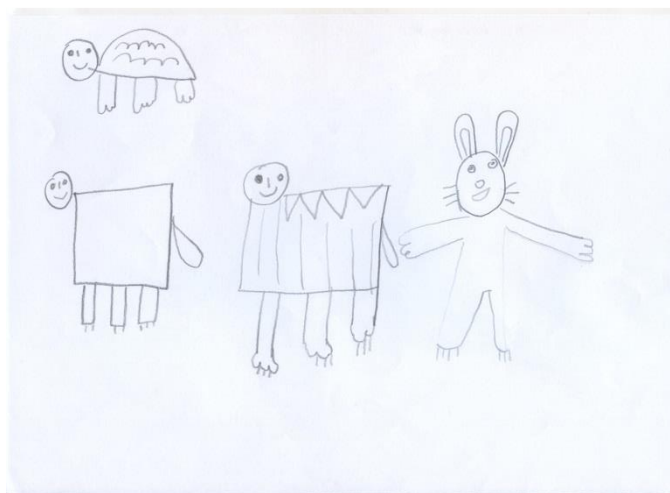

Obrázek 4

Taky na všech obrázcích jsou všechna zvířata nakreslena buďto čelně nebo jsou otočena stejným směrem (viz obrázek č. 5, 6)

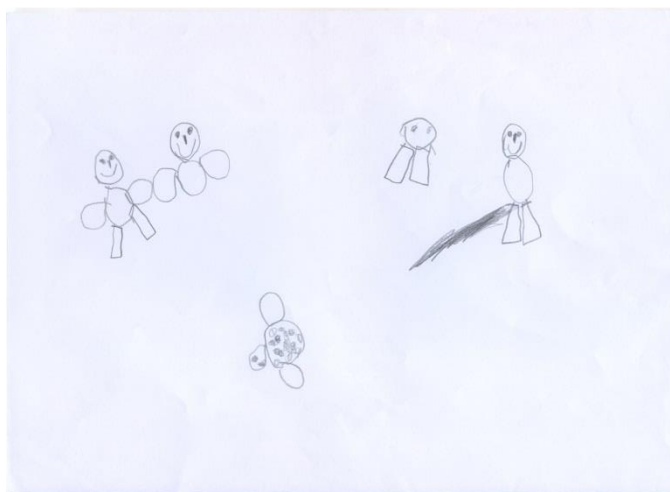

Obrázek 5

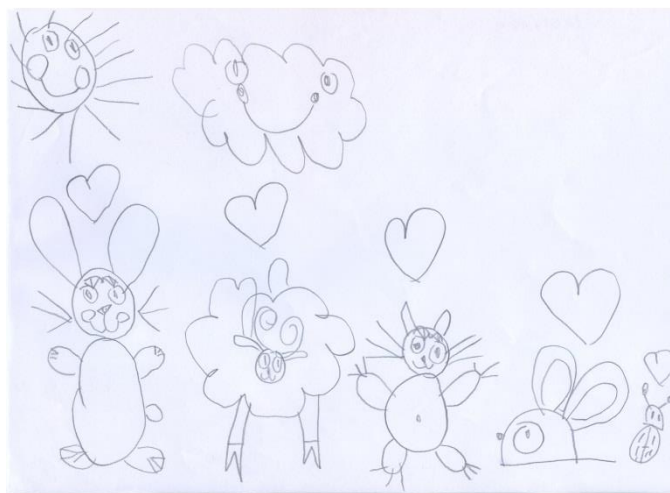
Obrázek 6

Při popisování jedné kresby sice dítě pojmenovalo nakreslené objekty jako nejrůznější zvířata, ale vzhledově připomínají spíše lidi (viz obrázek č. 7).

Obrázek 7

Myslím, že v pěti případech se dá mluvit o vyspělé kresbě, kdy znázorněná zvířata mají podobný vzhled jako dotyčná zvířata ve skutečnosti (viz obrázek č. 8, 1, 3, 4, 6). V ostatních případech nelze přesně určit jen z pouhé kresby bez komentáře, o jaké zvíře se jedná (viz obrázek č. 9, 10, 2, 5, 7).

Obrázek 8

Obrázek 9

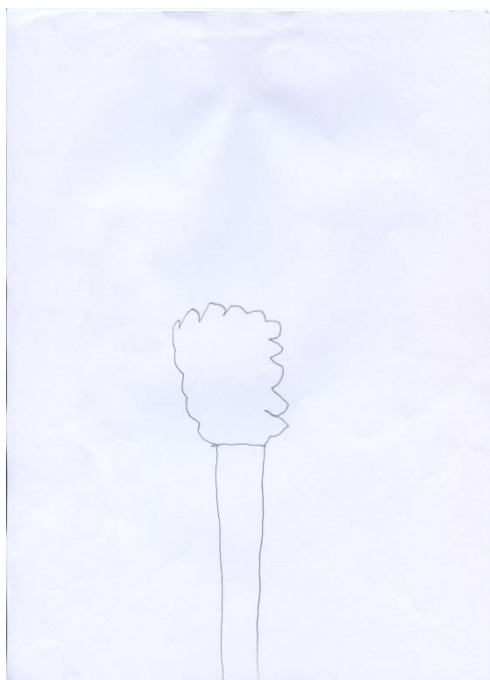
Obrázek 10

Zaměříme-li se na znázornění rodičů, tak na všech kresbách se vyskytují oba rodiče. V šesti případech byly otec a matka nakresleni hned po sobě a v šesti kresbách začínala

kresba zvířetem symbolizujícím matku, dvakrát se začínalo s kresbou otce, jednou dítě kreslilo první sebe a jednou sestru.

7.2. Shodné znaky v kresbě stromu u dětí předškolního věku z nerozvedených rodin

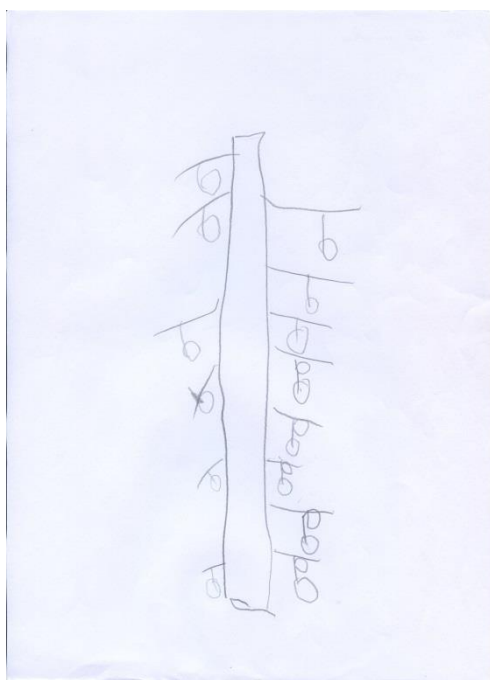
U kresby stromu byly vybrány též jen některé shodné znaky, které byly posuzovány. Jako první je možné se zaměřit na to, kde je strom umístěn, odkud vyrůstá. Šest stromů „vyrůstá“ přímo ze spodního okraje papíru, přičemž strom ze spodu není nijak ohraničen (viz *obrázek č. 11, 14, 15, 16, 17, 19*). Altman (1998) vysvětluje, že se jedná o typickou zvláštnost dětské kresby, která je normální do dvanácti let. Tři stromy „vyrůstají“ ze stejného místa, ale ze spodní strany jsou ohraničeny čarou, která strom uzavírá (viz *obrázek č. 12, 18, 20*). Jeden ze stromů je umístěn volně doprostřed papíru a je zespodu ohraničen. Žádný ze stromů však nemá kořeny. Ale devět stromů má nakreslenou korunu stromu, přičemž u dvou z těchto stromů není koruna oddělena od kmene. Jeden strom typickou korunu nemá. Dalo by se říci, že tento strom by mohl připomínat spíše jehličnatý strom (viz *obrázek č. 13*).

Obrázek 11

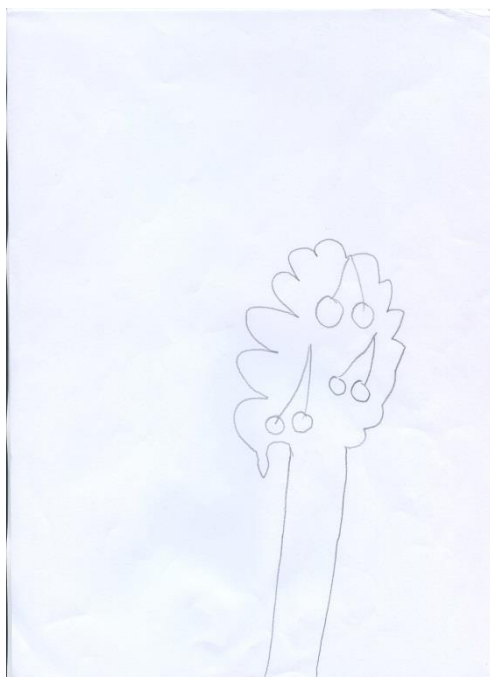
Obrázek 12

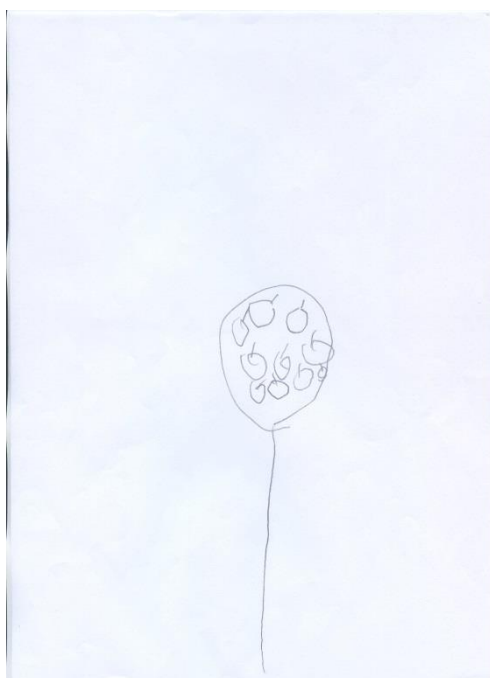
Obrázek 13

Lze posuzovat i to, na které straně papíru je strom umístěn. Tři stromy jsou situovány na levé straně, dva na pravé a zbylých pět je více méně vprostřed.

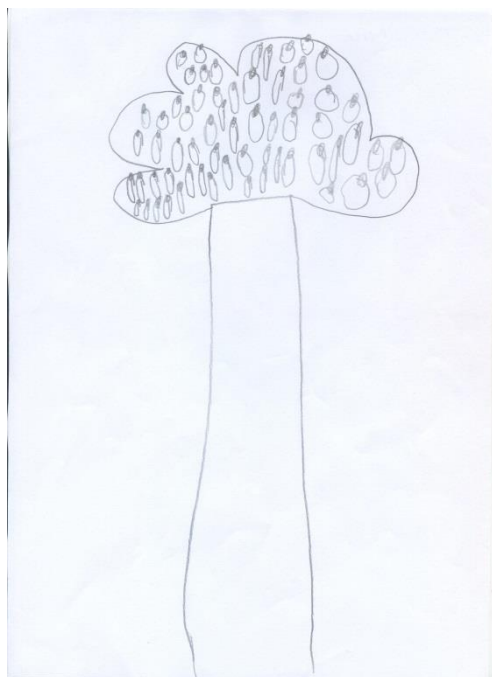
Ze studia metody kresby stromu vyplývá, že optimální velikost stromu je taková, když strom zabírá $\frac{2}{3}$ výšky papíru (viz obrázek č. 14, 11, 13, 18, 19, 20). Tuto velikost má šest posuzovaných stromů. Dva stromy zabírají zhruba $\frac{1}{2}$ papíru (viz obrázek č. 15, 12) a dva stromy jsou velké téměř přes celý papír (viz obrázek č. 16, 17).

Obrázek 14

Obrázek 15

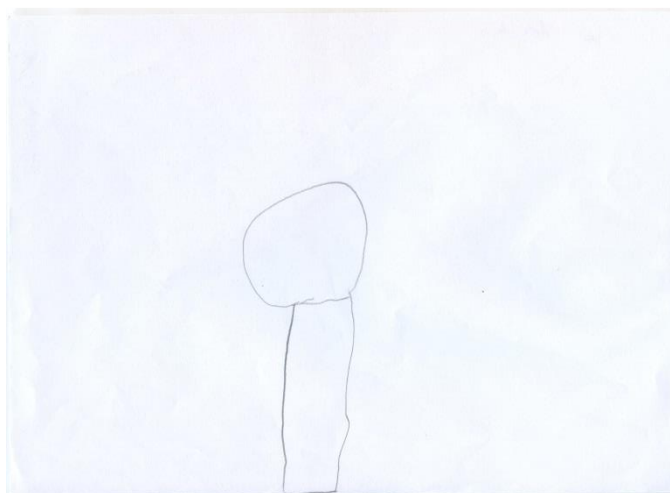
Obrázek 16

Pokud se jedná o to, co je na stromech, tak na žádném ze stromů nejsou nakresleny listy, ale na sedmi z nich jsou plody a na jednom jsou květiny. Dva obrázky jsou doplněny o další prvky, jako je tráva či slunce (viz obrázek č. 17, 19).

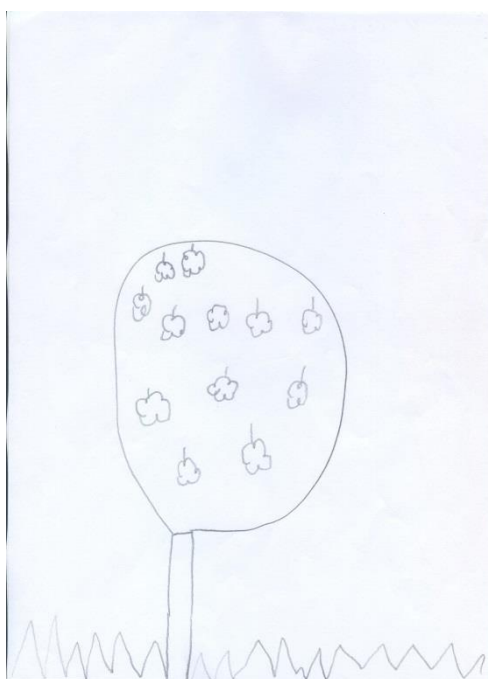
Obrázek 17

O sedmi obrázcích by se dalo říci, že jsou více propracované, že si s nimi daly děti více práce. U dalších třech obrázků je kresba zjednodušena na znak stromu, tedy jen pouhý obrys bez jakýchkoliv detailů (viz obrázek č. 18, 11, 15).

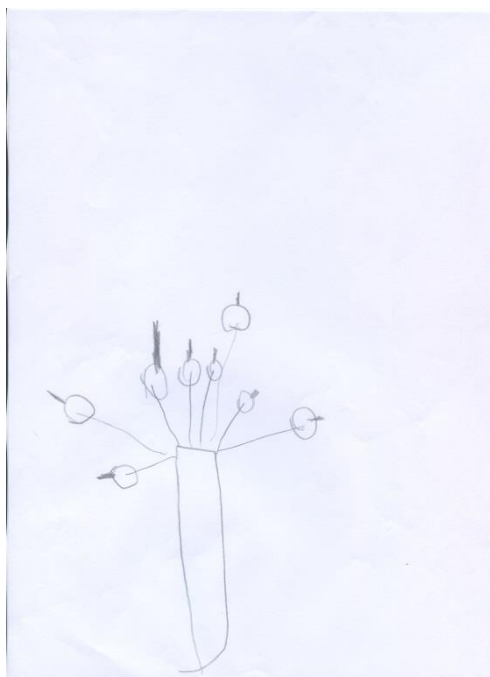

Obrázek 18

Když jsem s dětmi vedla rozhovor, ve kterém jsme hovořili o jejich obrázcích, dozvěděla jsem se, že všechny jejich stromy se cítí dobře, jsou spokojené a veselé a všechny mají hodně kamarádů. Devět stromů bydlí na zahradě a jeden v sadu. Jen na jednom stromě nic neroste, jeden strom je okrasný, takže na něm rostou květiny (viz obrázek č. 19), zbytek stromů je ovocných. Jednalo se o jabloně (pět), třešeň, hrušku a švestku (viz obrázek č. 20, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17).

Obrázek 19

Obrázek 20

7.3. Shodné znaky v kresbě začarované rodiny u dětí předškolního věku z rozvedených rodin

Při posuzování kresby začarované rodiny u dětí z rozvedených rodin jsem pohlížela na stejné aspekty jako u kreseb dětí z rodin nerozvedených.

Tlak, který děti při kresbě vyvíjely, není u všech stejný. Na šesti kresbách se dá pozorovat silný tlak (viz obrázek č. 21, 23, 26, 27, 29, 30), zatímco na čtyřech kresbách je znatelný slabý tlak a nejistý tah tužky (viz obrázek č. 22, 24, 25, 28).

Obrázek 21

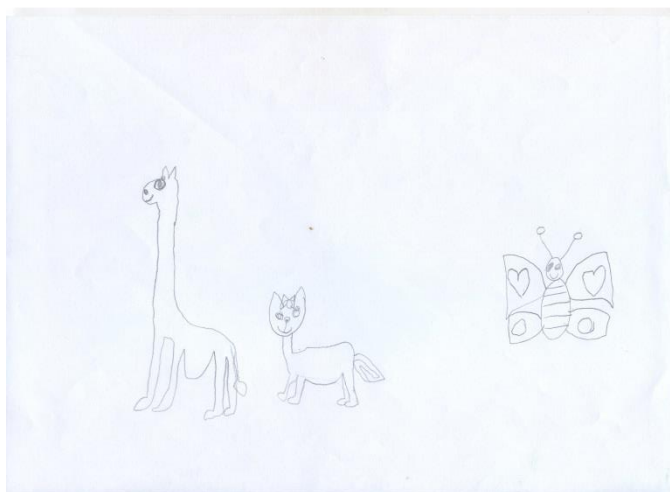

Obrázek 22

Vezmeme-li v úvahu rozložení zvířat do prostoru, tak ve čtyřech případech jsou zvířata rozmístěna poměrně rovnoměrně, ve třech případech je celá rodina nakreslena jen v jednom rohu papíru (viz obrázek č. 25, 22, 30) a u třech kreseb je vždy jeden člen rodiny od ostatních oddělen. Z toho ve dvou případech dítě od rodiny oddělilo samo sebe (viz obrázek č. 23, 24).

Obrázek 23

Obrázek 24

Celkově se ve všech kresbách vyskytuje dvacet tři druhů zvířat zastupujících třicet sedm osob. Nejčastějším zvířetem je pes vyskytující se pětkrát, dále kočka a žirafa (obě čtyřikrát), medvěd, liška, opice a tygr (všichni dvakrát), zbytek druhů se vyskytuje jen jednou. Pro matku byla vybrána nejčastěji kočka a žirafa (obě dvakrát), pro otce medvěd (dvakrát), pro dítě samotné kočka (dvakrát). Všichni ostatní členové byli znázorněni odlišnými zvířaty. Ve třech kresbách se objevily i zvířata zastupující „strejdy“¹² – mravenečník, žirafa a jelen. Neobvyklé na těchto kresbách bylo, že dvě děti samy sebe vůbec nenamalovaly. Došlo jim to až v momentě, kdy mi obrázek popisovaly, a proto se ještě na papír dokreslily.

Mezi kresbami se nenašla žádná, na které by byla jen zvířata jednoho druhu. Jen na dvou obrázcích se objevila dvě zvířata stejného druhu. Jednalo se o dvě opice (dítě a jeho sestra) a dvě lišky (bratr a otec). Na jednom obrázku dítě samo sebe nakreslilo jako vosu a

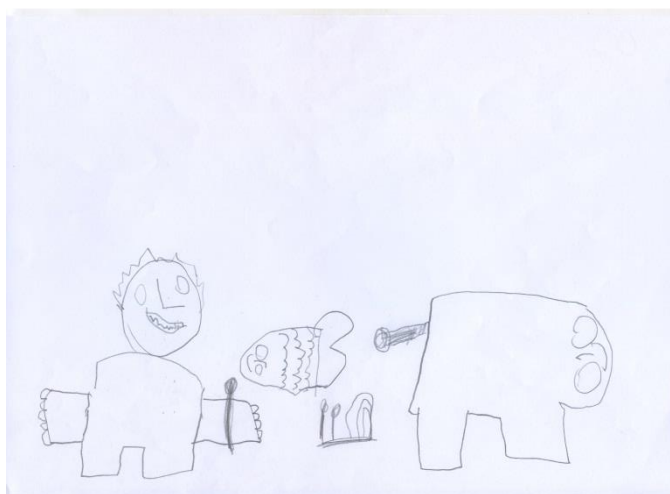
¹² Za strejdy děti považovaly muže, kteří s nimi žili v domácnosti, ale nejednalo se o jejich vlastní otce.

matku jako včelu což jsou velmi podobné zvířata, na obrázku vypadají téměř shodně (viz obrázek č. 25).

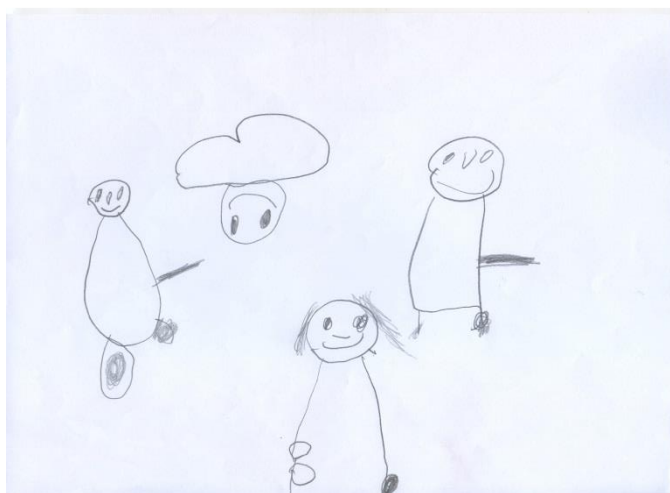
Obrázek 25

Na osmi kresbách jsou všechna zvířata zobrazena čelně či ve stejném směru, ve dvou případech jsou zvířata otočena opačným směrem (viz obrázek č. 26, 27).

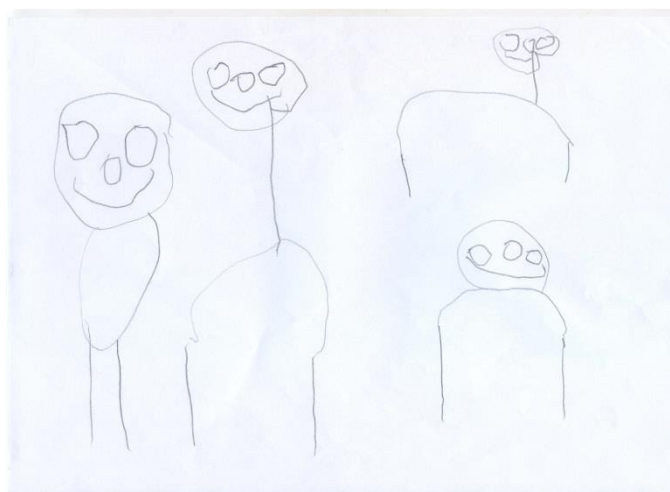

Obrázek 26

Mezi kresbami jsou čtyři obrázky, na kterých zvířata připomínají více lidí než pojmenované zvířata (viz obrázek č. 27, 28, 21, 30).

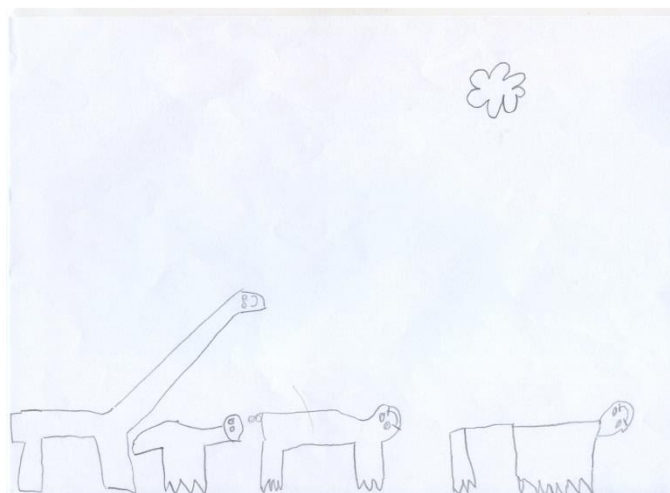

Obrázek 27

Obrázek 28

Vyhodnocujeme-li vspělost kresby, podle mne jen ve třech případech by se dalo ze samotného obrázku vyčíst, o jaká konkrétní zvířata se jedná, zbytek je bez komentáře dětí nejasný (viz obrázek č. 29, 30, 21, 25, 26, 27, 28).

Obrázek 29

Obrázek 30

Oba rodiče jsou vyobrazeni jen na pěti kresbách, přičemž jen na dvou byli nakresleni hned po sobě. Na zbytku obrázků otec chybí s tím, že děti říkaly, že nikdo další už do jejich rodiny nepatří. Na třech obrázcích se vyskytuje matka a „strejda“, na jednom je matka s babičkou a dědou a na jednom obrázku je matka s dědou. Děti v sedmi případech začali kresbou matky, jednou otcem, jednou sestrou a jednou dítě nakreslilo nejprve samo sebe.

7.4.Shodné znaky v kresbě stromu u dětí předškolního věku z rozvedených rodin

Kresba stromu u dětí z rozvedených rodin byla charakteristická tím, že v sedmi případech vyrůstal strom ze spodního okraje papíru, přičemž v pěti případech nebyl ze spodu ohraničen. Dva stromy byly nakresleny do prostoru. Jeden z nich byl ukončen rovnou čarou a druhý měl náznak kořenů. Tento druhý strom však zase neměl žádnou korunu, měl všechny větve uřezané. Jeden strom byl umístěn tak vprostřed papíru, „nevisel“ ve vzduchu, nýbrž byl

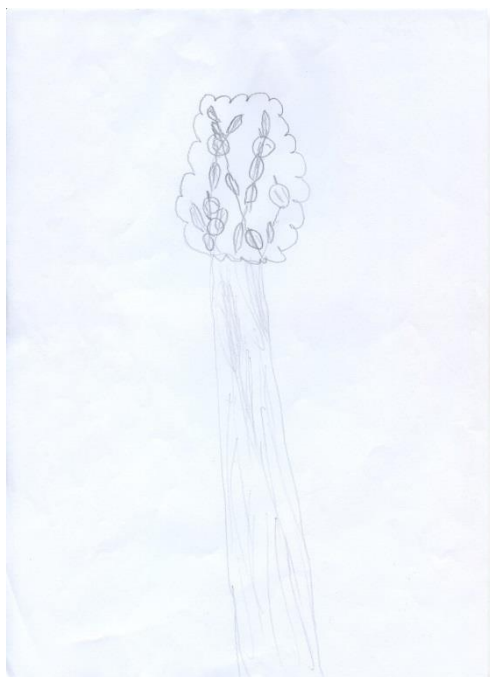
zasazen do trávy. Pět stromů mělo znázorněnou korunu. U jednoho z těchto stromů však koruna není oddělena od kmene. Další čtyři stromy svým vzhledem připomínají spíše jehličnaté stromy, i když mi děti tvrdily, že se zaručeně jedná o stromy listnaté. Jedno dítě kvůli tomu na celý strom přimalovalo velké množství listů (viz *obrázek č. 31*). Altman (1998) tvrdí, že jestliže je kresba zdánlivě bohatá a dochází k zaplnění celé plochy povrchním mechanickým způsobem, může to poukazovat na nejistotu, snahu zakrývat rozpaky či důraz na povrchní dojem.

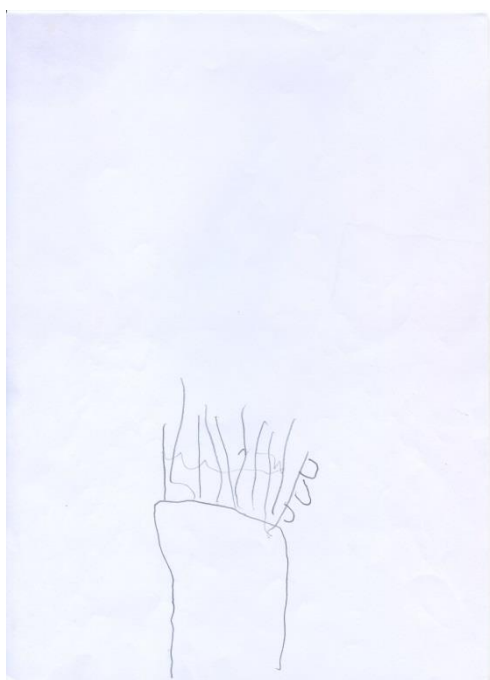
Obrázek 31

Umístění stromu na levou nebo na pravou stranu je vyvážené. Tři stromy jsou situovány na pravé straně papíru, tři jsou na levé straně a čtyři jsou nakresleny uprostřed.

Velikost stromů je rozmanitá. Mezi kresbami se nacházejí dvě, které zabírají 2/3 výšky papíru, čtyři stromy jsou podstatně dominantnější, zaujímají téměř celý papír (viz *obrázek č. 32, 34, 36, 39*) a čtyři kresby dosahují velikosti zhruba 1/3 velikosti papíru (viz *obrázek č. 33, 31, 38, 40*).

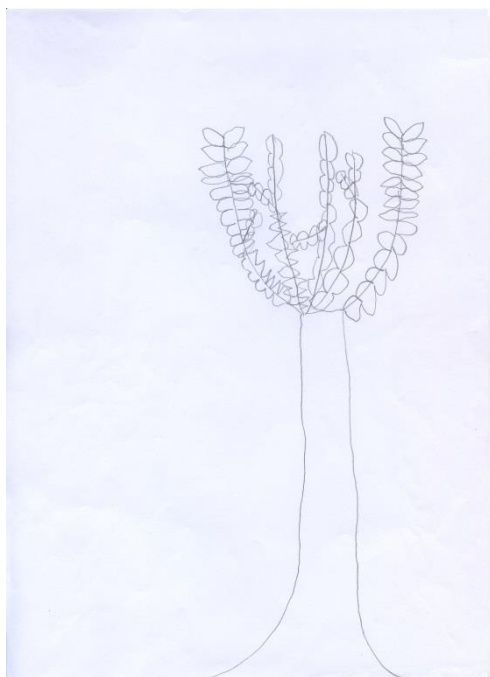

Obrázek 32

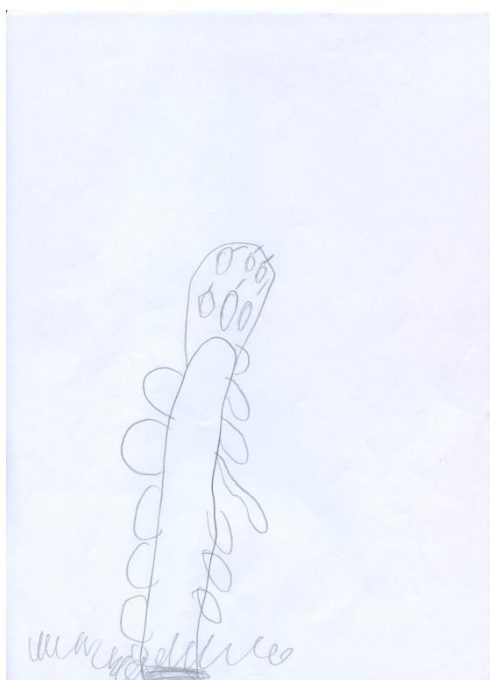

Obrázek 33

Na třech stromech se nachází listí (viz *obrázek č. 34, 31, 32*), přičemž u dvou stromů listí opadá a je popadané kolem stromu. Jen na dvou stromech rostou nějaké plody. Na dvou kresbách nejsou jen samotné stromy, ale obrázky jsou doplněny o další prvky, jako je tráva či hříby (viz *obrázek č. 35, 31*). Na jednom obrázku je dokonce nakreslen pták, který má tři nohy (viz *obrázek č. 31*).

Obrázek 34

Obrázek 35

Za netypický lze považovat jev, že jedno dítě na papír místo jednoho stromu nakreslilo stromy dva, jeden strom je větší a jeden menší. I když dítě tvrdilo, že se jedná o stromy listnaté, svým vzhledem připomínají spíše jehličnaté stromy (viz obrázek č. 36). Dalším originálním prvkem bylo to, že jeden strom je z velké části pokreslen tečkami a čárkami. Když jsem se ptala dítěte, proč to tam je, vysvětlilo mi, že se jedná o pavouky, kteří strom ožirají (viz obrázek č. 37). Za výjimečnou lze rovněž brát skutečnost, že jedno dítě nakreslilo

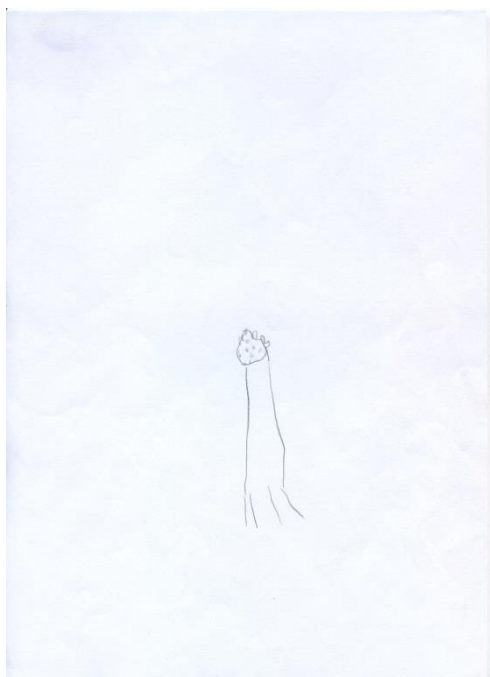
strom, který byl umístěn volně do prostoru, měl sice náznak kořenů, ale za to neměl žádné větve. Dítě obrázek vysvětlovalo tak, že větve zrovna nedávno někdo ořezal. Že je to strom, který roste u nich před domem, ale že ten ořezaný není (viz *obrázek 38*). Poslední neobvyklou věcí, která mě zarazila, je, že jedno dítě pokládalo svůj strom za umělý. Obrázek opravdu připomíná spíše umělý vánoční stromeček (viz *obrázek č. 40*).

Obrázek 36

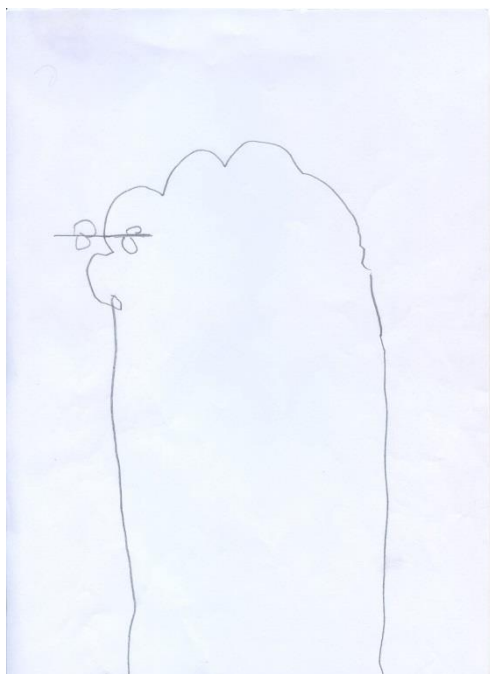

Obrázek 37

Obrázek 38

Při posuzování detailů, které děti při kresbě zaznamenávaly, bych mohla dojít k závěru, že pět dětí kresbu zjednodušilo pouze na znak stromu (viz *obrázek č. 39, 33, 36, 38, 40*), zatímco dalších pět kreseb je více propracovaných.

Obrázek 39

Během společných rozhovorů o stromech jsem se od dětí dozvěděla, že sedm z jejich stromů se cítí dobře, je spokojených a veselých. Další tři nejsou údajně moc veselé, jsou spíše

smutné. Jedno dítě prohlásilo, že jeho strom by se měl zřezat, protože je starý. Sedm dětí se domnívá, že Zaměříme-li se na druh stromu, projevílo se, že výzkum byl realizován v době povánoční. Děti věděly, že ze zadání vyplývá, že mají nakreslit nejehličnatý strom, ale i tak se jim to ne vždy povedlo. Dvě děti si stály za svým, že jejich strom je vánoční, ale přitom že není jehličnatý, i když tak vypadá (viz *obrázek 40, 36*). Čtyři děti identifikovaly svůj strom jako jabloň, jedno jej považuje za kaštan, dvě za listnatý neovocný strom a jedno dítě tvrdilo, že jeho strom je japonský, že na něm roste oranžové listí, ale neplodí ovoce. Pět dětí umístilo svůj strom na zahradu, tři děti jej lokalizovaly do lesa a dvě děti prohlásily, že jej mají doma v květináči.

Obrázek 40

7.5. Rozdíly v kresbě začarované rodiny mezi dětmi předškolního věku z nerozvedených a rozvedených rodin

V kresbě rodiny **existují značné** rozdíly mezi dětmi z rozvedených a nerozvedených rodin. Hned na první pohled je zřejmé, že všechny děti z nerozvedených rodin vyvíjely silnější tlak na tužku a měly jistý tah tužky; to platilo jen pro šest dětí z rozvedených rodin. Zbytek dětí vyvíjelo spíše slabý tlak a mělo nejistý tah tužky.

Devět dětí z nerozvedených rodin rozložilo nakreslená zvířata více méně rovnoměrně po celé ploše papíru nebo po spodním okraji, podobně své výtvary zrealizovaly jen čtyři děti z rozvedených rodin. Zbylé děti buďto znázornily celou rodinu v jednom rohu papíru nebo některé členy rodiny oddělily výraznější vzdáleností.

Zastoupení zvířat bylo v obou skupinách velmi rozmanité, avšak u kreseb dětí z nerozvedených rodin bylo nakresleno méně druhů zvířat znázorňujících více osob. To znamená, že pro více osob byl dětmi z rodin nerozvedených použit stejný druh zvířete. U

takto klasifikovaných dětí byly nejčastěji použitými zvířaty kůň, kočka a kravička, v druhé skupině to byly pes, kočka a žirafa.

U dětí z nerozvedených rodin se dvakrát stalo, že všechny nakreslené zvířata byly téhož druhu a na třetím obrázku byly stejného druhu všechna zvířata až na jedno. Podobnou skutečnost jsem u kreseb dětí z rozvedených rodin vůbec nezaznamenala.

Mezi kresbami dětí z nerozvedených rodin taky není žádná kresba, na které by zvířata byla znázorněna v opačném směru, což se v druhé skupině stalo u dvou obrázků.

Kresba zvířat, která spíše připomíná kresbu lidí, se u dětí z nerozvedených rodin objevila jenom jednou. U dětí z rozvedených rodin se takový druh kresby objevil čtyřikrát. Zároveň se mezi těmito kresbami vyskytly jen tři, na kterých znázorněná zvířata skutečně připomínají zvířata reálná. Ve skupině dětí z nerozvedených rodin lze najít takových kreseb pět.

Pokud budeme analyzovat ztvárnění rodičů, pak u dětí z nerozvedených rodin se oba rodiče objevují na všech kresbách a v šesti případech jsou otec a matka namalováni hned po sobě. Taky šest dětí zahájilo svou kresbu zvířetem symbolizujícím matku, dvě děti začaly kresbou otce, jedno kresbou sebe sama a jedno kresbou sestry. Na obrázcích dětí z rozvedených rodin se oba rodiče vyskytují jen na pěti obrázcích, na třech obrázcích se vyskytuje matka a „strejda“, na jednom je matka s babičkou a dědou a na jednom je pouze matka a děda. U těchto dětí byli rodiče namalováni hned po sobě pouze ve dvou případech. Sedm nakreslilo jako první matku, jedno začalo otcem, jedno sebou samým a jedno sestrou.

7.6.Rozdíly v kresbě stromu mezi dětmi předškolního věku z nerozvedených a rozvedených rodin

Z analýzy kreseb dětí z rozvedených a nerozvedených rodin lze vypořádat, že mezi zmiňovanými skupinami obrázků existují určité rozdíly. Nejedná se o rozdíly podstatné a je možné, že tyto rozdíly mohly vzniknout pouze na základě jiných působících vlivů.

První větší rozdíl lze vypořádat ve velikosti stromů. Literatura uvádí, že optimální velikost je zhruba taková, když strom zaujímá $\frac{2}{3}$ velikosti papíru. Za normální je považována velikost větší než $\frac{1}{2}$ papíru a zároveň menší než $\frac{4}{5}$. U dětí z nerozvedených rodin toto kritérium splňuje osm dětí, přičemž dvě děti nakreslily strom nepatrně větší. U dětí z rozvedených rodin můžeme pozorovat poměrně výrazný rozdíl. Optimální velikost splňovaly jen dvě děti, zatímco čtyři děti nakreslily stromy o dost menší a čtyři děti stromy o dost větší.

Mezi kresbami lze nalézt odlišnosti také v tom, jaký druh stromů je na nich znázorněn. Všechny děti dostaly stejné zadání a věděly, že mají znázornit nejhličnatý strom. Nicméně u dětí z rozvedených rodin se čtyři stromy více podobají jehličnatým stromům. U dětí z druhého typu rodiny jehličnatý strom připomíná jen jedna kresba. Přičemž u ostatních devíti kreseb je naznačen kmen stromu a koruna. To ve druhé skupině kreseb zaznamenáme jen v pěti případech.

Dalším výraznějším rozdílem je výskyt listí a plodů. Zatímco v kresbách dětí z rozvedených rodin se listí objevuje na třech obrázcích, u dětí z nerozvedených rodin není. Za to ale mezi jejich kresbami najdeme sedm stromů, které jsou ozdobeny plody a jeden, který je dekorován květinami. To u dětí z rozvedených rodin lze takto okrášlené stromy zaznamenat pouze ve dvou případech. S tím souvisí i to, že osm dětí z nerozvedených rodin pokládá své stromy za ovocné, kdežto u dětí z druhé skupiny jsou to jen čtyři stromy. Děti z nerozvedených rodin by své stromy umístily na zahradu v osmi případech, kdežto druhá skupina by je zde situovala jen v pěti případech.

Co se celkové propracovanosti kreseb a práce s detaily týká, pak u dětí z nerozvedených rodin je kresba více propracovaná v sedmi případech, ve druhé skupině je tomu tak jen na pěti obrázcích.

Na závěr každé kresby jsem s každým dítětem jednotlivě vedla rozhovor; z těchto vyplynulo, že všechny děti z nerozvedených rodin pokládají své stromy za spokojené a veselé, tvrdily o nich, že se cítí dobře a že všechny stromy mají kamarády a necítí se samy. To samé tvrdilo jen sedm dětí z druhého souboru, tři další byly opačného názoru.

Navíc se ještě v kresbách dětí z rozvedených rodin vyskytoval strom, který byl pokryt pavouky, jež strom požírali. Taký se objevil strom, který měl odřezané všechny větve a ještě strom, o kterém dítě tvrdilo, že by se měl zřezat. Nezvyklé bylo i to, že jedno dítě místo jednoho stromu nakreslilo stromy dva.

8. DISKUSE

Na začátku této kapitoly je potřeba zmínit, že zkoumání rodiny pomocí psychologických metod patří zajisté do rukou psychologů. Chtěla jsem si použití těchto metod vyzkoušet, nicméně si uvědomuji, že tyto metody jsou na hodnocení náročné a že výsledky prezentované neodborníkem nelze považovat za objektivní. Toto téma je mi však velmi blízké z toho důvodu, že pracuji v mateřské škole a uvědomuji si, jak moc se na dětech odráží to, z jakých rodin pocházejí. Myslím, že přísloví: „*děti jsou obrazem svých rodičů*“ naprosto odpovídá skutečnosti. Nejen, že lze z toho, jak se dítě v mateřské škole chová ke svým vrstevníkům a k autoritám, poznat, jaký vládne v rodině výchovný styl, ale taky není těžké odhadnout, jaké v rodině panují vztahy a jaký vztah mají rodiče ke svým dětem. Je to způsobeno tím, že rodina je institucí, která dítě v předškolním věku nejvíce utváří a ovlivňuje. Se začátkem školní docházky pak jsou děti čím dál více ovlivňovány učiteli a vrstevníky. Proto se domnívám, že právě v tomto období se nejvíce poznají vlivy rodiny samotné.

Na druhou stranu úroveň kresby dětí v tomto období často ještě nebývá dostatečně vysoká, což do značné míry ovlivňuje interpretační možnosti kresby. Navíc děti v tomto období ještě neudrží záměrnou pozornost po dlouhou dobu. To mohlo zapříčinit, že děti už se nechtěly déle soustředit a jejich druhou kresbu, tedy kresbu stromu, mohly dost pravděpodobně odbýt.

Je důležité si uvědomit, že se jedná o výzkum kvalitativní, tudíž zjištěné informace nebyly statisticky analyzovány, díky čemuž nemají tak vysokou validitu a reliabilitu. Jedná se pouze o mou osobní interpretaci vycházející z nastudovaných metod. Existuje tedy možnost, že takto získané výsledky mohou být někým jiným interpretovány odlišně.

S odstupem času si myslím, že metody pro tento výzkum byly vybrány vhodně, avšak bylo by určitě lepší, kdybych mohla s dětmi trávit více času a mohla sledovat i to, jak se projevují během jiných činností v mateřské škole, kdyby se více spontánně mohly projevovat jejich vztahy k vrstevníkům i učitelkám. Výsledky výzkumu by určitě vykazovaly vyšší spolehlivost a platnost, pokud byl okruh zkoumaných dětí širší, početnější. Jelikož není vzorek dostatečně veliký, nedá se o zjištěných výsledcích prohlásit, že se jedná o potvrzená fakta, jelikož tyto skutečnosti mohou být ovlivňovány a způsobeny i jinými faktory. Domnívám se, že výzkum by také mohlo obohatit, kdyby byly použity ještě další metody, které by dokreslovaly situaci, například pokud by bylo možné vést rozhovory rovněž s rodiči dětí. Tato metoda však dle mého mínění není v tomto případě úplně reálná, protože většina rodičů by nejspíš nechtěla rozebírat svou osobní situaci. Dle mého názoru by však obohacující

bylo vést rozhovory s učitelkami v mateřské škole, které se zkoumanými dětmi každodenně pracují a nejlépe ví, jak se tyto děti chovají a jestli se na nich jejich rodinná situace odráží. Na výzkum by se dalo navázat podobným výzkumem u dětí staršího věku, které mají úroveň kresby vyšší. Dalo by se porovnávat, zda děti z rozvedených a nerozvedených rodin vykazují v kresbě stejné shodné znaky jako děti z těchto rodin v předškolním věku. Bylo by vhodné, kdyby vyhodnocení výzkumu prováděl psycholog.

8.1. Interpretace kresby začarované rodiny

V následující podkapitole se budu snažit interpretovat výsledky vyplývající z jednotlivých kreseb začarované rodiny. Jak už bylo prezentováno v předchozí kapitole, mezi kresbami dětí z rozvedených rodin a rodin nerozvedených se krystalizují určité rozdíly.

Hned první rozdíl lze spatřit, zaměříme-li se na tlak a tah tužky, které děti vyvíjejí. Altman (1998) tvrdí, že silný tlak na tužku poukazuje na energičnost, rozhodnost, spontánnost a odolnost vůči zátěži, kdežto slabý tlak poukazuje více na citlivost, jemnost, nerozhodnost, neprůbojnost až plachost. U všech kreseb dětí z nerozvedených rodin lze vidět spíše silný tlak. Není mezi obrázky takový, kde by šla pozorovat nějaká větší nejistota či váhavost. Naopak ve skupině obrázků od dětí z rozvedených rodin se nachází takové, kde je přítlak na tužku slabší. To by mohlo poukazovat na to, že právě tyto děti jsou více citlivé a plaché. Po přehrání zaznamenaných rozhovorů, které jsem s dětmi po jednotlivých kresbách vedla, jsem usoudila, že právě tyto čtyři děti byly opravdu méně komunikativní, působily navenek více ostýchavě a při kresbě si své dílo zakrývaly. Kresby všech těchto čtyř dětí se vyznačují jakousi neobvyklostí. Obrázek prvně zkoumaného z těchto dětí je zvláštní tím, že všechny tři členy své rodiny dítě nakreslilo jako malá zvířata do levého spodního rohu papíru (*viz obrázek č. 25*). Navíc toto dítě nakreslilo svůj strom jako zcela ořezaný od větví, „visící“ ve vzduchu (*viz obrázek č. 38*) a prohlásilo o něm, že se cítí sám. Na kresbě druhého dítěte jsou naopak všechna zvířata znázorněna v pravém horním rohu. Kresba třetího dítěte je neobvyklá tím, že jeho zvířata připomínají spíše lidi a to ještě nakreslené na takové úrovni, která neodpovídá jeho věku, postavám chybí jak trup, tak i horní končetiny (*viz obrázek č. 28*). Toto dítě mi moc nechtělo odpovídat na dotazy, a když už tak jen ve strohých větách. Dítěti se vůbec nechtělo kreslit a celou dobu říkalo, že to neumí, že neví, jak to udělat a neustále chtělo odházet. Jeho kresba stromu taky není úplně klasická, nakreslil stromy dva a ještě k tomu vypadající spíše jako stromy jehličnaté (*viz obrázek č. 36*). Čtvrtá kresba dítěte je odlišná tím, že zvíře symbolizující otce, je od ostatních členů odděleno větší vzdáleností (*viz obrázek č. 24*). Samozřejmě je možné, že tyto děti mají přirozeně plašší povahu nebo je jejich

neprůbojnost a nejistota způsobena jinými vlivy, ale je i dost možné, že do značné míry to může být ovlivněno rozvodem jejich rodičů a faktory z toho vyplývajícími.

Na to, jak děti znázorňují v kresbě vztahy, poukazuje více znaků. Jedním z nich je například to, jak jsou postavy rozloženy v prostoru. To znamená, jestli jsou rozmístěny po celém prostoru, v jednom rohu, nebo jestli některá postava je od ostatních izolována. Z tohoto hlediska se mezi kresbami dětí objevily taktéž rozdíly. Zatímco u dětí z nerozvedených rodin jsou postavy rozloženy po celém prostoru v devíti případech, u dětí z rodin rozvedených je tomu tak jen ve čtyřech případech. Na dalších třech kresbách jsou všechna zvířata nakreslena v jednom rohu papíru, což může poukazovat na jakousi nejistotu, či chybění pocitu bezpečí, nutnost uchýlit se spíše do ústraní. Poslední tři kresby pak izolují některého z členů rodiny, přičemž na jednom obrázku je vyloučen otec, kdežto na dalších dvou odděluje dítě samo sebe. To může poukazovat na to, že se dítě v rodině necítí přijaté, že tam úplně nepatří nebo že její rodina od sebe izoluje. Stejnou interpretaci může mít i to, že dvě děti se na obrázek vůbec nenamalovaly, ale všimly si toho až při rozhovoru.

Dalším faktorem, který ukazuje vztahy mezi jednotlivými postavami, je to, v jakém směru jsou zvířata natočena. Pakliže jdou všechna zvířata stejným směrem, mohlo by to znamenat, že rodina „táhne za jeden provaz“, že mezi členy rodiny nejsou nějaké velké konflikty. Tato směrovost je dodržena u všech dětí z nerozvedených rodin, kdežto u dětí z rodin rozvedených tomu tak ve všech případech není. Jedno z těchto dětí nakreslilo svého otce jako hrocha, který je otočen na opačnou stranu než dítě i jeho matka (viz obrázek č. 26). V rozhovoru dítě zmínilo, že má ze svého otce strach. Dítě popisovalo: *„Budem se stěhovat od tatky, ale nevím kam. Protože tatka pije pivo a já mám strach, protože mamku shodil z postele. A bylo to taková výška z té postele.... Mámě se nic nestalo, jenom brečela... Když chodí máma do práce a táta ne, tak mě nehlídá táta ale babička, protože tatka by mohl pít pivo a on nechce nealkoholické.“* Strom tohoto dítěte je velmi nízký, což může poukazovat i na jeho nejistotu a nízké sebevědomí, což v tomto případě pravděpodobně může být ovlivněno rodinnou situací.

To, že se dítě identifikuje s rodinou, může být znázorněno i tak, že dítě nakreslí všechny členy jako stejný druh zvířete. Takováto kresba znázorňuje harmonickou rodinu, ztvrzuje příslušnost dítěte k této rodině. Ukazuje to, že dítě získává pocit, že do rodiny patří a je zde přijato. Mezi kresbami dětí z nerozvedených rodin se takováto kresba vyskytla dvakrát a na dalších dvou kresbách se dvě děvčata nakreslila jako stejná zvířata, jež znázorňují jejich matky. Dalo by se z toho vydedukovat, že u dětí z nerozvedených rodin je větší pravděpodobnost, že se budou cítit ve své rodině cítit více přijati a budou se s ní a jejími

hodnotami více identifikovat. S touto identifikací souvisí i to, že děti z nerozvedených rodin používaly méně druhů zvířat pro více členů rodiny.

Posledním znakem, který bych chtěla zdůraznit je úroveň kresby. Samozřejmě tato úroveň může být ovlivněna řadou jiných faktorů, jako například věkem, jelikož některé z dětí jsou pětileté a některé už šestileté. Ale taky je možné, že na ni má vliv právě rodinné prostředí. Je pravděpodobné, že v harmonické rodině, kde vládou dobré vztahy a rodiče se nemusí tak silně zabývat rozvratem jejich vzájemného vztahu, vládne lepší atmosféra, je možnost se dětem více věnovat a tak jim vytvářet více podnětné prostředí. Díky většímu množství a rovněž kvalitě podnětů se mohou děti rychleji a lépe vyvíjet jak po psychické a tělesné stránce, mohou i lépe rozvíjet své schopnosti a dovednosti.

8.2. Interpretace testu stromu

Kresba stromu byla zvolena jen jako doplňující metoda ke kresbě začarované rodiny. Tato metoda měla cíleně doplnit to, jak dítě samo sebe vnímá a domoci nám zjistit, jestli se vyskytují v této oblasti rozdíly mezi dětmi z odlišných typů rodin. Z analýzy kreseb vyplynulo, že i tady se objevují určité rozdíly. Jedním z nich je například velikost kreseb. Teorie udává, že za normální velikost jsou považovány kresby zabírající více jak 1/2 výšky papíru a zároveň jsou menší než 4/5 papíru. Mezi dětmi z nerozvedených rodin toto kritérium splňovalo osm dětí, kdežto v druhé skupině pouze děti dvě. Altman (1998) tvrdí, že velikost stromu je znakem osobního sebevědomí a rovněž obrazem snahy upozornit na sebe. Kresby příliš velkých stromů však ukazují na přehnanou expanzivitu či kompenzaci pocitu nedostatečnosti. Naopak malá velikost stromu může poukazovat na nejistotu a nízké sebevědomí. Tato skutečnost naznačuje, že děti z nerozvedených rodin mají zdravější sebevědomí a nejsou si tolik nejisté sami sebou.

Je zajímavé, že jen na jedné kresbě ze všech jsou zobrazeny kořeny stromu. Altman (1998) vysvětluje, že kořeny spojují strom ze zemí. Proto mohou symbolizovat potřebu zázemí, připoutání se k pudům či zvýšené zaměření na minulost, na tradice. Dále tvrdí, že kořeny v přírodě nebývají vidět, proto nemusí být znázorněny ani v kresbě. Jestliže kořeny chybí, není to známka toho, že by kreslíř něco opominul. Naopak jestliže je kreslíř znázorní, v podstatě kreslí něco, o čem ví, že to existuje, ale co ve skutečnosti to není vidět.

Kresby dětí z rozvedených rodin jsou chudší na výskyt plodů a listů. Altman (1998) uvádí, že právě výskyt těchto prvků symbolizuje spontaneitu, hravost, schopnost radovat se z prožitku. Dané zjištění by mohlo vést k závěru, že děti z nerozvedených rodin disponují díky lepší rodinné atmosféře poměrně výraznějším prostorem pro hravost a radost a mohou

tak být více spokojené a snadněji zažívat psychickou pohodu. Tento fakt podtrhuje i to, že na dvou kresbách dětí z rozvedených rodin je zobrazeno opadající listí, které pravděpodobně znázorňuje negativní prožívání a vnitřní problémy. Negativní prožívání u těchto dětí lze potvrdit i tím, že tři děti při popisu obrázků považovaly svůj strom za smutný, osamělý a bez přátel. Podobně tomu nejspíš bude u dětí, jejichž kresby znázorňují strom, který je celý ořezán od větví, který by měl být pořezán, protože už je starý i takový strom, který je celý pokreslen pavouky; ti strom ničí.

Altman (1998) se také vyjadřuje k tomu, když dítě nakreslí místo jednoho stromu stromy dva, což se na jedné kresbě dítěte z rozvedené rodiny vyskytlo. Autor tvrdí, že příčinou takovéto kresby může být hravost a uvolněnost, nebo na druhou stranu nevyzrálost, úzkost, nejistota, problémy se začleněním či problémy s regulací chování. V tomto případě bych se více přikláněla k druhé variantě. Jelikož toto dítě bylo velmi plaché a chtělo mít kresbu co nejrychleji za sebou.

V několika případech se u kreseb dětí z rozvedených rodin vyskytly takové, které připomínaly spíše jehličnaté stromy. Altman (1998) tvrdí, že se může jednat o známku nepozornosti, negativismu, nepřizpůsobivosti či projev pohodlnosti. Je pravděpodobné, že i tyto rysy mohou být u dětí podporovány vlivem rozvratu jejich rodiny.

Z výše uvedeného vyplývá, že existují rozdíly mezi kresbami dětí z rozvedených a nerozvedených rodin, které mohou být ovlivněny rodinnou situací. Nicméně některé z kreseb dětí z rozvedených rodin se nevyznačují výraznějšími rozdíly. To může znamenat, že buď některé děti rozvodem poznamenány nejsou, nebo se to u nich výrazně nepromítá do námi použitých výzkumných metod.

ZÁVĚR

Stěžejním tématem této práce je problematika rozvodu. Celá práce si klade za cíl pokusit se poznat, zda a jak problematika rozvodu ovlivňuje děti předškolního věku. Teoretická část byla nastíněna ve třech kapitolách. První z nich se zabývala rodinou, byly zde zmíněny definice, které nastiňovaly nejrůznější pohledy na rodinu podle toho, jakou funkci rodiny zdůrazňují, dále některé aspekty, které jsou brány jako předpoklady pro dobré fungování rodiny, vztah mezi rodinou a dítětem, taktéž rodinné konstelace, které vysvětlují to, jak pořadí narození a pohlaví dítěte může ovlivnit společenské chování člověka, to jakým způsobem reaguje na druhé dítě, jak si vybírá vztahy apod. Taky je zde popsána role otce, její důležitost a to, jaký dopad na dítě má, když otec v rodině schází. Poslední část je zaměřena na popis současné české rodiny. Jsou zde uvedeny změny, ke kterým za poslední dobu ve vnímání rodiny došlo a které způsobují snížení její stability, což vede k navyšování počtu rozvodů.

Téma rozvodu je rozpracováno a nastíněno v druhé kapitole. Vystihuje, jak se pohled na něj měnil v průběhu historie, jaké jsou jeho zásadní příčiny, co o něj vypovídají statistiky, jaký dopad má na děti, jaké jsou možnosti v péči o děti v době po rozvodu a jaký přístup ke svým dětem je v této době ze strany rodičů vhodný.

Poslední kapitola se zaměřuje na dětskou kresbu. Pohlíží na ni z psychologického hlediska, nikoli z uměleckého. Popisuje, jakými stádii kresba prochází i jak se vyvíjí kresba lidské postavy a jaké zvláštnosti se v dětské kresbě nacházejí. Je zde zařazena i podkapitola o kresbě jakožto diagnostické metodě, která je v psychologii velmi často využívána. Jedním ze způsobů je právě kresba začarované rodiny a test stromu.

Praktická část popisuje výzkumné cíle, výzkumný soubor, průběh získávání dat i průběh výzkumných metod, které byly použity. Do výzkumu bylo zahrnuto celkem dvacet dětí v předškolním věku, které společně navštěvují mateřskou školu. Deset dětí pocházelo z nerozvedených rodin a deset z rodin rozvedených. Každé z dětí mělo vytvořit dvě kresby – kresbu začarované rodiny a kresbu stromu. Následně byly jednotlivé kresby analyzovány a byly hledány odlišné a společné znaky v jednotlivých skupinách obrázků. Pro dané účely se jedná pouze o mou vlastní interpretaci, tudíž se může stát, že by tyto výsledky byly někým jiným prezentovány odlišně.

Mezi kresbami dětí z rozvedených a nerozvedených rodin se nachází značné rozdíly. Dalo by se říci, že kresby dětí z rodin nerozvedených se v podstatě nevyznačují nějakými závažnějšími odchylkami, které by poukazovaly na jejich negativní prožívání či větší

nejistotu. U dětí z rodin rozvedených tomu tak nebylo. Samozřejmě se mezi nimi našly kresby, které poukazovaly na psychickou pohodu dětí, ale ve větší míře jsem se setkala s obrázky nápadně odlišnými. V některých kresbách začarované rodiny děti nejistým vedením čar poukazovaly na zvýšenou citlivost, plachost a neprůbojnost. Zobrazení celé rodiny v jednom rohu papíru symbolizovalo chybějící pocit jistoty a bezpečí. Na kresbách bylo možno rovněž zaznamenat izolaci sama sebe od ostatních zvířat; ta mohla nad to vypovídat o nedostatku sounáležitosti s rodinou a možná i o pocitu nepřijetí. Pocit nižší sounáležitosti s rodinou byl vystižen i tím, že se neobjevoval stejný druh zvířat pro více členů rodiny. A za své mluvila i nižší úroveň kresby těchto dětí, která mohla nabídat k myšlence, že v těchto rodinách nejsou děti dostatečně stimulovány. Zaměříme-li se na kresbu stromu, zjistíme, že pouze dvě kresby dětí z rozvedených rodin poukazují svou velikostí na zdravé sebevědomí. Absence plodů a opadající listí spíše může naznačovat méně radosti až negativní prožívání, s čímž souvisí i to, že některé děti vyhodnotily svůj strom jako smutný či osamělý; tento výklad jsem u dětí z druhé skupiny nezaznamenala v jediném případě.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ A LITERATURY

1. ALTMAN, Zdeněk. *Test stromu - příručka*. Vyd. 1. Praha: Refos, 1998, 139s.
2. BALESTRINO, Alessandro, Cinzia CIARDI a Claudio MAMMINI, On the causes and consequences of divorce, *The Journal of Socio-Economics*, Volume 45, August 2013, Pages 1-9, ISSN 1053-5357.
3. BELLIDO, Héctor, MOLINA, José Alberto, SOLAZ, Anne, STANCANELLI, Elena, Do children of the first marriage deter divorce?, *Economic Modelling*, Volume 55, June 2016, Pages 15-31, ISSN 0264-9993.
4. BIDDULPH, Steve. *Mužství: jak zvládat všechny mužské role*. Steve Biddulph ; [z anglického originálu ... přeložila Jana Pištorová]. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. 199 s, il. ISBN 9788073672096.
5. COGNET, Georges. *Dětská kresba jako diagnostický nástroj*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2013, 203 s. ISBN 978-80-262-0499-2.
6. ČAČKA, Otto. *Psychologie dítěte*. 3. dopl. vyd. Tišnov: SURSUM, 1997, 156 s. ISBN 80-85799-03-0.
7. ČÁP, Jan a Jiří MAREŠ. *Psychologie pro učitele*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001, 655 s. ISBN 80-7178-463-x.
8. ČERVENKA, M. Dětská kresba a její využití v pedagogické praxi. In DAŘÍLEK, P. et al. *Vybrané kapitoly z pedagogické a sociální psychologie*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1986. Bez ISBN.
9. DAVIDO, Roseline. *Kresba jako nástroj poznání dítěte: [dětská kresba z pohledu psychologie]*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001, 205 s., 8 s. barev. obr. příl. ISBN 80-717-8449-4.
10. FRANCOVÁ, Marie a Jana DVOŘÁKOVÁ ZÁVODSKÁ. *Rozvody, rozchody a zánik partnerství*. Vyd. 1. Praha: ASPI, 2008, xii, 243 s. Právní rukověť (ASPI). ISBN 978-80-7357-350-8.
11. GJURIČOVÁ, Šárka, Jana KOCOURKOVÁ a Jiří KOUTEK. *Podoby násilí v rodině*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2000, 101 s. ISBN 80-7021-416-3.

12. GJURIČOVÁ, Šárka a Jiří KUBIČKA. *Rodinná terapie: systemické a narativní přístupy*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2003, 182 s. Psyché (Grada). ISBN 80-247-0415-3.
13. HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Velký psychologický slovník*. Vyd. 4., V Portálu 1. Praha: Portál, 2010, 797 s. ISBN 978-80-7367-686-5.
14. HAVERMANS, Nele, BOTTERMAN, Sarah, MATTHIJS, Koen, Family resources as mediators in the relation between divorce and children's school engagement, *The Social Science Journal*, Volume 51, Issue 4, December 2014, Pages 564-579, ISSN 0362-3319.
15. HIYOSHI, A., FALL, K., NETUVELI, G., MONTGOMERY, S., Remarriage after divorce and depression risk, *Social Science & Medicine*, Volume 141, September 2015, Pages 109-114, ISSN 0277-9536.
16. HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Rozvod a paragrafy*. 2. aktualiz. vyd. Praha: Computer Press, 2003, 103 s. Právní rady. ISBN 80-7226-981-x.
17. CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-1369-4.
18. JELLOUSCHEK, Hans. *Pravidla lásky*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2003, 135 s. ISBN 80-7178-706-x.
19. JOLIVET, Kendra Randall. The Psychological Impact of Divorce on Children: What is a Family Lawyer to Do?. *American Journal of Family Law*. 2011, roč. 25, č. 4, s. 175-183.
20. KAST, Verena. *Otcové - dcery, matky - synové: práce s rodičovskými komplexy jako cesta k vlastní identitě*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004, 168 s. Spektrum (Portál). ISBN 80-7178-838-4.
21. KOPECKÁ, Radka. *Vývoj dětské kresby a význam arteterapie*. [netištěná bakalářská práce] Olomouc, Pedagogická fakulta Univerzity Palackého, Katedra psychologie a patopsychologie 2011
22. KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008, 215 s. ISBN 978-80-7367-383-3.
23. KRATOCHVÍL, Stanislav. *Manželská a párová terapie*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2009, 279 s. ISBN 978-80-7367-646-9.

24. LANGMEIER, Josef, Karel BALCAR a Jan ŠPITZ. *Dětská psychoterapie*. Vyd. 1. Praha: Avicenum, 1989, 293 s. ISBN 08-073-89
25. LEMAN, Kevin. *Prvorozený: výhoda, či handicap*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 2008. ISBN 978-80-7255-250-4.
26. LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. Vyd. 4. Překlad Hana Kašparovská. Praha: Portál, 2006. ISBN 978-80-7367-507-3.
27. MATĚJČEK, Zdeněk. *Psychologické eseje: (z konce kariéry)*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2004, 209 s. ISBN 80-246-0892-8.
28. MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. *Děti, rodina a stres: vybrané kapitoly z prevence psychické zátěže u dětí*. 1. vyd. Praha: Galén, 1994, 214 s. ISBN 80-85824-06-x.
29. MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2002, 128 s. Pro rodiče. ISBN 80-247-0332-7.
30. MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. *Přestali jste být manželi, ale zůstáváte rodiči*. 1. vyd. Jinočany: H & H, 1992, 16 s. ISBN 80-85467-53-4.
31. MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3., rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 161 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-19-9.
32. MATOUŠEK, Oldřich a Andrea KROFTOVÁ. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998, 335 s. ISBN 80-717-8226-2
33. MLČÁK, Zdeněk. *Diagnostická využití dětské kresby v práci učitele*. Ostrava: Scholaforum, 1996
34. MOTATAIANU, Irina Radu, The Relation between Anger and Emotional Synchronization in Children from Divorced Families, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 203, 26 August 2015, Pages 158-162, ISSN 1877-0428.
35. MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. 2., upr. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008, 323 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-86429-87-8.

36. NOVÁK, Tomáš. *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu: příručka pro využití dětské kresby "Naše rodina" a "Začarovaná rodina" k poznání rodinných vztahů dítěte*. 1. vyd. Olomouc: Rubico, c2004, 25 s. Tematický sešit. ISBN 80-734-6037-8.
37. NOVÁK, Daniel, Markéta NOVÁKOVÁ a Eduard BAKALÁŘ. *Průvodce rozvodem pro všechny zúčastněné*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996, 256 s. ISBN 80-7106-157-3.
38. NOVÁK, Tomáš. *Sourozenecké vztahy*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007. Pro rodiče. ISBN 978-80-247-2075-3.
39. NICOLL, W. G., NICOLL, M. A. 2004 b. Procesy a techniky v adlerovskom poradenstve a psychoterapii. Handout z I.výcvikového programu v adlerovskej psychoterapii a poradenstve 2004-2007. Modra-Harmónia : Slovenská adlerovská spoločnosť, 2004. 32 s.
40. OĞUZ,Vuslat, The factors influencing childrens' drawings, Procedia - Social and Behavioral Sciences, Volume 2, Issue 2, 2010, Pages 3003-3007, ISSN 1877-0428.
41. PREKOPOVÁ, Jiřina. *Jak být dobrým rodičem: krůpěje výchovných moudrostí*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2001, 83 s. Pro rodiče. ISBN 80-247-9063-7.
42. PRŮCHA, Jan, Jiří MAREŠ a Eliška WALTEROVÁ. *Pedagogický slovník*. 4. aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-772-8
43. RUFO, Marcel. *Pust' mě, ale neopouštěj! : utváření zdravé vazby mezi rodiči a dětmi*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2009, 142 s. Rádcí pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-616-2.
44. SATIROVÁ, Virginia. *Kniha o rodině: [základní dílo psychologie vztahů]*. Vyd. 2. Praha: Práh, 2006, 357 s. ISBN 80-7252-150-0.
45. SEKERA, Ondřej. *Rodina v nečase*. Vyd. 1. V Ostravě: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2010, 135 s. ISBN 978-80-7368-877-6.
46. SIMON, Jaroslav. *Rodinné konstelace: tok lásky*. Vyd. 1. Praha: Triton, 2008, 207 s. ISBN 978-80-7387-132-1.
47. SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. 2., přeprac. vyd. Praha: Portál, 2007, 219 s. ISBN 978-80-7367-250-8.
48. SVETLÍKOVÁ, J. a kol. 2008. *Psychoedukácia*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislavě. ISBN 978-80-223-25561-1

49. SVOBODA, Mojmir. Psychologická diagnostika dospělých. Vyd. 2. Praha: Portál, 1999, 342 s. ISBN 80-717-8327-7
50. SVOBODA, Mojmir, Dana KREJČÍŘOVÁ a Marie VÁGNEROVÁ. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009, 791 s. ISBN 978-80-7367-566-0.
51. ŠIMÍČKOVÁ-ČÍŽKOVÁ, Jitka. *Přehled vývojové psychologie*. 3., upr. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010, 189 s. ISBN 978-80-244-2433-0.
52. ŠÍPEK, Jiří. *Projektivní metody*. Vyd. 1. Praha: ISV, 2000, 114 s. Psychologie (ISV). ISBN 80-85866-53-6.
53. TOMÁNEK, Pavol. Teoretické východiska rodinnej výchovy. Brno: Tribun EU, 2012, 165 s. Librix.eu. ISBN 978-80-263-0233-9.
54. UŽDIL, Jaromír. *Čáry, klikyháky, paňáci a auta*. Prah: SPN, 1984. 123 s. ISBN 14-083-84
55. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012, 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.
56. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000, 522 s. ISBN 80-7178-308-0.
57. VÁGNEROVÁ, Marie a Jarmila KLÉGROVÁ. Poradenská psychologická diagnostika dětí a dospívajících. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008, 538 s. ISBN 978-802-4615-387.
58. WILSON, Bradford a EDINGTON, George. *First child, second child: your birth order profile*. New York: Kensington Pub. Corp, 1981. ISBN 9780821711446.
59. Zákon č. 315/2004 Sb., kterým se mění zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 94/1963 Sb., o rodině ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 359/1999 Sb., o sociálněprávní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.
60. ZELINKOVÁ, Olga. *Pedagogická diagnostika a individuální vzdělávací program: [nástroje pro prevenci, nápravu a integraci]*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001. Pedagogická praxe. ISBN 80-7178-544-X.
61. ZEMSKA, Maria. *Rodina a osobnosť*. Vyd. 1. Bratislava: Smena, 1979, 186s. ISBN 73-120-8002

Příloha č. 1

Informovaný souhlas¹³

Souhlasím s tím, že se mé dítě zúčastní výzkumu k diplomové práci zaměřeného na problematiku rozvodů, přičemž výzkum bude probíhat pomocí kresby. Výsledky budou získávány a vyhodnocovány anonymně v souladu s etickými aspekty testování.

Dne

Podpis.....

¹³ Pro zachování anonymity a ochrany osobních údajů je zde uvedena pouze nepodepsaná kopie

ANOTACE

Jméno a příjmení	Marie Lišková
Katedra	Katedra psychologie a patopsychologie
Vedoucí práce	Mgr. Lucie Křeménková, Ph. D.
Rok obhajoby	2016

Název práce	Problematika rozvedených rodin očima dětí předškolního věku
Název v angličtině	The Issue of Divorced Families from the perspective of the Preschool Aged Children
Anotace práce	Cílem této diplomové práce byla snaha pokusit se poznat, zda a jak problematika rozvodu ovlivňuje děti předškolního věku. Výzkum, který se uskutečnil pomocí diagnostických metod, především kresby začarované rodiny a testu stromu, proběhl s dvaceti dětmi předškolního věku, přičemž deset dětí pocházelo z nerozvedených rodin a deset z rodin rozvedených. Prostřednictvím analýzy jednotlivých kreseb byly hledány shodné a odlišné znaky a tyto znaky byly navzájem mezi skupinami srovnávány. Na základě toho byla provedena interpretace zabývající se tím, jak rodinná situace může ovlivňovat děti a jak se může projevovat v jejich kresbě.
Klíčová slova	rodina, rodinné konstelace, rozvod, dětská kresba, test stromu, kresba začarované rodiny
Anotace v angličtině	The aim of this thesis was designated to understand how the parents divorce can affect preschool aged children. The research was carried out by diagnostic methods. Drawings of the enchanted family and the tree test were realized by twenty children among the preschool age. Ten children came from complete families and ten children came from divorced families. Through the analysis of individual drawings there were estimated similar and different characteristics. These characteristics were compared between both groups. Based on these results was created the interpretation dealing with how family circumstances can affect children and how they can be

	reflected in their artwork.
Klíčová slova v angličtině	family, family constellation, divorce, children's drawing, the tree test, enchanted families drawing
Přílohy vázané v práci	Příloha č. 1: Informovaný souhlas
Rozsah práce	93
Jazyk práce	Český jazyk